

CEP ÜNİVERSİTESİ

Eski Yunan Tarihi

OĞUZ TEKİN

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Eski Yunan Tarihi

(GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ ve
GENİŞLETİLMİŞ BASIM)

Doç. Dr. OĞUZ TEKİN
İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Kurucusu Murat Belge
Sahibi Tuğrul Paşaoğlu
Genel Yayın Yönetmeni Fahri Aral

Yayın Yönetmeni Mustafa Bayka
Yayın Danışmanı Ahmet İnsel

Tasarım Ümit Kıvanç
Uygulama Suat Aysu
Kapak İllüstrasyonu Gürcan Özkan
Dizgi Remzi Abbas
Düzelti Metin Pınar

İç Baskı ve Cilt Şefik Matbaası
Kapak Baskısı Sena Ofset

İletişim Yayınları Cep Üniversitesi 151
ISBN 975-470-474-0
© 1995, İletişim Yayıncılık A.Ş.
1. Baskı 1995, İstanbul
2. Baskı 1998, İstanbul

Klodfarer Cad. İletişim Han No.7
Cağaloğlu 34400 İstanbul, Tel. 0212.516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER KİTAPLARI

Antik Anadolu Nümismatiği Bibliyografyası, İstanbul 1993.

Yapı Kredi Koleksiyonu Grek ve Roma Sikkeleri, İstanbul 1994.

Eskiçağ'da İstanbul, İstanbul 1996.

Eskiçağ'da Para, İstanbul 1996².

Antik Nümismatik ve Anadolu, İstanbul 1997².

İçindekiler

Önsöz 7

BİRİNCİ BÖLÜM
Ege Dünyası'nın Tarihî Coğrafyası 11
Ege Sözcüğünün Kökeni 11
Ege Dünyası'nın Sınırları 11
Girit 14
Yunanistan 14
Anadolu 16

İKİNCİ BÖLÜM
Tarihöncesi Dönemde Ege Dünyası 19
Genel Durum 19
Girit 19
Yunanistan 20
Anadolu 20
Ege'de İlk Tunç Çağı 22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İ.Ö. İkinci Binyıl: Orta ve Geç Tunç Çağları 25
Girit 25
Yunanistan 29
Anadolu 35

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Homeros Öncesi Dönemden Arkaik Çağın Sonuna Kadar 39
Ege ve Dor Göçleri 39
Karanlık Çağ / Yunan Ortaçağı 40
Yunan Alfabesinin Oluşturulması 41
Kent-Devletleri'nin Kuruluşu 42
Kolonizasyon Dönemi ve Koloniler 48
Tyran'lar 53
Yasa Koyucular, Yasalar ve Reformlar (Yeni Toplum Düzeni) 54
Sikkenin İcadı ve Yayılımı 60
Batı ve Güney Anadolu'da Kurulan Uygarlıklar 64

BEŞİNCİ BÖLÜM
Klâsik Çağ: Savaş, Demokrasi ve Kültür 71
Pers Savaşları 71
Persler 71
Ionia Ayaklanması 73
Marathon Savaşı 75
Artemision ve Thermopylai Savaşları 76
Salamis Deniz Savaşı 77
Plataia ve Mykale Savaşları 78
Delos Deniz Birliği 78
Eurymedon Savaşı 80
Yunanlıların Doğu Akdeniz Seferi ve Kallias Barışı 80
Perikles 81
Peloponnesos Savaşı: Yunanlılar Yunanlılara Karşı 82
Savaş Öncesi 82
Savaşın Nedeni 83
Arkhidamos Savaşı 84
Nikias Barışı 85
Sicilya Seferi 85
Lysandros'un Notion Zaferi 86
Arginussai Savaşı 86
Aigospotamoi Savaşı 87
İ.Ö. Dördüncü Yüzyılın İlk Yarısı 88
Satrap Kyros'un Başarısız Ayaklanması 88
Korinthos Savaşı 89
İkinci Deniz Birliği 91
Thebai'ın Yükselişi 91
Kartaca'nın Güney İtalya ve Sicilya Seferi 92
Batı Anadolu'da Bir İttifak 92

ALTINCI BÖLÜM
Hellenistik Çağ ve Makedonya Egemenliği 95
Makedonya 95
II. Philippos 95
Kutsal Savaş 97
Khaironeia Savaşı 98
Korinthos Birliği 98
Büyük İskender ve Doğu Seferi 99
Büyük İskender İmparatorluğu'nun Yapısı ve Niteliği 104
Diadokhlar ya da İskender'in Ardılları 107
Triparadeisos'taki Devlet Konseyi 108
Gaza Savaşı 109
Diadokhların Egemenlik Mücadelesi 109
İpsos Savaşı 111
Kurupedion Savaşı 112
Sona Doğru 114

YEDİNCİ BÖLÜM
Sosyal ve Kültürel Tarih 117
Din ve Mitoloji 117

Edebiyat 121
Tarih Yazımı 125
Felsefe 130
Eğitim ve Spor 134

Kronoloji Cetveli 139
Seçilmiş Bibliyografya 141

ÖNSÖZ

Günümüz Batı uygarlığını anlayabilmek için önce eski Yunan tarihini ve uygarlığını bilmemiz gerekmektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki, eski Yunan uygarlığının filizlenmeye başladığı yer Batı Anadolu , özellikle Ionia'dır. Kent-devletlerinin ortaya çıkışı, sikkenin icadı, ilk doğa filozoflarının yurdu ve bilimsel düşüncenin temeli Ionia'dadır. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın dediği gibi,"*...yeryüzünde, özgür düşünce, müspet bilimler, felsefe, epos ve lyrik şiir gibi alanlarda Ege bütün dünyaya öncülük etmiş, üç bin yıl boyunca Doğu'nun önderliğinde olan kültür liderliği M.Ö. 650 tarihlerinde Ege'ye geçmiş ve orada bugünkü Batı Uygarlığının temelleri atılmıştır.*"

Bu kitapta, eski Yunan tarihi kronolojik bir düzen içinde ana çizgileriyle ele alınmaktadır. İlk bölümde, Ege dünyasının tarihöncesi dönemi, yani Yunanlıların gelişinden önceki dönem kısaca anlatılmakta; daha sonra ikinci binyılda bölgeye Yunanca konuşan Akhaların gelmesi ile Yunan tarihine girilmektedir. İ.Ö. 5. ve 4. yüzyılın büyük savaşlarından sonra ele alınan Hellenistik Dönem, Büyük İskender'in imparatorluğu ve onun ölümünden sonraki "diadokhlar" mücadelesini kapsamaktadır; Hellenistik Krallıklar -bir başka çalışmanın konusunu oluşturmak üzere- kitabın kapsamının dışında bırakılmıştır. Kuşkusuz, yaklaşık bin yıllık bir tarihi bu hacimde bir kitabın içine tüm ayrıntıları ile sığdırmak imkansızdır. Bu nedenle ancak Yunan tarihinin temel konuları üzerinde durulmuştur. Kitabın, bu içeriği

ile, üniversitelerin tarih, arkeoloji, klasik filoloji ve sanat tarihi gibi eskiçağ bilimleri ile ilgili bilim dallarında öğrenim gören öğrenciler ile konunun uzmanı olmayan okuyucular için bir ilk adım olacağını düşünüyoruz.

Kitapta kişi ve yer adlarını yazarken, Eski Yunanca formuna uygun, özgün biçimlerini kullanmaya özen gösterdik. Bunu yaparken, Eski Yunanca sözcükler Latin harflerine çevrilmiştir. Fakat Türkçe yazımlarda, Latince yazımdaki 'c' harfi yerine, Eski Yunancadaki 'k' (kappa) harfi kullanılmıştır. Keza, Latince yazımda -us, -um şeklinde biten sözcükler, -os, -on şeklinde yazılmıştır. Örneğin, Cyzicus yerine Kyzikos, Croesus yerine Kroisos gibi. Aynı şekilde, içerisinde 'ou' çift seslisinin bulunduğu Eski Yunanca sözcükler de, okunuşu değiştirmediği için 'u' şeklinde verilmiştir. Örneğin, Thoukydides yerine Thukiydides; boule yerine bule gibi. Herkesçe bilinen bazı kişi ve bölge adlarını ise (örneğin İskender, Asya, Tesalya, Trakya, Makedonya, Suriye, Filistin) Türkçeleşmiş biçimleriyle kullandık. Latince sözcükler ise hiç değiştirilmeden, olduğu gibi kullanılmıştır. Eski Yunanca ve Latince sözcüklerin Türkçedeki yazılışları ile ilgili yeterli bilgi B. İplikçioğlu'nun *Eskibatı Tarihi* kitabında (s. 803 vd.) bulunmaktadır.

Kitabın ilk baskısının yaklaşık 2.5 yıl içerisinde tükenmesinden sonra yeni baskısının yapılması kararlaştırıldığında, kitap yeniden gözden geçirilmiş, gerekli düzeltme ve ilaveler yapılmış; ele alınan konuları açıklayıcı nitelikte resimler konmuştur. Bu arada, olabildiğince yeni yayınlara ulaşılmaya çalışılmış ve bibliyografya yenilenmiştir.

Eski Yunan tarihinin bir özeti niteliğini taşıyan elinizdeki kitap hazırlanırken, olaylar olabildiğince açık ve anlaşılır bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. Konu ile yakından ilgili olan bazı değerli eskiçağ tarihçilerinin görüşlerine başvurulmuş ve onların öneri ve uyarıları da göz

önüne alınmıştır. Kitabın birinci baskısındaki metni Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. Mehmet Özsait ve Doç. Dr. A. Vedat Çelgin; elinizdeki genişletilmiş ikinci baskının metnini ise Doç. Dr. A. Vedat Çelgin gözden geçirmiştir; haritaları ise Erkan Konyar hazırlamıştır; kendilerine teşekkür ederim.

Yararlı olması dileğiyle...

Oğuz Tekin
Şubat 1998

BİRİNCİ BÖLÜM

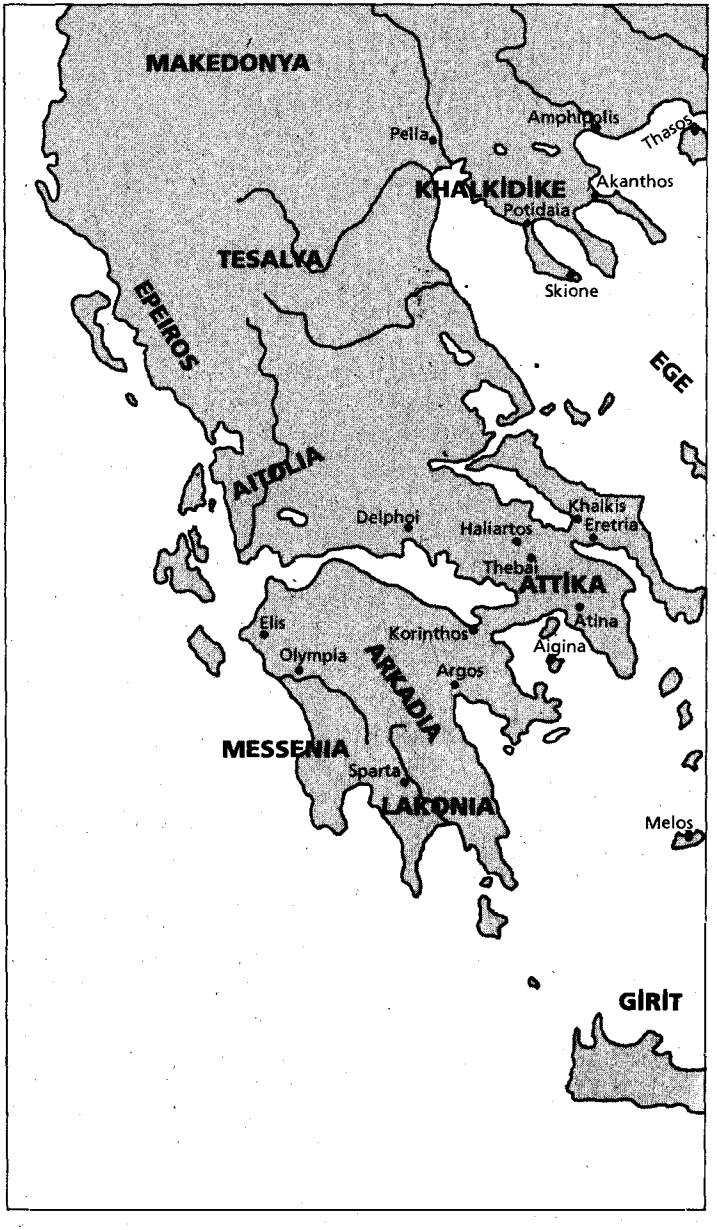
EGE DÜNYASI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI

Ege Sözcüğünün Kökeni

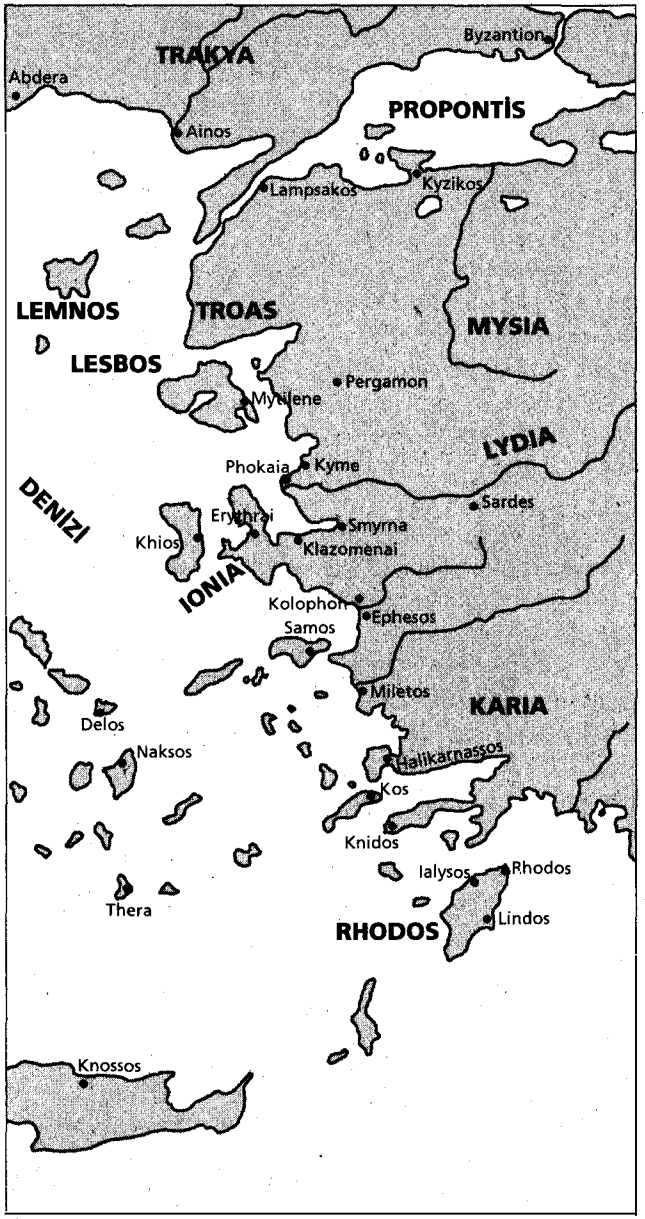
Eski Yunanlılar, ya da kendilerini adlandırdıkları şekilde Hellenler, Ege sözcüğünün kökenini birkaç mitolojik öyküye bağlıyorlardı. Fakat bunların en ünlüsü, Atina'nın efsanevi kahramanı Theseus'un babası Aigeus ile ilişkili olandır: Theseus, Girit'deki labirentte yaşayan boğa başlı Minotauros canavarını öldürmek için yola çıkar. Babasına, canavarı öldürdüğünde gemisine beyaz yelken çekerek döneceğini söylemiştir. Fakat canavarı öldürdükten sonra, babasına verdiği sözü unutarak, kara yelkenle döner. Babası Aigeus, kara yelkenleri görünce oğlunun öldüğünü düşünür ve denize atlayarak intihar eder. Bundan böyle boğulduğu denize onun adı verilerek *Aigaios Pontos* (Aigaios Denizi/Aigaion Pelagos yani Ege Denizi) denir.

Ege Dünyasının Sınırları

Ege dünyası denilince, kabaca, Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleri kapsayan coğrafi alan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Yunanistan , Makedonya, Trakya ve Batı Anadolu Ege dünyasının kapsamı içindedir. Ege Denizi'nin sınırlarını da bu ülkeler belirlemektedir : kuzeyde Makedonya ve Trakya, batıda Yunanistan, doğuda Batı Anadolu kıyıları, güneyde ise Girit Adası. Ege Denizi'ndeki en büyük adalar, kuzeyde Thasos (Taşoz), Samothrake (Semendirek), Imbros (İmroz / Gökçeada)

MAKEDONYA
Pella
Amphipolis
Thasos
KHALKİDİKE
Akanthos
Potidaia
TESALYA
Skione
EPEIROS
EGE
AITOLIA
Delphoi
Khalkis
Eretria
Haliartos
Thebai
ATTİKA
Elis
Korinthos
Atina
Aigina
Olympia
ARKADIA
Argos
MESSENIA
Sparta
LAKONIA
Melos
GİRİT

Yunanistan

Batı Anadolu

ve Lemnos (Limni); Batı Anadolu kıyılarına yakın olarak, kuzeyden güneye, Lesbos (Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam), Kos (İstanköy) ve Rodos (Rhodos); Yunanistan'a yakın olarak ise Euboia (Eğriboz) ve en güneyde Kyklad Adaları ile Girit Adası'dır.

Fakat şunu da unutmamak gerekir ki Yunan dünyasının sınırları, Ege dünyasının sınırlarının çok ötesine uzanmaktadır. Göçler ve kolonilerle Anadolu'nun kuzey ve güney kıyıları, Güney İtalya ve Sicilya, Güney Fransa ve İspanya kıyıları, Kuzey Afrika da Yunan dünyasının etki alanı içinde kalmıştır. Büyük İskender'in doğu seferi, Yunan etkisinin Hindistan'a kadar yayılmasına neden olmuştur.

Girit

Yunanistan'ın yaklaşık 120 kilometre güneydoğusunda yer alan Girit, Ege Denizi'nin güneyinde batı-doğu doğrultusunda uzanan büyük bir adadır. Yaklaşık 250 km. uzunluğunda ve 50 km genişliğinde olup, 8.300 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Adada, büyük ırmaklardan çok, çaylar vardır. En verimli ve büyük ovası güneydeki Mesara Ovası'dır. Dağlık bir yapıya sahip olan adanın önemli dağları arasında ; batıda, Beyaz Dağlar; ortada, İda Dağı; doğuya doğru, 2.500 m ile en yükseği olan Dikte Dağı sayılabilir.

Yerleşim merkezleri daha çok adanın doğu yarısındadır. Bunlar; Knossos, Mallia, Gournia, Mokhlos, Palaikastro, Zakro, Phaistos ve Hagia Triada'dır. Batı yarısındaki önemli yerleşmeler arasında ise Kydonia ve Khania gösterilebilir.

Yunanistan

Kuzeyini Balkanlar'ın sınırladığı Yunanistan (Hellas),

üç yanı denizle çevrili bir yarımadadır. Batısında İon Denizi, doğusunda Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz vardır. Oldukça dağlık olan ülkenin en yüksek dağları arasında, ortada, kuzey-güney doğrultusundaki Pindos Dağları'nı; güneyde Parnassos'u; Orta Yunanistan'da, doğu kıyısına yakın Olympos Dağı'nı sayabiliriz. Makedonya, Yunanistan'ın kabaca kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Yunanistan, yukarıda da değindiğimiz gibi, dağların doğal olarak böldüğü bölgelere ayrılmıştı. Bu bölgeler kuzeyden güneye, batı kıyılarına yakın olarak Epiros, Akarnania; iç kesimde, Tesalya; güneyde, Korinthos Körfezi'nin kuzeyinde, Aitolia, Phokis ve Boiotia; körfezin doğusunda, Attika; ülkenin güneyindeki Peloponnesos Yarımadası'nda ise, kuzeyde, Akhaia; batıda, Elis; güneyde, Messenia ve Lakonia; iç kesimde, Arkadia; doğuda ise, Argolis yer almaktadır.

Yunanistan'ın en ünlü kentleri, Orta Yunanistan'da, Aitolia ile Attika arasında, Atina, Delphoi, Thebai ve Megara; Euboia Adası'nda, Khalkis ve Eretria; Peloponnesos'da, kuzey-doğuda, Korinthos; iç kesimde, Megalopolis , Mantineia ve Argos; batıda, Olympia; güneyde, Messene ve Sparta'dır (Lakedaimon).

Yunanistan, dağlık bir ülke olduğundan, yaşam ve yerleşim koşulları insanları daha çok ovalık ve kıyı kesimlere yerleşmeye zorlamıştır. Bunun sonucu olarak denizcilik, Yunan ulusunun en önemli faaliyet alanlarından birini, belki de başlıcasını oluşturmuştur.

Yunanistan'ın o dönemdeki adı 'Hellas' olup, ülke insanları kendilerini 'Hellenler' (*Hellenoi*) olarak anıyorlardı; Romalılar bu ülkeyi 'Graecia', halkını ise "Graeci" (Grekler) olarak adlandırmışlardı. Yunanlılar, Yunanca konuşmayan, kendileri dışındaki kavimleri ya da ulusları da 'barbaros' (*barbaroi* = dili yabancı olan, anlaşılamayan) olarak adlandırmışlardır.

Anadolu

Anadolu, tıpkı Yunanistan gibi üç yanı denizle çevrili bir yarımadadır. Batısında Ege Denizi, kuzeyinde Karadeniz, güneyinde ise Akdeniz vardır. Ülkenin batı yarısı, irili ufaklı ırmaklar tarafından sulanan verimli ovaların oluşturduğu bir bölgedir. Bu ovalık bölgenin doğusunda ise dağlar uzanır. Anadolu da, Yunanistan'da olduğu gibi birtakım coğrafî bölgelere ayrılmıştır. Bunlar, batıda, kuzeyden güneye doğru Troas, Mysia, Aiolis, Ionia, Lydia ve Karia ; Karadeniz kıyısında, batıdan doğuya doğru Bithynia, Paphlagonia ve Pontos; iç kesimde Phrygia, Galatia ve Kappadokia; güneyde ise Lykia, Pamphylia, Pisidia, Isauria, Lykaonia ve Kilikia'dır. Anadolu'nun bu bölgelerinden Lydia, Phrygia, Bithynia, Pontos ve Kappadokia'da siyasal ve askerî açıdan güçlü krallıklar da kurulmuştur.

Bazen Anadolu adı ile eş anlamda kullanılan Küçük Asya adı Lâtincedeki 'Asia Minor'un Türkçeleştirilmiş biçimidir. Her ne kadar, 'Küçük Asya' ile 'Anadolu' adları birbirini karşılamaktaysa da, Roma döneminde Küçük Asya denilince daha çok, Fırat Irmağı'nın (Euphrates) batısında kalan taraf anlaşılmaktaydı. Örneğin Doğu Anadolu'daki Armenia ve Urartu Krallıkları Küçük Asya'nın kapsamında değildi. Anadolu adı ise, Yunancada 'Doğu' anlamını taşıyan 'Anatole' sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir. Geç Bizans döneminde 'Doğu' ile anlatılmak istenen, Ege Denizi'nin doğusu, yani Anadolu idi. Bizans döneminde ilk kez yönetimsel anlamda, başkent Constantinopolis'in doğusunda kalan büyük eyalet, 'Anatolia' olarak adlandırılmıştır.

Anadolu'nun en önemli ırmakları arasında Bithynia'da Karadeniz'e dökülen Sangarios (Sakarya); batıda Ege Denizi'ne dökülen kuzeyden güneye doğru Kaikos (Bakırçay), Hermos (Gediz), Kaistros (Küçük Mende-

res) ve Maiandros (Büyük Menderes); Pontos'daki Amisos'un hemen batısından Karadenize dökülen Halys (Kızılırmak); güneyde Pamphylia bölgesinden Akdeniz'e dökülen Kestros (Aksu) ve Eurymedon (Köprüçay); Kilikia bölgesinden yine Akdeniz'e dökülen Kalykadnos (Göksu), Saros (Seyhan) ve Pyramos (Ceyhan) sayılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHÖNCESİ DÖNEMDE EGE DÜNYASI

Genel Durum

Eski Yunanlılar, Ege Bölgesi'nin kendilerinden önceki halkları hakkında fazla birşey bilmiyorlardı. Homeros, Herodotos ve Thukydides, bölgenin en eski halkları olarak 'Pelasglar', 'Karlar' ve 'Lelegler'in adlarını anmaktadırlar. Fakat bu halklardan günümüze adları dışında hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Oysa yazılı kaynakların bize bildirmediği ve Yunanlı olmayan bazı topluluklar, bu halklardan da çok daha önceleri Ege'de yaşıyor olmalıydılar. Yapılan kazı ve araştırmalar Ege Bölgesi'nde yerleşimin, alt, orta ve üst olarak üç ana bölüme ayrıldığı Paleolitik Çağ'a (Eski Taş Çağı) değin uzandığını göstermiştir. Bu dönemde yerleşim yerleri olarak mağaralar ya da kaya sığınakları kullanılıyordu. Bu dönemi, tarım ile üretime geçilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi yerleşik düzene ait belirgin özelliklerin ortaya çıktığı Neolitik Çağ (Yeni Taş ya da Cilalı Taş Çağı) izlemiştir. Paleolitik ile Neolitik arasındaki bir evre olan ve 'mikrolit' denen küçük taş aletler ile temsil edilen Mezolitik (Epipaleolitik) Çağ'da (Orta Taş Çağı) Ege dünyasında yerleşim, biraz daha gelişkin olmakla birlikte, Paleolitik Çağ'ın özelliklerini gösterir.

Girit

Girit'de ilk iskân izlerine Neolitik Çağ'da rastlanmaktadır. Knossos ve Phaistos saraylarında yapılan kazılar-

dan bu dönem hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buradaki sarayların neolitik bir yerleşimin üzerine inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde yapılar dikdörtgen planlı olup, taş temel üzerine kerpiç bloklardan inşa ediliyordu. Girit'in neolitik kültürünün Batı Anadolu ve Konya Ovası yerleşmeleri ile benzerlik göstermesi, o dönemde adaya Anadolu'dan bir göç olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, Girit neolitiğinin öncüleri Anadolulu olmalıydılar.

Yunanistan

Yunanistan'da ilk yerleşim izleri Paleolitik Çağ'a değin gitmektedir (İ.Ö. yaklaşık 40.000).Yerleşimin esas itibariyle mağaralarda olduğu Paleolitik Çağ'ın Yunanistan'da temsil edildiği en önemli yer, Argolis Bölgesi'ndeki Frankthi Mağarası'dır. Frankthi Mağarası, Neolitik dönemde de yerleşime sahne olmuştur. Epiros, Makedonya, Tesalya, Elis ve Korkyra'da paleolitik merkezler saptanmıştır. Yunanistan'daki en önemli neolitik yerleşim merkezleri ise Tesalya Bölgesi'ndedir. Bölgedeki başlıca neolitik merkezler arasında Sesklo, Dimini, Argissa ve Soufli ile Makedonya'daki Nea Nikomedia'yı sayabiliriz. Yunanistan'da neolitik yerleşmelerin çoğu İ.Ö. 5. binyıla kadar gitmektedir. Fakat bu tarih, tarım yapıldığına ilişkin ilk kanıtların ele geçtiği Tesalya Bölgesi'nde İ.Ö. 7. binyıla değin uzanmaktadır. Kyklad Adaları'ndaki en eski yerleşmeler ise İ.Ö. 6. binyıl sonlarıyla ve 5. binyıla tarihlendirilmektedir. Yapılan araştırmalar Neolitik Çağ insanının da Yunanistan'a ve Kyklad Adaları'na Anadolu'dan geldiğini göstermiştir.

Anadolu

En erken yerleşime sahne olan Anadolu yarımadasın-

da ilk iskân, Paleolitik Çağ'a kadar gitmektedir (Günümüzden yaklaşık 400.000 yıl önce). Bu dönemde iskân gördüğü anlaşılan en önemli mağaralar, İstanbul'da, Küçük Çekmece Gölü'nün hemen kuzeyindeki Yarımburgaz Mağarası ile Antalya yöresindeki Karain, Beldibi, Belbaşı, Öküzini ve Çarkini mağaralarıdır. Mağara resimlerine örnekler ise Adıyaman civarındaki Palanlı ve Kars civarındaki Camuşlu'dan gösterilebilir.

Mezolitik ya da Epipaleolitik, Paleolitik ile Neolitik Çağlar arasındaki bir geçiş dönemidir. Mikrolit denen küçük taş aletlerin yoğun bulunduğu bu dönemin Anadolu'da en iyi temsil edildiği yerler arasında, Antalya yöresindeki Karain, Öküzini, Beldibi, Belbaşı mağaraları ve Gaziantep'teki Şarklı Mağara ile Burdur'da Baradız; Şanlıurfa'da Söğüt Tarlası mevkileri sayılabilir.

Yerleşik yaşam tarzı ve üretimci niteliği ile tanımlanan Neolitik Çağ'da ise Anadolu'da günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesine giden yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Neolitik Çağ'ın erken dönemlerinde henüz keramik bilinmediği için insanlar kap kacakları taş ve ahşaptan yapıyorlardı. Anadolu'daki en önemli neolitik merkezler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Hallan Çemi, Çayönü ve Nevala Çori'dir; Orta Anadolu ve Göller Yöresi'nde, Aşıklıhöyük, Suberde, Hacılar, Can Hasan , Doğu Çatal Höyük, Kuruçay, Höyücek, Köşkhöyük ; Güney Anadolu'da, Mersin-Yumuktepe ve Tarsus-Gözlükule sayılabilir. Marmara Bölgesi'ndeki Fikirtepe ve Pendik de neolitik merkezler arasındadır. Yukarıda sıraladığımız merkezlerden bazısında neolitiğin en erken evresi olan "keramiksiz" evre vardır. Söz konusu neolitik merkezlerin geçmişlerinin günümüzden yaklaşık 10.000 yıl kadar öncesine gitmesi, Anadolu'nun, o sıralar halen Taş Çağı'nı yaşayan batı komşuları Girit ve Yunanistan'dan bir hayli önde olduğunu göstermektedir. Girit ve Yunanistan'da köylerin kurulmaya başlana-

rak yerleşik düzene geçilmesi, üretime başlanması ve hayvanların evcilleştirilmesi, oralara dışarıdan bir göç ile açıklanmaktadır. Göçün kökeni ise, yukarıda da değindiğimiz gibi, neolitik kültür özelliklerinin benzerliğinden dolayı, Anadolu'dur.

Neolitik'ten Tunç Çağı'na geçiş sürecinde, bakırın yoğun kullanımı ve boyalı çanak çömlek gibi özellikler gösteren Kalkolitik Çağ'ın Anadolu'daki temsilcileri arasında ise İznik Gölü civarındaki Ilıpınar; Hacılar, Kuruçay, Can Hasan, Yumuktepe, Gözlükule, Tülintepe, Malatya'daki Değirmentepe, Beycesultan, Norşuntepe, Korucutepe, Arslantepe ve Hassekhöyük sayılabilir.

Ege'de İlk Tunç Çağı

İ.Ö. yaklaşık 3000 yıllarından başlayarak Ege dünyası 'Tunç Çağı' olarak adlandırılan bir sürece girer. Bu süreç yaklaşık 1000 yıllarında tamamlanır. Dönemin bu şekilde adlandırılmasının nedeni, bakır-kalay alaşımı olan tunçtan yapılmış eşyaların ya da silahların görülmeye başlamasıdır. Fakat bu metal objeler nispeten nadir olup, daha çok toplumun üst tabakalarındaki kişilerin elindedir. Tunç Çağı'nın yaklaşık ilk 300 yılı İlk Tunç Çağı'nı kapsamaktadır. Tunç Çağı, Girit'te 'Minos', adalarda 'Kyklad', Yunanistan'da ise 'Hellas' olarak adlandırılır. Örneğin Yunanistan'ın İlk Tunç Çağı'ndan söz edecek olursak, 'İlk Hellas' dememiz gerekecektir. Batı Anadolu'da ise, Tunç Çağı için şimdilik herhangi bir özel adlandırma olmamakla birlikte, Troia belirleyici ve temsil edici bir rol oynamaktadır.

İlk Tunç Çağı'nda Anadolu'daki önemli merkezleri arasında Troia, Limantepe, Beycesultan, Demircihöyük, Alacahöyük, Alişar, Karahöyük, Dündartepe, Tekeköy, Gözlükule, Norşuntepe, Tepecik, Korucutepe ve Arslantepe ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 'Erken

Transkafkasya Kültürü' yerleşmelerini sayabiliriz. Troia'nın I. - V. tabakaları İlk Tunç Çağı'na ilişkindir (İ.Ö. 3. binyıl). Bir kale görünümündeki İlk Tunç Çağı Troia'sında *megaron* planlı yapılar bulunmakta olup, bu yapıların etrafı sur ile çevrilmiştir. Bu dönem Troia'sında insan yüzlü kaplar ile *depas amphikypellon* denen kaplar dikkati çekmektedir. Ayrıca, metal işçiliğinin ulaştığı aşamayı gösteren buluntular ele geçmiştir. H. Schliemann, 1870 yılında Osmanlı Devleti'nden izin almaksızın Hisarlık'ta bir sondaj yapmış, ilk kazıya ise 11 Ekim 1871'te başlamıştır. Schliemann, 1873'te, tepenin yüzeyinden 8.5 metre derinlikte 'Priamos'un Hazinesi' olarak adlandırdığı altın, elektron, gümüş ve tunçtan yapılma 8.830 eser buldu. II. Troia'nın tahribine işaret eden bu tabaka şimdi İ.Ö. 2600-2200 yıllarına tarihlendirilmektedir. Schliemann, defineyi Osmanlı yetkililerinden saklayarak Atina'ya kaçırmıştır; bugün Rusya'dadır.

Kyklad Adaları'ndaki Tunç Çağı kültürünün en karakteristik buluntuları mermer idolleri ve figürinleridir. Her ne kadar bir Doğu Akdeniz adası olarak sayılsa da, Kıbrıs'ın da Tunç Çağı trafiğinde önemli bir yeri vardır.

Olasılıkla o dönemde en parlak dönemlerini yaşayan Sumer ve Mısır kültürü, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika aracılığıyla Girit'e ulaşmıştır. Böylece Tunç Çağı olarak da adlandırılan İ.Ö. 3. ve 2. binyıllarda Girit'de yüksek bir uygarlık ortaya çıkmıştır. Adada kazı yapan Sir Arthur Evans, Girit'in bu Tunç Çağı uygarlığını, adanın efsanevi kralının adından dolayı 'Minos Uygarlığı' olarak adlandırmıştır.

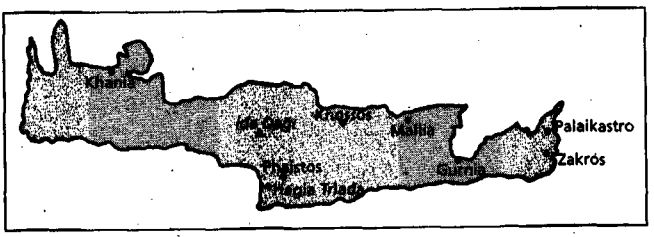
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İ.Ö. İKİNCİ BİNYIL: ORTA VE GEÇ TUNÇ ÇAĞLARI

Girit

Şimdiye kadar Ege Bölgesi'ndeki en eski yerleşmeleri gördük. Fakat Ege dünyasında yerleşim boyutunu aşan 'uygarlığın' ilk filizlendiği yer Girit Adası'dır. İçlerinde birer sarayın da bulunduğu, Girit'in en önemli merkezleri, esas olarak adanın doğu yarısında kümelenmişlerdir. Bunlar; Knossos, Mallia, Zakro ve Phaistos'tur. Bunlara, içlerinde birer saray içermeyen Palaikastro, Gournia, Hagia Triada ve Khania (batıda) yerleşmeleri de eklenebilir. Girit sarayları sur ile çevrelenmemiştir. Bir ada uygarlığı olması nedeniyle savunma gereksinimi duymamış olabilirlerdi.

Girit'de Tunç Çağı iki dönem altında incelenir: a) İlk Saraylar Dönemi (İ.Ö. 1900-1700), b) İkinci Saraylar Dönemi (İ.Ö. 1700-1450/1400). 1700-1650 arasındaki dönemde ilk saraylar kesin olarak bilinmeyen bir nedenle (istila ya da deprem ?) yakılıp yıkılmış ve hemen ikinci kez daha büyük ve daha görkemli olarak inşa

GİRİT

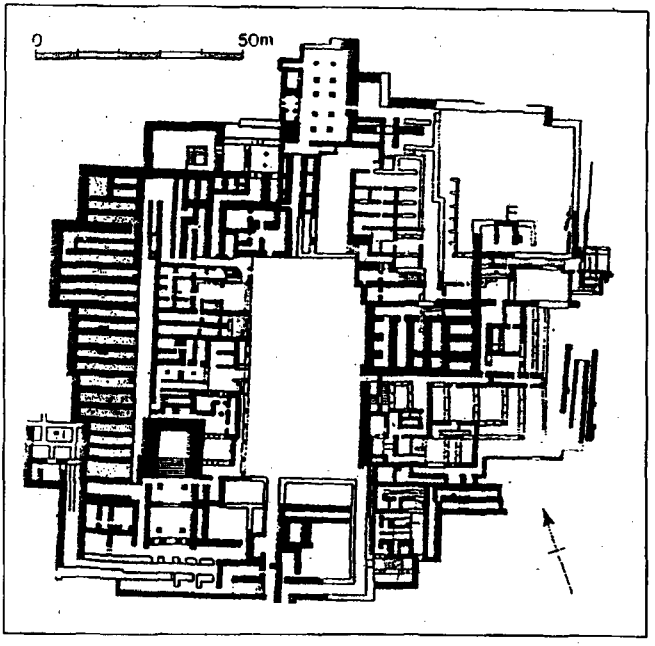
edilmiştir. Knossos'taki saray ilk olarak 1900 civarında inşa edilmeye başlanmıştı. Fakat sarayın temelleri altında daha eski yerleşme tabakaları vardır. İ.Ö. 1450/1400 civarında ise yine deprem ya da istilâ gibi nedeni tam olarak bilinemeyen son bir felaketten sonra adadaki saraylarda yeniden fakat daha büyük bir yıkım söz konusu olup, bu tarihten sonra Girit uygarlığında bir çöküş başlamıştır. Yıkıma neden olarak Thera (Santorini) adasındaki yanardağın patlaması ve birbirini izleyen yüksek şiddette depremler gösterilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Yunanistan'daki Akhaların güçlü olduğu bir dönemdir. Bir görüşe göre, Girit'in bu zor durumunu fırsat bilen Akhalar da adayı istila etmiş olabilirlerdi. Bu son yıkımdan adada yalnızca Knossos ayakta kalabilmiştir. Bu nedenle Knossos için, bir Üçüncü Saray Dönemi'nden söz etmek yanlış olmayacaktır. Bu arada bilim adamları Thera adasındaki volkanik patlamaların adada ve çevresinde yol açtığı yıkımların, efsanevi kent Atlantis'i anımsattığını söylemektedirler. Atlantis'in Ionia bölgesinde, Sipylos dağı civarında bir yerde olabileceğine inanılmaktadır.

Giderek zayıflayan Knossos, 13. yüzyılın sonlarında tamamen terkedilmiştir. İ.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında vazo süslemelerinde, fresklerde ve yazıda görülen bazı özellikler, o dönemde Yunanistan'daki Akha kültürü ile benzerlik gösterdiğinden, adaya Yunanistan'dan bir Akha göçünün olduğu düşünülebilir. Bundan böyle Ege'de liderlik, Girit'den Yunanistan'a geçmiştir.

Girit'in Tunç Çağı kültürü - mimari, vazo sanatı, heykeltraşi ve resim sanatının gösterdiği gibi- Batı Uygarlığı'nın çekirdeğini oluşturmaktadır. Fakat bu çekirdekte o dönemde yüksek bir uygarlığı yaşayan Yakın Doğu ve Mezopotamya uygarlıklarının payını göz ardı etmemek gerekir. Nitekim, arkeolojik araştırmalar Girit'in 2. binyılın başından itibaren Suriye'deki Ugarit ve Mısır ile ti-

cari ilişkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Uluburun ve Gelidonya batıkları, o dönemdeki 'uluslararası' ticaretin kanıtlarıdırlar. Ayrıca dönemin diplomatik dili olan Akkadça yazılmış Amarna mektuplarında Mısır firavununa gönderilen veya firavun tarafından gönderilen armağanların adları vardır. Mısır fresklerinde ve kabartmalarında dış ülkelerden vergi olarak firavuna gönderilen armağanları taşıyan elçiler resmedilmiştir. Tunç Çağı armağan repertuarı arasında çeyizler birinci sırayı almaktadır. Mısır fresklerinde betimlenmiş insanlar arasında Giritliler ve Akhalar bulunmaktadır. Hatta, Mısır firavunu III. Amenhotep'in vasalları olarak anılan bu kişilerin adları hiyeroglif yazısıyla yazılıdır. Ayrıca Akhaların (Mykenlerin) Anadolu'nun güçlü devleti Hititler ile ilişkisi olduğu da muhakkaktır. Hitit metinlerinde geçen 'Ahhiyava', olasılıkla Akhaların ülkesi; 'Millavanda' ise, o zamanlar Akha yerleşmesinin bulunduğu Miletos ya da son zamanlarda ileri sürülen yeni bir görüşe göre Milyas bölgesiydi.

Girit'de iki tür yazı kullanılıyordu : İ.Ö. 2 binyılın başlarında hiyeroglif (piktografik yazı = resim yazısı), İ.Ö. 1600'lerden sonra ise bir tür çizgi yazısı olan 'Linear A' yazısı. Knossos'ta ele geçen ve İ.Ö. 1450'lerden sonraya tarihlenen Linear B yazısının ise Girit'e değil, fakat Yunanistan'daki Akhalara özgü bir yazı olduğu anlaşılmıştır. Bir defa, Linear A yazısı, Girit'in başka merkezlerinde de bulunmasına karşılık, Linear B yazısı Knossos dışında ele geçmemiştir. Oysa Yunanistan'daki Akha merkezlerinde, örneğin, Mykenai ve Pylos'ta çok sayıda Linear B yazılı tablet ele geçmiştir. Carl Blegen'in Pylos'ta bulduğu Linear B tablet arşivi İ.Ö. 1200 civarına tarihlendirilmektedir. Buradan çıkan sonuç şudur: Girit'de önce hiyeroglif yazısı, sonra da Linear A yazısı kullanılıyordu. İ.Ö. 1450 civarında Yunanistan'dan gelen Akhalar Girit'i istila etmişlerdi ve ada

Knossos Sarayı (O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, s. 150.)

Knossos'tan yönetilmeye başlanmıştı. Akhalar, Giritlilerin kullandığı Linear A yazısını kendi dillerine uydurarak Linear B'yi oluşturdular.Yeni yazı sistemi kısa süre sonra Yunanistan'daki Akhalarca da benimsendi. Nitekim, saraylardaki fresklerde ve vazo resimlerinde görülen üslup değişiklikleri ile diğer bazı veriler de Akhaların adaya geldiklerine işaret etmektedir. Linear A yazısı henüz çözülememiştir; Linear B yazısı ise, İngiliz mimar Michael Ventris'in çabalarıyla çözülmüş olup, bu yazı ile ifade edilen dilin, Eski Yunanca'nın arkaik bir formu olduğu anlaşılmıştır. Linear B yazılı tabletlerin içerdiği metinler tarihî nitelikte belgeler değildir; birtakım listeler şeklinde düzenlenmiş envanter kayıtlarından ibarettir. Fakat yine de, Akha kralına *vanaks*, yar-

dımcısına *lavagetas* dendiğini; öte yandan, Apollon, Leto ve Aphrodite dışında diğer belli başlı tanrılarının adlarını bu metinler sayesinde öğreniyoruz. Diğer bir deyişle, Akhaların kutsadığı tanrı ve tanrıçalar Linear B tabletlerinde geçmektedir. Bu tanrılar Homeros destanlarındaki Yunan tanrılarıyla benzerlik göstermektedir.

Girit Adası'nda ne tür bir yönetim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat egemen görüş, adanın esas olarak Knossos'tan yönetildiğidir. Knossos'taki kral aynı zamanda dinsel gücü de elinde tutuyordu. Bu nedenle, Minos olarak adlandırılan Girit kralının , bir tanrı-kral kimliğini taşıdığını söyleyebiliriz.

Girit Adası'ndaki sanat hakkında söylenecek çok şey vardır. Sir Arthur Evans'ın Knossos'ta gerçekleştirdiği kazılar, sarayın mimarisi ve sanatı hakkında çok şey öğrenmemizi sağlamıştır. Yunanistan'da oluşan Akha (Myken) sanatı Girit sanatından etkilenmişti. Girit sarayları iki katlı idi. Çok sayıda odalar ve avlulardan oluşan Knossos sarayı adeta bir labirent gibiydi. Bu nedenle, Theseus ve Minotauros canavarı efsanesine konu olmuştu. Sarayların etrafı sur ile çevrili değildi. İçlerindeki duvarlar çeşitli konuların işlendiği fresklerle süslüydü. Kazılarda ele geçen eserler, Girit'de gelişkin bir metal işçiliği, mücevhercilik, vazo ve resim sanatının bulunduğu ortaya koymuştur.

Yunanistan

Yunanistan, İ.Ö. 2. binyılın başında (aynı zamanda Orta Tunç Çağı'nın başlangıcı), bir görüşe göre Karadeniz'in kuzeyinden, bir görüşe göre ise doğudan, yani Anadolu'dan gelen ve "Akhalar" *(Akhaioi)* olarak adlandırılan, Yunanca konuşan Hint-Avrupalı bir halkın istilasına uğradı. Hint-Avrupa dil grubunu oluşturan halkların Ari ırktan olduğu ve kökenlerinin Karadenizin ku-

zeyinde, Orta Asya steplerinde bulunduğu ileri sürülüyordu. 19. yüzyılın bu ırkçı yaklaşımı, üstün ırk varsayımlarının geçerliliğini yitirdiği günümüzde artık kabul görmemektedir. Akhaların konuştuğu Yunanca, Aiol ve Ion lehçelerinden oluşuyordu. O dönemde Yunanistan'da yaşayan Pelasglar, yeni gelenlere boyun eğmek zorunda kaldılar. Akhaların istilası, İ.Ö. 2000-1700 yılları arasındaki bir dönemde, Yunanistan'ın içine yavaş yavaş nüfuz ederek oldu. Yunanistan, ülkenin o dönemdeki sakinlerinden dolayı 'Akhaia' olarak anılmaya başlandı. Hint-Avrupalı kavimlerin Yunanistan'ı istilası üç ayrı koldan olmuştu. Akhalar, 2. binyılın başlarında ilk ve en erken gelenlerdi. Yine aynı sıralarda, belki biraz daha geç bir tarihte Ionlar Yunanistan'a girdiler. Üçüncü ve son istilayı Dorlar, 2. binyılın sonlarında gerçekleştirdiler. Fakat son gelen Dorlar'ın Balkanlar'dan güneye doğru yaptıkları baskı sonucu, daha önce gelenler yer değiştirmeye zorlandılar. İşte bu hareketlilikte daha önce kabaca Tesalya bölgesinde yerleşmiş bulunan topluluklar (Aioller) Ege Denizi'ni aşarak Lesbos Adası ile Anadolu'nun kuzeybatı köşesine yerleştiler ve yörenin Aiolis olarak adlandırılmasına neden oldular. Yunanistan'ın güneydoğusundaki topluluklar da (Ionlar) Batı Anadolu'da İzmir dolaylarına yerleşerek bu bölgeye (Ionia'ya) adlarını verdiler. Önceleri Orta Yunanistan'da yerleşmiş bulunan Dorlar da zamanla güneye indiler ve Peloponnesos Yarımadası'na yerleştiler. Bir kısmı da Anadolu'nun güneybatı köşesine, Rhodos ve Kos (Istanköy) adaları ile Bodrum ve çevresine yerleşti. Aiol ve Ionların aksine, Dorlar Güneybatı Anadolu kıyılarında yerleştikleri bölgeye adlarını vermediler. Söz konusu bölge, burada daha önce yaşayan Karlar'dan dolayı "Karia" adıyla anılmaktaydı.

Akhalar, İ.Ö. 2. binyılın ortalarından itibaren Yunanistan'da yüksek bir uygarlık meydana getirdiler. Bu

dönem, Girit'in Üçüncü Saray Dönemi'ne (1450-1200) ya da Ege dünyasının Son Tunç Çağı'na denk düşmektedir. Mısır, Mezopotamya, Kıbrıs, Anadolu ve en fazla Girit ile ticari ve kültürel ilişkileri olduğu anlaşılan bu uygarlık, en güçlü temsil edildiği yer olan Argolis Bölgesi'ndeki Mykenai kentinden dolayı "Mykenai" ya da "Myken" Uygarlığı olarak da adlandırılmaktadır. Akhalar saraylar, kaleler ve anıtsal mezar yapılarıyla o dönemdeki Yunanistan ve Ege'nin en güçlü devleti ve uygarlığına damgalarını vurdular. Akha uygarlığının parlak dönemi olan İ.Ö. 14. ve 13. yüzyıllar aynı zamanda "Kahramanlar Çağı" olarak da anılır.

Akhalar, her biri kendi saray-kalelerinde hüküm süren feodal beylikler halinde yaşıyorlardı. Aynı dönemde Anadolu'daki en büyük güç, örgütlü ilk devleti kurmuş olan Hititlerdi. Mykenai dışındaki önemli Akha merkezleri arasında Tiryns, Pylos, Thebai, Orkhomenos, Atina ve Gla'yı gösterebiliriz. Bunlardan ilk üçünde ortaya çıkartılan sarayların çekirdeğini *megaron* adı verilen dikdörtgen planlı bir yapı oluşturuyordu. Girit'in aksine Akha sarayları sur duvarı ile çevriliydi. Akhalar'dan sonra Yunanistan halkını oluşturan Arkaik ve Klasik çağ Yunanlıları, bir insanın taşıyamayacağı büyüklükte iri taşlarla inşa edilmiş olan bu duvarların mitolojik dev-yaratıklar olan "Kyklops"lar tarafından inşa edildiğine inanıyorlardı. Mykenai'daki saray, kuyu mezarlar ve kubbeli mezarlar (*tholos*'lar) burada aristokrat kral hanedanının hüküm sürdüğüne işaret etmektedir. Erken dönemlerin yönetici sınıfına ait kuyu mezarları (İ.Ö. 16. yüzyıl), iki grup halindeydi ve her ikisi de duvarla çevrilmişlerdi . Bu nedenle literatüre, "A Mezar Halkası" ve "B Mezar Halkası" olarak geçmişlerdir. Mezarlarda ele geçen eserlerin Girit etkisi göstermesi, o dönemde Yunanistan'ın Girit ile olan bağlarını açığa vurması açısından kayda değerdir. Daha sonra ortaya

çıkacak olan kubbeli mezarların en önemlileri ise 'Atreus Hazine Binası' olarak adlandırılan mezar yapısı ile "Klytemnestra" mezar yapısıdır. Mykenai'daki sarayın ana kapısının lentosu üzerinde yer alan kabartmalarda antithetik (karşılıklı) pozda betimlenmiş iki aslan, sarayı koruyucu (apotropeik) bir imaj veriyordu ve olasılıkla Ana Tanrıça'nın temsili idi. Bu aslanlı kapıyı, Hitit başkenti Hattuşa'daki (Boğazköy) aslanlı kapı ile karşılaştırmak mümkündür.

Akha merkezlerinde soylular ve iktidar sahipleri saray ve kalelerde hüküm sürerken; halk, bunların çevresindeki evlerde yaşıyordu. Pylos'taki Nestor'un Sarayı'nda ele geçen tabletlerden, krala *vanaks* dendiğini ve yanında *lavagetas* adı verilen bir yüksek görevlinin bulunduğunu öğreniyoruz. Adını bildiğimiz en ünlü Akha kralı, Troia seferini de yöneten Agamemnon'dur. Akha krallıklarının, önceden düşünüldüğü gibi feodal bir yapıya değil, merkeze bağlı bir karaktere sahip olduğu anlaşılmıştır. Akhalar, arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan buluntuların gösterdiğine göre özellikle metal işçiliği ve mücevher yapımında ustaydılar.

Akhalar, Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarında ve Batı Anadolu'da da ticaret kolonileri kurarak yayılmacı bir politika izlemişlerdir. Yunanistan dışında ele geçen Myken eserleri bunu kanıtlamaktadır. Nitekim, tahta at hilesiyle ünlü Troia Savaşı da (İ.Ö. c. 1300 yılları), Akhalar'ın kuzeybatı Anadolu'da bir üsse sahip olmak ve böylece Karadeniz'e açılma arzularını gerçekleştirebilmek için verdikleri mücadelenin bir sonucudur.

Tunç Çağı'nda Ege ve Akdeniz ticaretinin önemine Girit başlığı altında değinmiştik. Tunç Çağı'nın sonlarına gelindiğinde ticaretin boyutu hakkındaki bilgilerimiz artmaktadır. Sikkenin henüz icat edilmediği bu dönemlerde ticaretin en önemli araçları altın ve gümüş gibi değerli metallerdi. Ayrıca mal değişimi de önemli

bir yer tutuyordu. Fakat Tunç Çağı devletlerinin hükümdarları ya da aristokratları arasında en sık rastlanan değişim türü, armağan değiş-tokuşudur. İktidar değişiklikleri, evlilikler, resmi törenler ile tapınak ve saray inşası gibi önemli olayları kutlamak için devletlerin hükümdarları ya da ileri gelenleri birbirlerine armağanlar gönderiyorlardı. Anadolu'nun güneyinde, Kaş ile Kemer arasındaki kıyı şeridi üzerindeki Uluburun ve Gelidonya Burnu açıklarında ortaya çıkartılan batık Tunç Çağı gemilerinde ele geçen eşyalar, Doğu Akdeniz ve Ege'deki deniz ticaret trafiğinin yoğunluğunu gözler önüne sermiştir.

Akhalar'ın, yukarıda da değindiğimiz gibi, Linear B olarak adlandırılan ve soldan sağa doğru yazılan bir yazıları vardı. Bu yazı, Michael Ventris tarafından çözülmüş ve Eski Yunanca'nın arkaik formu olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal ve siyasal yapısı hakkında Homeros destanlarına çok şey borçlu olduğumuz bu yüksek uygarlık, İ.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında kuzeyden gelen istilacıların baskısı sonucu zayıflamış ve 'Ege Göçü' olarak anılan bu istilanın son dalgasını oluşturan Dorlar tarafından da İ.Ö. 1200-1150 civarında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Fakat Akhaların çöküşü sorunu bilim dünyasını meşgul etmeye devam edeceğe benzemektedir. Bu nedenle, her ne kadar bu olayın nedeni olarak Dorlar gösterilse de, yeni teoriler üretmek her zaman mümkündür. Nitekim son yıllarda ileri sürülen bir görüşe göre, esas yurtları Tesalya olan organize topluluklar, denizden yaptıkları akınlar sonucu Akha merkezlerini çökertmişlerdir.

Gerçekte, Akhalar'ın yıkılmasına neden olan istila yalnızca onları değil, Ege ve Anadolu'daki diğer devlet ve uygarlıkları da etkilemişti. Kitlesel bir tahribat söz konusuydu. Akha uygarlığının ve diğer büyük devletlerin çöküşüyle ilgili teorilerden biri 'Deniz Kavimleri' te-

orisidir. Mısır firavunları Merneptah (İ.Ö. c. 1212 - 1202) ve III. Ramses'in (İ.Ö. c. 1182-1151) iktidar yıllarına tarihlenen yazıtlarda bazı istilalardan söz edilmektedir. Ayrıca III. Ramses dönemine ilişkin bazı kabartmalarda işlenen konular arasında yer alan bir deniz savaşı , bu olay ile bağlantısı olduğu varsayımı açısından, kayda değerdir. Deniz Kavimleri teorisine göre, Hint-Avrupalı bir topluluk olan Illyrialılar, Balkanlara doğru inerken önlerindeki diğer toplulukları yerlerinden etmişlerdi. Söz konusu topluluklardan bir kısmı Yunanistan'da bir yerlere kaçarken, bir kısmı da Anadolu'ya geçmişti. Anadolu'ya geçenlerden Phrygler, Hititlerin yıkılmasına neden olmuşlardı. Fakat bu göç dalgaları o denli ivme kazanmıştı ki giderek Anadolu'daki Deniz Kavimleri'ni de rahatsız ederek onların da güneye, Kıbrıs, Suriye ve Filistin'e göç etmelerine neden olmuştu. Aslında buna göç yerine istila demek daha doğru olacaktır. Çünkü Deniz Kavimleri önlerine çıkan yerleşmeleri yakıp yıkıyorlardı. Ancak Mısır'a vardıklarında yenilgiye uğradılar. Deniz Kavimleri'nin istilası Doğu Akdeniz'de ve Anadolu'da bir tahribata neden olmuş olabilir, ancak kuzeyde, Yunanistan'da, onlar tarafından yapılmış bir tahribat uzak bir olasılıktır. Yunanistan'da Akha merkezlerini yok eden istila, daha çok aynı dönemde gerçekleşmiş olan Dor göçleri ile ilişkilendirilmektedir. Kaldı ki Dor istilası meselesi de son yıllarda yeniden ele alınmaktadır. Kitlesel nüfus hareketlerinin neden olduğu bir kriz teorisi hemen kabul edilmemektedir. Nüfus hareketinin, krizin 'nedeni' olmaktan ziyade, 'sonucu' olduğu öne sürülmektedir. Verdiğimiz bu bilgilerden sonra, şöyle bir sonuca ulaşabiliriz : Gerek Akha devletlerinin gerekse Anadolu'nun Tunç Çağı devletlerinin çöküşü halen tam anlamıyla açıklanabilmiş değildir. Akhaların ortadan kalkmasından sonra Tunç Çağı, yerini Demir Çağı'na bırakmıştır.

Anadolu

İ.Ö. 2. binyılda Anadolu'nun batısında büyük bir siyasal ve askeri güç yoktu. Ülke, en ünlüsü Arzava olan birtakım beylikler arasında paylaşılmıştı. Bu dönemde Yunanistan'da hüküm süren Akhalar (Mykenler) Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarında olduğu gibi, Batı Anadolu kıyılarında da ticaret kolonileri kurmuşlardı. Batı Anadolu'da Myken eserlerinin bulunduğu merkezler arasında kuzeyden güneye Troia, Panaztepe (Menemen), Kolophon (Değirmendere), Ephesos, Miletos ve Bodrum-Müskebi'yi (şimdi Ortakent) sayabiliriz. Bunlardan Miletos, Hitit metinlerinde geçen Millavanda ile eşitlenmektedir. Millavanda (Milavata) ise, yine Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava (Akha) ülkesinin Batı Anadolu'daki bir üssü idi. Fakat son yıllarda , Millavanda'nın Miletos'la değil, Milyas'la eşitliği üzerinde de durulmaktadır.

Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde yer alan Troia, İ.Ö. 3. binyılda olduğu gibi, 2. binyılda da yerleşime sahne olmuştu. Troia'nın VI. tabakası Orta ve Son Tunç Çağları'nın temsil edildiği İ.Ö. 2. binyılı kapsamaktadır. VII. tabaka ise Tunç Çağı'nın sonları ya da İ.Ö. 2. binyılın sonlarıdır. Troia Savaşı'nın VII. ya da VI. tabakalar ile temsil edilen kentlerden birinde geçtiği düşünülmektedir (İ.Ö. c. 1300'ler).

İ.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da Asurca *karum* (liman) adını taşıyan çok sayıda pazar yeri kurulmuştur. Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerde bulundukları bu pazar yerleri arasında en ünlüsü Kaneş (Kültepe)'dir. *Karum*'lar dışında küçük ölçekli konaklama birimleri de vardı ki bunlar da *vabartum* olarak adlandırılmaktaydı. "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" adı verilen dönemde meydana getirilen *karumlar* ve *vabartumlar*, Asurlu tüccarların Mezopotamya ile Anadolu arasında

gerçekleştirdikleri ticari etkinliklerin odak noktalarını oluşturmaktaydı. Ancak, Mezopotamya ile yapılan ticaretin Ege dünyasındaki etkileri açık değildir. Anadolu, bu ticaretin önemli bir rolünü üstlenen Asurlu tüccarlar aracılığıyla yazı ile tanıştı. Mezopotamya'da ise yazı, İ.Ö. 4. binyılın sonlarından itibaren vardı.

"Asur Ticaret Kolonileri Çağı", söz konusu dönemde Anadolu'da yan yana yaşayan irili ufaklı beyliklerden dolayı , aynı zamanda "Hatti Beylikleri Çağı" olarak da adlandırılmaktadır. Bu beyliklerden adları günümüze gelebilmiş olanlar arasında en önemliler şunlardır : Neşa/Kaneş (Kültepe), Hattuşa ya da Hattuş (Boğazköy), Puruşhanda (Acemhöyük) Kuşşara, Zalpa ve Mama. Anadolu'da İ.Ö. 2. binyılda konuşulan diller ise şöyle sıralanabilir: Hurrili (Hurrice), Hattili (Hattice), Luvili (Luvice), Palaumnili (Palaca), Neşili (Neşaca ya da Hititçe) gibi.

İ.Ö. 2. binyılda Anadolu'daki en büyük güç ise Orta Anadolu'da merkezi bir devlet kurmuş olan Hititler'dir. Hint-Avrupalı bir topluluk olan Hititlerin Anadolu'ya ne zaman ve nereden geldikleri kesin değildir. Bir görüşe göre İ.Ö.2000 yılları civarında ya Kafkaslar yoluyla doğudan ya da Boğazlar yoluyla batıdan gelmişlerdir. Son yıllarda güç bulmaya başlayan bir başka görüş ise Hititler'in daha önceden bölgede yaşadıkları, yani Anadolu'nun yerli halkı olduklarıdır. Bir süre sonra Hitit Krallığı'nı kurmuşlardır. İlk kral I. Hattuşili'dir (1650-1620). Aslında Labarna adını taşıyan kral, Hattuşa'yı (Boğazköy) başkent yapmış ve bundan dolayı kendisi de "Hattuşalı" anlamına gelen Hattuşili adını almıştır. Bu kral zamanında Hititler, krallığın sınırlarını genişletmek için Kuzey Suriye'ye seferler düzenlemişlerdir. Kendisinden sonra gelen hükümdarlar da başarılı seferler yaparak, krallığın büyümesini sağlamışlardır; devlet, II. Tuthaliya'dan itibaren bir imparatorluk haline gelmiştir.

Hitit İmparatorluğu'nun son kralı ise II. Şuppiluliuma idi. Önasya'nın bu görkemli devleti İ.Ö. 1200 yıllarında tarihten silinmiştir. Hitit Devleti'nin yıkılışındaki en büyük etkenler, kendi iç yapısındaki çöküş ile birlikte, son yıllardaki kuraklık ve kıtlık, Arzava ülkelerinin ve Batı Anadolu'daki küçük krallıkların ayaklanmaları, kuzeyden gelen Ege Göçleri sırasındaki "Deniz Kavimleri" ile Karadeniz dağlarındaki ezeli düşmanları Kaşkaların akınları olmuştur. Yeni egemen güçlerin baskıları sonucu Hititler , Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye çekilerek İ.Ö. 1. binyılın ilk yarısında bölgenin yerli halkı Luviler ile birlikte "Geç Hititler" olarak yaşamlarını ve geleneklerini kent-devleti halinde sürdürmüşlerdir.

Anadolu'daki önemli Hitit merkezleri arasında, Boğazköy, Alişar, Alacahöyük, Eskiyapar, Maşathöyük, Gözlükule, Yumuktepe ve Kilisetepe'yi sayabiliriz. Ayrıca önemli Hitit kült merkezlerinden İnandıktepe ve İmikuşağı'nda da çeşitli türde ilgi çekici buluntular ele geçmiştir. Hitit Devleti'nin Orta Tunç Çağı'ndaki dönemi "Eski Hitit" olarak adlandırılmakta; Son Tunç Çağı ile 'İmparatorluk' dönemi başlamaktadır. Dünya tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Kadeş Savaşı, İ.Ö. 1285/1275 yılında Hitit Kralı Muvatalli ile Mısır Kralı II. Ramses arasında yapılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HOMEROS ÖNCESİ DÖNEMDEN ARKAİK ÇAĞ'IN SONUNA KADAR

Ege ve Dor Göçleri

Akha (Myken) uygarlığı, Ege Göçleri çerçevesinde Yunanistan'ın kuzeyinden güneye inen Dorlar tarafından İ.Ö. 1200/1150 yılları civarında yıkılmıştı. Dorlar, bir süre Yunanistan'ın kuzeyindeki Doris bölgesinde oturduktan sonra Peloponnesos, Girit, Anadolu'nun güneybatı kıyıları ve bu kıyıların önündeki adalara yerleştiler. Dorlar da, Akhalar gibi Yunanca konuşuyorlardı; fakat Akhalar Aiol ve Ion lehçesini, Dorlar ise Dor lehçesini kullanıyorlardı. Aynı şekilde, diğer boylardan Ionlar, Attika, Euboia, Ege adaları ve Anadolu'nun batı kıyılarının orta kesimine; Aioller ise, Lesbos Adası ve Anadolu'nun kuzeybatısına (Çandarlı Körfezi çevresine) yerleşmişlerdi.

Aslında Batı Anadolu'ya ilk gelenler Aioller idi. Yunanistan'daki Tesalya ve Boiotia bölgelerinden gelen Aioller, Lesbos Adası ile Batı Anadolu'nun kuzey kesimine yerleştiler. Bu nedenle bu bölge Aiolis adını aldı. Herodotos (I.149), 12 Aiol kentinden söz etmektedir. Bu kentler, Kyme (Aliağa-Nemrut Koyu), Larissa (Buruncuk Köyü ?), Neontheikhos (Yanık köy), Temnos (Görece-Kayacık Tepesi) , Killa, Notion (Ahmetbeyli), Aigiroessa, Pitane (Çandarlı), Aigai (Nemrutkale), Myrina (Aliağa-Kalabaktepe), Gryneion (Yenişakran) ve Smyrna'dır (İzmir). Fakat Smyrna sonradan Ionia'ya dahil olmuştur.

Daha sonra Ionlar, Batı Anadolu'nun orta kesimine

yerleştiler ve bölge onların adından dolayı Ionia ismini aldı. Ionia'nın güney sınırı Büyük Menderes Irmağı'na değin uzanıyordu. Herodotos'un (I.142) sözünü ettiği 12 Ion kenti; Miletos (Balat), Myus (Avşar Köyü), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Selçuk), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Gümüldür), Teos (Sığacık), Klazomenai (Urla), Phokaia (Eski Foça), Khios (Sakız Adası), Erythrai (Ildırı) ve Samos'dur (Sisam Adası). Bu kentlere daha sonra on üçüncü kent olarak Smyrna dahil olmuştur.

Son olarak da Dorlar, Batı Anadolu'nun güneybatı köşesi ile karşısındaki adalara , özellikle Rhodos ve Kos'a (İstanköy) yerleştiler. Bu bölge, burada daha önce yaşayan Karlar'dan dolayı Karia adını taşımaktaydı. Karia'daki önemli Dor kentleri arasında Halikarnassos (Bodrum) ve Knidos'u (Datça-Reşadiye) sayabiliriz.

Karanlık Çağ / Yunan Ortaçağı

Akha krallık ve beyliklerinin Dorlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Ege dünyasında 'Karanlık Çağ' adı verilen bir suskunluk dönemi yaşanmıştır. Kabaca İ.Ö. 12. ile 9. yüzyıl arasını kapsayan bu döneme ilişkin bilgilerimiz ne yazık ki çok azdır. Bildiklerimiz daha çok Homeros'un destanlarına dayanmaktadır. Önceleri *basileus* denen kralların yönetiminde olan Yunan topluluklarında giderek zengin bir sınıfın (aristokratların) oluştuğunu görüyoruz. Homeros'un *Odysseia* destanında Phaiaklar Kralı Alkinoos'un yanında 12 aristokrat vardır. Yani, önceleri krallar tek başlarına hüküm sürerken, zamanla yanlarına aristokratları da almışlardır. Kent devletlerinin kurulmaya başlaması ile gelişen ve değişen yönetim mekanizmasında krallar sistemin dışında kalmaya başlamışlar ve yerlerini aristokratlara terketmişlerdir. Ege dünyasında pek çok yerde krallar

İ.Ö. 9.-8. yüzyıldan itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır. Krallığın sürdüğü tek yer Sparta idi. Burada önceleri bir kral hüküm sürerken, daha sonra iki kral yönetime ortak olmuşlardır. Yunanistan'ın Karanlık Çağı'nda dikkati çeken bir konu da nüfusun azalmış olmasıdır. Yazı da kaybolmuştur; ancak 8. yüzyılda tekrar ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde atlı arabalar da görülmez. Vazo sanatı süslemelerinde geometrik motiflerin egemen olduğunu görüyoruz. Nitekim Karanlık Çağ'ın keramiğe göre adlandırılan dönemi (İ.Ö. c. 1050-900) "Protogeometrik" Dönem'dir. Geç evresi ise (İ.Ö. c. 900-700) "Geometrik" Dönem olarak adlandırılır.

Yunanistan'ın Karanlık Çağ'dan çıktığı dönem (İ.Ö. 9. yüzyılın ikinci yarısı), Yakın Doğu'da önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Asur İmparatorluğu güçlenmekte, Fenike kent-devletlerinin ticari amaçlı yayılımı başlamaktadır. Fenikeliler, Kuzey Afrika, Sicilya, Sardinya, İspanya ve Kıbrıs'ın güneyinde koloniler kurmuşlardır.

Yunan Alfabesinin Oluşturulması

Fenikelilerin alfabe yazısını meydana getirmeleri İ.Ö. 2. binyılın sonlarındadır (İ.Ö. c. 1100) .Yunanlılar da, ataları olan Akhaların kullandığı Linear B yazısını, Fenikeliler ile ticaret ilişkileri sonucunda daha da geliştirmişler ve onlardan aldıkları sessiz harfler ile Eski Yunan alfabesini oluşturmuşlardır. Bu alfabe İ.Ö. 8. yüzyılın başlarından itibaren Yunanlılarca kullanılmaya başlanmıştır (bu tarih 10. yüzyıla kadar da çıkartılmaktadır). Zamanla sessiz harflerin arasına sesli harfleri yerleştirip, yeni harfler de ekleyerek Eski Yunanca yazıyı son şekline getirmişlerdir. Önceleri sağdan sola yazılan Eski Yunanca, daha sonra soldan sağa yazılmaya başlanmıştır. Yunan alfabesinin ilkel formuna ait yazı örnekle-

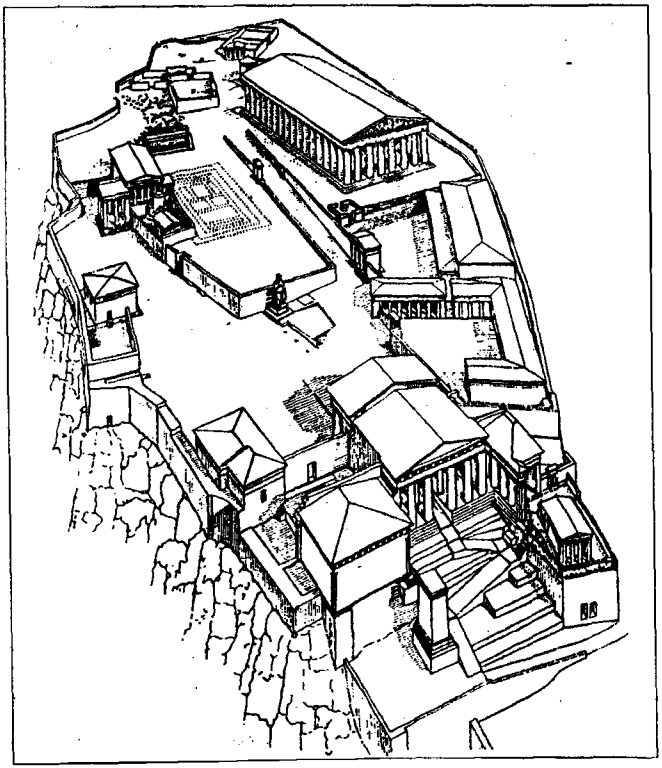
ri Dor lehçesinin konuşulduğu adalarda (Melos, Thera, Girit) günümüze kadar gelmiştir. 1989 yılında İtalya'nın Latium ovasında, Roma'ya birkaç kilometre uzaklıktaki Gabii nekropolünde bir Yunanca yazıt bulunmuştur. Yazıt, İ.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekte olup, bilinen en eski Yunanca yazıt olmasının yanı sıra, Yunanca'nın İ.Ö. 8. yüzyıl gibi erken bir tarihte İtalya'ya kadar ulaştığını göstermesi açısından önemlidir.

Kent-Devletleri'nin Kuruluşu

Eski Yunan siyasal ve sosyal yaşamının en karakteristik örgütleniş biçimi *polis* (çoğulu, *poleis*) adı verilen kent-devletidir. 'Politika' sözcüğü de *polis*'ten türetilmiştir. Dorların baskısı sonucu, Ege denizini aşarak Yunanistan'dan güneye inen ve Eski Yunanca'nın değişik lehçelerini konuşan bazı topluluklar, Batı Anadolu'da, özellikle Ionia bölgesinde kent-devletleri kurmuşlardır. Bu ilk zamanlardaki kent-devletleri boş bir arazide, birdenbire kurulmamış; zaten var olan merkezlerin yeniden iskânı şeklinde oluşmuştur. Daha sonra Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve Yunanistan'da da çok sayıda kent-devleti kurulmuştur. Batı Anadolu'daki Smyrna'yı (Eski İzmir) en erken kurulan kent devletlerinden biri olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Kent-devletini (*polis*) genelde tek bir kent oluşturmakla birlikte, bazen birkaç kent ya da daha ufak yerleşim biriminin bir araya gelerek bir kent-devletini meydana getirdiğini görüyoruz (*synoikismos*). Fakat kent devletleri hiçbir zaman bir araya gelip tek bir devlet çatısı altında toplanmamışlardır.

Ege bölgesindeki kent-devletlerinin ne zaman kurulmaya başladığı sorusu tam olarak yanıtlanabilmiş değildir. Bazı tarihçiler, ilk kentin oluşumunu Minos dönemi Girit'ine kadar götürmektedir. Bazı bilim adamları ise kral ya da tyran (*tyrannos*) gibi tek bir kişinin ege-

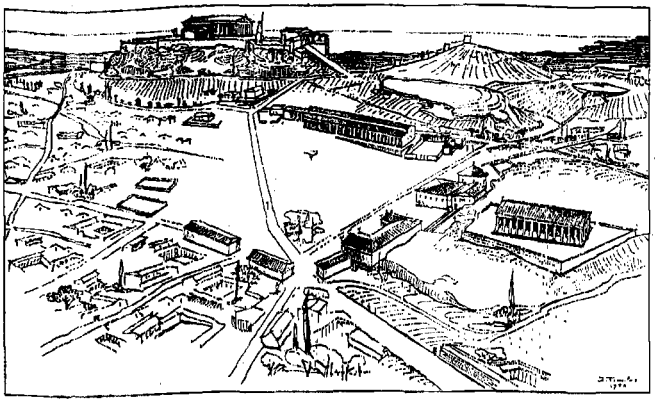
menliğindeki yerleşimlere kent adı verilemeyeceğini; dolayısıyla ancak İ.Ö. 6. yüzyıl sonlarına doğru demokratik rejimin kurulması ile gerçek anlamda kentin kurulması arasında bir paralellik söz konusu olabileceğini söylemektedirler. Buna karşılık, bir topluluğun, nasıl olursa olsun (oligarşik ya da demokratik), kendisine iktidar şeklini seçmesinin kentin kurulması için yeterli olabileceğini söyleyenler de vardır. Bu durumda başlarında kralların bulunduğu kentlerin kurulması İ.Ö. 9. yüzyılın başlarına değin gitmektedir.

Atina Akropolisi (L. de Blois-R. J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient World*, s. 112.)

Eski Yunanlıların kent-devleti bazındaki bir siyasal organizasyonunda en önemli iki unsur, halk *(ethnos / demos)* ve kent *(polis)* idi. Kentteki topluluğun iktidarı ve bağımsızlığı söz konusu olduğundan, bir kent, bugünkü anlamda bir 'devlet' demekti. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki, eski Yunan anlayışında kent-devletlerinin adlarından (Atina, Korinthos gibi) çok, o kent-devletini oluşturan halkın adı (Atinalılar, Korintliler gibi) ön plandaydı. İ.Ö. 5. yüzyılda Atina'nın nüfusu, 170.000'i yurttaş, 30.000'i yabancı uyruklu ve 100.000'i de köle olmak üzere toplam 300.000 kişi olarak tahmin edilmektedir.

Yapısal olarak bir kent devleti, dinsel, politik ve yönetim birimlerinin yer aldığı bir merkezî kısım (asıl kent alanı) ile bunun çevresindeki, ekonomi alanı durumunda bulunan, belirli genişlikte bir arazi parçasından oluşmakta olup, çoğu kez coğrafi sınırlara sahipti. Kentin merkezi, genellikle, 'akropolis' adı verilen yüksekçe bir tepe üzerindeki, etrafı bir surla çevrili alandı. *Akropolis*'te , konsey vb. yönetim binaları ile, bazı önemli kamu binaları ve tapınak gibi dinsel yapılar bulunurdu. *Akropolis*'in dışında ise diğer kamu binaları ile yurttaşların evleri yer alıyordu. İktidar sahipleri kuşkusuz akropolis'te ikamet ediyorlardı. Önceleri monarşik bir yapısı olan kent-devletleri zamanla aristokratik (oligarşik) ya da demokratik bir yapıya sahip olmuşlardır. En önemli siyasal kurumlarını 'danışma meclisi' *(bule)* ve 'halk meclisi'nin *(demos)* oluşturduğu bir kent devletinin sahip olduğu ya da olmak istediği en önemli üç özellik, özgürlük *(eleutheria)*, bağımsızlık *(autonomia)* ve kendine yeterlilik/ekonomik bağımsızlık *(autarkeia)* idi. Sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı itibariyle her kent-devletinin, yurttaşlarının sağlıklı koşullarda ve eşit haklara sahip olarak yaşamalarını sağlamak için bir anayasası vardı. Demokrasinin (*demos* = halk; *kratia* = egemenlik

Atina (M. Kaplan[ed.], *Le monde grec*, s. 129.)

ve buradan *demokratia* =halkın egemenliği) temeli, işte bu kent-devletlerinde atılmıştır. Çünkü Eski Çağ'ın daha önceki devirlerindeki, Doğu devletlerinin başında bulunan ve kendini tanrının temsilcisi, hatta tanrı olarak kabul eden hükümdar ile ona kayıtsız şartsız bağlı uyruklardan meydana gelen devlet yapısı karşısında, batıdaki kent-devleti yapısı demokratik bir anlayışın ürünü idi. Fakat kent-devletinin ilk aşamalarında *basileus* (çoğulu *basileis*) adını taşıyan krallar yönetimi ellerinde tutuyorlardı. İ.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda siyasal örgütlenmelerdeki değişiklikle kent-devletlerindeki *(poleis)* krallar yerlerini, seçilmiş yöneticilere *(arkhon)* bırakmak zorunda kaldılar. Kralların dinsel işlevi, örneğin Atina'da, *arkhon basileus*'a geçti.

Bazen, komşu kent-devletleri bir araya gelerek *amphiktyones* adını taşıyan dinsel birlikler de kurmuşlardır. Bu tür birlik merkezlerine örnek olarak, Yunanistan'da Thermopylai yakınındaki Anthela ve Korinthos Körfezi'nin kuzeyindeki Delphoi'u gösterebiliriz. Gerek Yunanistan'da gerekse Anadolu'da yer alan antik kentlerin çoğu, gerçekte birer kent-devleti niteliğini taşıyordu.

Örneğin, Yunanistan'da, Atina, Korinthos, Sparta, Argos, Thebai ; Anadolu'da, Miletos, Ephesos, Smyrna, Byzantion, Aspendos, Perge ve daha yüzlercesi. Kent-devletini ayrı bir oluşum şeklinde düşünmemek gerekir.

Bu arada, Peloponnesos'un Lakonia bölgesinde yer alan Sparta'dan da söz etmemiz yerinde olacaktır. Çünkü resmi adı Lakedaimon olan bu kent-devletinin kendine özgü siyasal ve sosyal bir yapısı vardı. Bu yapı İ.Ö. olasılıkla 7. yüzyılda kentin efsanevi yasa koyucusu Lykurgos'un yasaları ile oluşturulmuştu. Sparta halkı esas olarak Sparta'da oturan yurttaşlar (Spartalılar), kentin civarında oturan yarı-yurttaşlar *(perioikoi)* ve toprağa bağlı bir tür yarı-köle (devlet kölesi) sınıftan *(heilotes)* oluşuyordu. *Heilot*'lar, İ.Ö. 8. yüzyıl ortalarında Sparta'nın yayılması sırasında Peloponnessos'un güneyindeki Lakonia ve Messenia bölgelerinden getirilen köle nüfustu. Aslında *heilot*'lar (ya da *helot*'lar) , Sparta nüfusunun önemli bir kısmını oluşturuyorlardı; tarımla uğraşmakta ve aldıkları ürünü Spartalılara vermekteydiler. Sayıları ancak 9.000 civarında olan Spartalı erkek yurttaşlar da onları egemenlik altında tutabilmek için katı bir yönetim uyguluyorlardı. Dünyaya gelen her Spartalı yurttaşa *klaros* denen bir toprak parçası veriliyor ve bu toprak *heilot*'lar tarafından işleniyordu. Spartalı yurttaşlar, çalıştırdığı *heilot*'ların sayesinde bu topraktan aldığı ürünle yaşamlarını sürdürmekteydiler. Ticaret yapmak ve işçi olarak çalışmak yasaktı, tek uğraşıları askerlikti. Her Spartalı yurttaş daha çocukluğundan başlayarak sıkı bir disiplin ve eğitim içinde yetişiyordu. Bu nedenle, Spartalılar'ı 'asker-ulus' olarak nitelendirmek pek yanlış olmasa gerektir. Bir de *perioikoi* olarak adlandırılan, çevre köy ve kasabalarında oturanlar vardı ki bu kişiler köleleştirilmemişlerdi; vatandaşlık haklarına sahiptiler ve istedikleri işle (tarım, ticaret, zanaat) uğraşabiliyorlardı. Fakat vergi vermek ve savaş zama-

nında Sparta'ya asker göndermekle yükümlüydüler. Perioikos'lara, Spartalılar ile birlikte "Lakedaimonioi" (= Lakedaimonlular) denilmiştir. Çocuklar devletin malı sayıldığından onların eğitimi devletin temel görevlerinden birini oluşturuyordu. Ksenophon, *Spartalıların Anayasası*'nda çocukların hırsızlığa yönlendirilmelerini ve gerekçesini şöyle açıklar :

"...Böyle olmakla birlikte, Lykurgos, erkek çocukların açlıktan kıvranmak durumuna düşmemeleri için, aslında onlara her gereksinme duyduklarını bu yoldan kolayca elde etme olanağı vermediği halde, açlıklarını gidermek için yeterli olacak kadar yiyeceği çalmalarını hoş gören bir yasa koydu; hattâ peynir hırsızlığında, çok peynir çalmak, onurlandırıcı bir beceri sayılıyordu...Sanırım herkes, Lykurgos'un, Sparta'lılarda çocuklara verecek yeterince yiyecek bulunmadığı için çocukları hırsızlık becerme tasarlamalarına sürüklemek amacı gütmediğini anlayacaktır. Tersine, apaçıktır ki, hırsızlık etmeye niyetlenen kişi, bu işi gece yapacaksa, gece boyunca ortalığı gözler; gündüz yapacaksa, gün boyunca herkesi aldatacak bir tutum içinde, öksesini kurmakla uğraşır; yararı olacağını anlarsa, casus bile kullanır. Böylece bellidir ki, çocukların eğitiminde o yola başvururken, Lykurgos,onların yiyecek bulmakta olabildiğince beceri kazanmasını ve savaş hileleri konusunda da yetenek edinmesini sağlamak istiyordu." (Xenophon, *Şölen - Spartalıların Anayasası*, çev.B.Umar, İzmir 1984, s.92-93)

Sparta'nın başında eşit yetkiye sahip iki kral bulunuyordu. Ayrıca, *gerusia* adını taşıyan otuz kişilik "yaşlılar danışma meclisi" ile *apella* adını taşıyan 'halk meclisi' vardı. Gerusia'nın üyeleri aristokrat ailelerden seçilirdi ve 60 yaşını doldurmuş olma şartı vardı . Meclis üyeleri, ölünceye kadar görev yaparlardı. Gerek danışma meclisinin yaşlı üyelerini, gerekse devlet denetçileri olan *ephoros*'ları (*ephoroi)* halk meclisi seçerdi.

Spartalılar, 'Lakedaimonialılar ve Müttefikleri' olarak anılan bir "Peloponnesos Birliği" de kurmuşlardı.

Konuyu kapamadan önce, sıkça karşımıza çıkan bazı yönetim şekillerinin ne olduğunu anımsamakta yarar vardır :

Monarşi : Tek kişinin yönetimi. Genellikle babadan oğula geçen bir iktidar söz konusudur; yasal dayanağı vardır.

Tyranlık : Bir tyran'ın yönetimi. Yasal olmayan yoldan iktidara gelirler.

Aristokrasi : En iyilerin yönetimi. Genellikle soylu ailelere mensupturlar. Doğuştan soyluluk esastır.

Oligarşi : Bir grubun (azınlığın) yönetimi. Genellikle zengin olmalarına rağmen, doğuştan soyluluk esas değildir.

Timokrasi : Varlıklı kişilerin iktidarda önemli pozisyonlara gelebilmesi.

Demokrasi : *Demos*'un, yani halkın egemenliği. Halk Meclisi'nin önemli bir rolü vardır.

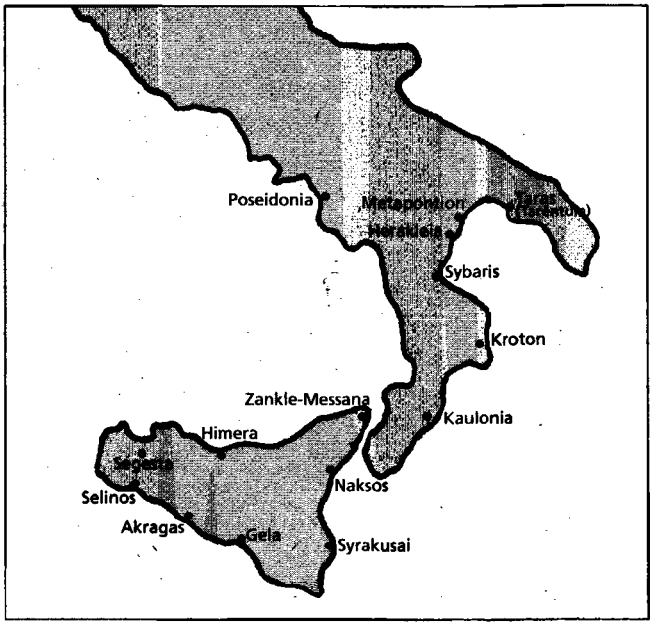
Kolonizasyon Dönemi ve Koloniler

Bir kavmin ya da bir kent halkının tarımsal veya ticari faaliyetlerde bulunmak için kendi sınırları dışında elverişli topraklarda üsler kurup, orayı yurt edinme sürecine 'kolonizasyon' denir. Eski Yunan kolonileri, genellikle ana kentlerden uzak, denizaşırı yerlerde kurulmuşlardır. Daha önce gördüğümüz gibi, Dor istilası nedeniyle Ege Denizi'ni aşarak güneye inen Yunanca konuşan kimi topluluklar buralarda elverişli buldukları topraklara yerleşmişlerdi. Her ne kadar ilk denizaşırı iskan faaliyetleri bir kolonizasyon hareketi olarak kabul edilebilirse de gerçek kolonizasyon, Eskiçağ tarihi literatürüne 'Büyük Kolonizasyon Dönemi' olarak geçen; Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloninin kurulduğu, İ.Ö. 750-550 yılları arasına ilişkin 200 yıllık bir süreçtir.

Büyük Kolonizasyon Dönemi'nden biraz önce, İ.Ö. 9. yüzyılda Kyklad Adaları ve Euboia Adası'ndan giden gruplar kuzey Suriye'de, Orontes ırmağının ağzındaki Al Mina'da yerleştiler. Böylece, çeşitli Yunan ürünleri (yağ, şarap) ve eşyaları (geometrik üslupta vazolar vb.) bu bölgeye gelmeye başladı. Buradan da, fildişi, altın ve köleler, batıdaki Yunan kentlerine gönderildi. Al Mina, *polis* değil, ticari amaçla kurulmuş bir pazar merkezi, yani bir *emporion* idi. Keza 7. yüzyıl sonlarında Mısır'da Nil deltasında kurulmuş olan Naukratis de, Al Mina gibi bir *emporion* niteliğini taşıyordu. Fakat orada Miletosluların, Samosluların ve Aiginalıların tapınakları da vardı. Dokuz Anadolu kentinin temsil edildiği, panhellenik karakterde, *Hellenion* adlı kült merkezi de Naukratis'te idi (Herodotos II; 178). Bu kentler, Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai, Mytilene, Knidos, Halikarnassos, Phaselis ve Rhodos'tur. Naukratis hakkında Herodotos'un söyledikleri bir hayli ilginçtir (II, 179) :

"Eskiden Mısır'ın tek ticaret limanı Naukratis'ti; başkası yoktu; Nil'in öbür ağızlarından birine yanaşan bir tüccar; bunu bilerek yapmadığına yemin etmek zorundaydı; önce bilerek yapmadım, diye yemin ederek kendini savunacak, sonra yeniden denize çıkacak ve Kanobos ağzına gitmek üzere yelken açacaktı; eğer rüzgar ters esiyor, geminin yürümesine elvermiyorsa, malını Nil gemilerine aktarır ve Naukratis'e Delta'yı dolaşarak giderdi."

Kuzey Afrika'da, bugünkü Libya topraklarında bulunan Kyrene ise Kyklad adalarından biri olan Thera'dan gelen Battos önderliğindeki kolonistlerce İ.Ö. 7. yüzyıl ortalarında kurulmuş bir *polis* idi. Herodotos'ta (IV, 150-58) Kyrene'nin kolonizasyonunu anlatan geniş bir bölüm vardır. Ayrıca, Kyrene'de bulunmuş olan ve İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir Thera yazıtında da (kent meclisi kararını içeren bir dekret) Kyrene'nin kolonizasyonu anlatılmaktadır (*SEG* IX.3) . Kolonizasyonun nedeni

Güney Italya ve Sicilya

olarak, Thera'da yaşanan kıtlık gösterilmektedir.

İlk olarak koloni kurma girişiminde bulunanlar, Yunanistan ile Samos ve Lesbos gibi adalarda yaşayan Yunanlılardı. Özellikle Euboia adasındaki Eretria ve Khalkis kentleri ile Peloponnesos'un kuzeydoğusundaki Korinthos kenti, koloni kurmada oldukça aktif idiler. Daha sonra Batı Anadolu'da Miletos, Phokaia ve diğer Ionia kentleri de koloniler kurmaya başlamışlardır. Yunanistan halklarına koloni kurmak için en cazip görünen yerler, Güney İtalya ve Sicilya idi. Bu bölgede o kadar çok sayıda koloni kurulmuştur ki, burası "Büyük Yunanistan" (Yun. *Megale Hellas* / Lat. *Magna Graecia)* olarak anılmaya başlanmıştır. Güney İtalya ve Sicilya'daki en önemli kolöniler, Kyme, Naksos, Zankle, Syrakusai,

Sybaris, Kroton, Taras ve Metapontion idi. Yunanlıların Güney İtalya'da meydana getirdikleri ilk ticari merkez , Euboialıların kurduğu, bir ada üzerinde yer alan Pithekusai idi. Fakat burası *emporion* statüsü taşıdığından, İtalya'daki ilk koloni olma onuru, Pithekusai'ın hemen karşısındaki Kyme'ye aittir (İ.Ö. 730). Sicilya'daki ilk koloniler de Euboia adasından gelenlerce kurulmuştu. Ionia bölgesinin önemli kentlerinden Miletos da, Marmara ve Karadeniz bölgesinde koloniler kurmuştu. Miletos'un 90 kadar koloni kurduğu söylenmektedir. Sinope de (Sinop) bir Miletos kolonisiydi. Fakat bu koloni kenti öylesine gelişmişti ki kendisi de Trapezos (Trabzon) kolonisini kurmuştur. Byzantion (İstanbul) ve Kalkhedon (Kadıköy) kolonileri ise Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulmuştur. Burada, adları geçen son iki kentin kuruluşu ile ilgili bir anekdotu aktarmakta yarar vardır : Tarihçi Herodotos'dan (IV.144) öğrendiğimize göre, Pers komutanı Megabyzos, Kalkhedon halkını, karşı kıyıda daha elverişli bir konumda bulunan Byzantion arazisinin yerine bu yeri seçmelerinden dolayı 'kör' olarak nitelendirmişti.

Genellikle her koloninin bir kurucusu vardır. *Oikistes* adı verilen kurucu önce Delphoi'daki (Delphi) Apollon kehanet ocağına danışırdı. Olumlu yanıt alınırsa, kurucu ve beraberindekiler koloninin kurulacağı mevki olarak seçilen yere gider ve sınırlar çizilirdi. Böylece yerleşim başlardı. Kurucusu, kurmuş olduğu koloninin halkı tarafından kahraman *(heros)* ilan edilir ve öldükten sonra da tapım görürdü.

Koloniyi kuran ana kent ile koloni kent arasında ekonomik ve dinsel bağlar vardı. Her ikisinde de aynı tanrılara tapılırdı. Fakat koloni kenti, kendisini kuran ana kentten bağımsız ve özgür idi. Dolayısıyla, kendi anayasası, yönetim organları ile her koloni *(apoikia)* aslında bir kent-devleti *(polis)* idi. Bir de, yalnızca ticari amaçla

kurulmuş olan pazar yerleri ya da küçük ölçekte ticari merkezler vardır ki bunlara da *emporion* (çoğ. *emporia*) denir. *Emporion* , kent-devleti statüsündeki koloni kentinden gerek hacim, gerekse yönetim şekli bakımından daha küçük olup, ticari çıkarlar için kurulmuştur; siyasi özerkliği yoktur.

Büyük Kolonizasyon Dönemi'ndeki koloni hareketinin iki aşamalı olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir:

1. Evre : İ.Ö. 750 - 650 : Bu evrede sınırlı sayıda kent kolonizasyonda rol oynar. Euboia Adası'ndaki Eretria ve Khalkis ile Megara ve Korinthos'dan giden kolonistler, Sicilya ve Güney İtalya ile Khalkidike yarımadasına yerleşirler.

2. Evre : İ.Ö. 650 - 550 : İkinci evrede yoğun bir koloni hareketi görülür. Bu kez, Ege'nin kuzeyinde Trakya, Çanakkale, Marmara ve Karadeniz Bölgesi yoğun bir kolonizasyona sahne olur. Güney İtalya ve Sicilya'nın yanı sıra, Kuzey Afrika, Fransa ve İspanya'da da koloniler kurulur.

Kolonizasyonun birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, tarım yapılabilecek topraklara olan gereksinimdi. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "tarımsal" nitelikli idiler. Bir başka neden, kendi ülkelerindeki olanaksızlıklar idi. Yani kendi kendine yeterli olabilmek için öz kaynaklara sahip olamamak, yaşam koşullarını zorlaştırıyordu. Bu nedenle, ticari faaliyetlerde bulunarak gelişmek istiyorlardı. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "ticari" nitelikli idiler. Antik kaynaklarda kolonizasyon nedenlerine ait bazı bilgiler bulmak mümkündür: kıtlık, düşman tarafından bozguna uğratılma, komşularıyla geçimsizlik, yoğun nüfus artışı, maden yataklarına sahip olma arzusu. Dolayısıyla, kolonizasyonu tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Kolonizasyonun sonuçları ise, yunanlıların yabancı ülke halkları ile kaynaşması, kendilerinden farklı dil konuşan insanları *(barba-*

roi) ve onların kültürlerini tanımaları, Yunan kültürünün yayılması ve yabancı kültürlerden etkilenmesi, Ege ve Akdeniz dünyasındaki ticaretin yoğunlaşmasıdır. Kolonizasyon süreciyle bir anlamda Akdeniz dünyası küçülmüştür. Burada aklımıza, ister istemez oluşan bir hellenleştirme izlenimi gelmektedir.

Tyran'lar

Tyran sözcüğünün kökeni, Lydia dilinde "bey" ya da "efendi" anlamına gelen *tyrannos*'a dayanmaktadır. Oligarşi ile yönetilen kent-devletlerinde, yönetimi zorla, yasal olmayan bir şekilde ele geçiren kişiye tyran (zorba-despot) denmektedir. Esas olarak İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda görülen tyran'lar, genellikle toplumun yukarı ve zengin sınıfından çıkıyor ve yönetimi ele geçiriyordu. Bazı kent-devletlerinde tyran'lar, krallıkla demokratik yönetim arasındaki geçiş sürecinde ortaya çıkmışlardır.

Tyran'lar ilk zamanlarda egemen oldukları kentlerde iyi işler yapıyorlardı. Kentlerinin imarı için çalışıyor ve halkın sevgisini kazanıyorlardı. Fakat giderek, yönetimi zorla ele geçirmelerinin verdiği hoşnutsuzluk ve diktatör gibi davranmaları nedeniyle halkın desteğini yitirmişler ve demokrasiyi yerleştirmeye çalışan kent-devleti yapısı içinde bulunmaması gereken kişiler olarak kabul edilmişlerdir. Adlarını bildiğimiz en ünlü tyran'lar arasında Pheidon, Kypselos , Peisistratos ve Polykrates'i sayabiliriz.

En eski tyran'lardan biri olan Argos'lu Pheidon (İ.Ö. c. 660), belirli bir ağırlık ve ölçü sistemi kurmuştur. Korinthos, Kypselos hanedanı sırasında vazo üretiminde, dışalımda, sanat ve ticarette ilerlemiştir. Tyran'lardan en ünlüsü ise Peisistratos'tur. Bu kişi İ.Ö. 560 yılında Atina'da tyran oldu. Peisistratos zamanında Atina en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Solon'un ana-

yasasını yürürlükte bırakan Peisistratos, köylünün ve fakirin haklarını gözetmiş, onlara toprak vermiş ve korumuştur. Atina'da önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Atina kentinin tanrıçası Athena adına dört yılda bir yapılan ünlü "Panathenaia Şenlikleri" ile Dionysos onuruna yılda iki kez yapılan şenlikler onun zamanında başlamıştır. Keza, Homeros destanları gene ilk kez kendisinin direktifleriyle düzenlenerek, bugünkü metinlerin temeli oluşturulmuştur. Peisistratos komşu kent-devletleriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Yağ ve şarap üretimini arttırmıştır. Peisistratos'un ölümünden sonra çocukları Hipparkhos ve Hippias iktidarı ele almışlardır. Fakat kötü yönetimleri, başarısız bir dış politika izlemeleri ve demokrasi yanlılarının muhalefeti sonucu önce Hipparkhos öldürülmüş, ardından da Hippias, Spartalılar'a yenilerek Atina'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Samos Tyran'ı Polykrates (İ.Ö. 530-522) ise Pers karşıtı bir politika izlemiştir. Başarılı yönetimi ile Samos'u önemli bir merkez yapmıştır. Fakat bir Persli tarafından öldürülmüştür. Aristoteles en uzun süreli tyran'lığın Sikyon'da görüldüğünü, burada Orthagoras (İ.Ö. c. 660) ve oğullarının hegemonyasının 100 yıl sürdüğünü söylemektedir (*Politika* V. kitap).

Yasa Koyucular, Yasalar ve Reformlar (Yeni Toplum Düzeni)

Kent-devletlerinin gelişmeye başlaması sonucu, buralarda oturan zengin ve soylu sınıf ile halk tabakası arasında sürtüşmeler başlamıştır. Halkın orta ve aşağı sınıfı, yasaların ya da toplum yaşamını düzenleyen kuralların, adetlere, gelenek ve göreneğe göre yorumlanıp uygulanmasından hoşnut değildi. Çünkü bu şekilde soylu sınıfın dediği oluyor ve görece hukuk kuralları daha çok soylu sınıfın işine yarıyordu. Yasaların yazılı hale

getirilmesini isteyen toplumun aşağı kesiminin aristokrat kesim ile yaptığı mücadele olumlu sonuç vermiştir. Böylece kanunların yazı ile saptanması sonucu herkes, hangi tür suça ne ceza verileceğini ya da nelerin suç sayılıp sayılmayacağını öğrenmiştir. Adeta tanrı buyruğu olarak kabul edilen ve aristokratların işine yarayan sözlü yasalardan(*thesmoi*) , toplumun her kesiminin sosyal ve siyasal yaşamını adil bir şekilde düzenleyen yazılı yasalara (*nomoi*) geçiş, demokrasi için de önemli bir adımdı. Adalet kavramında çifte standart endişesi bundan böyle kalkıyordu. Şunu da vurgulamak gerekir ki yasaların yazılı hale getirilmesi önceki Eski Doğu toplumlarından biliniyordu.

Yasaların, sözlü biçimden yazılı biçime getirilmesine Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentleri öncülük ettiler; daha sonra Yunanistan'da da uygulandı.

En eski yasa koyucular (***nomothetai***) arasında Miletoslu Epimenes ile Atinalı Drakon'u (İ.Ö. c. 624/621) gösterebiliriz. Atina kanunlarını ilk kez bir sisteme bağlayan Drakon, esas olarak adam öldürme ve tecavüz suçlarına verilecek cezaları belirlemiştir; verilecek cezalar ise oldukça ağır idi. Bu nedenle Drakon için, 'kanunlarını kanla yazdı' yakıştırması bile yapılmıştı. Drakon, aynı zamanda, kasten adam öldüren ile istemeden öldürene verilecek ceza arasında bir fark olması gerektiğini ortaya koyan ilk kişiydi; kasten öldürmede verilecek ceza ölüm cezası iken, önceden tasarlanmadan gerçekleştirilen bir öldürme olayında verilecek ceza yalnızca sürgündü.

Yine İ.Ö. 7. yüzyılda Sparta'nın sosyal ve siyasal yaşamını baştan aşağı düzenleyen yasayı meydana getiren efsanevi yasa koyucu Lykurgos'tur. Sparta'nın toplum ve devlet yapısına daha önce değinildiğinden burada yinelenmeyecektir.

Diğer bir yasa koyucu olarak Atinalı soylu devlet adamı ve ozan Solon'un İ.Ö. 6. yüzyıl başlarında yaptığı re-

formlar çok önemlidir. Halkın aşağı tabakalarındaki hoşnutsuzluğun ciddi boyutlara ulaştığı bir sırada Atinalılar İ.Ö. 594 yılında Solon'u *arkhon* (en yüksek devlet yöneticisi) olarak seçtiler. Solon, çevresi geniş, güçlü bir kişiydi ve isteseydi tyran olabilirdi. Fakat o kendini, arsitokratlarla halk arasındaki anlaşmazlığa çare bulmaya adamıştı; tyran'lıkta gözü yoktu.

O dönem Attika'sında toprak sahibi aristokrat ailelerin *(eupatridai)* fakir halkın sırtından zenginleştiği ve güçlerini arttırdığı bir gerçekti. Fakirler ya da orta sınıf aleyhine bozulan dengeyi kurmak için Solon, önce köylünün borçlarından dolayı toprak ve özgürlüğünü kaybetmesini önlemiş, borçların ödenmesinde köylünün lehine bir düzenleme yapmış ve hatta bir kısım borçları tamamen silmiştir *(seisakhtheia)* . Yaptığı toprak reformu ile de halkın sevgisini kazanmıştır.

Solon ayrıca Atina'nın ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaması için, o zamana değin sikke basmada kullanılan Attika ağırlık sisteminin yerine, daha elverişli olan Euboia ağırlık sistemini getirmiş; ülkenin gereksinimi doğrultusunda, zeytinyağı dışında tarım ürünleri dışsatımını yasaklamıştır.

Solon, aynı zamanda yasada da yeni bir düzenleme yaparak yurttaşları soyluluk değil, fakat servetlerine göre dört sınıfa ayırmıştır. Servet ölçüsü olarak yılda kaç kile *(medimnos)* buğdaya (ya da aynı değerde başka ürün veya para) sahip oldukları esas alınacaktı. Yurttaşların siyasal ve askerî alanda mevki sahibi olmaları ile vergi ödemelerinde bundan böyle ait oldukları sınıflar dikkate alınacaktı. Bu dört sınıf ve servetleri aşağıdadır:

1) *Pentakosiomedimnoi*: 500 kile ve üstü
2) *Hippeis* (süvariler): 300-500 kile
3) *Zeugitai* (küçük çiftçiler): 200-300 kile
4) *Thetes* (işçiler): 200 kileden az

1. ve 2. sınıftaki yurttaşlar yüksek devlet memurluklarına (*arkhon*'luk) ve *Areopagos*'a (aristokratlar meclisi); 3. sınıf yurttaşlar ufak memurluklara ve Dörtyüzler Meclisi'ne (*bule*); 4. sınıf yurttaşlar ise Halk Meclisi'ne (*ekklesia*) ve *Heliaia*'ya (bir tür halk mahkemesi) seçilebiliyorlardı. Askerlik hakkı yalnızca ilk üç sınıfa verilmişti; 4. sınıf askerlikten muaftı. Thet'ler askerlikten olduğu gibi, her türlü vergiden de muaf tutulmuştu.

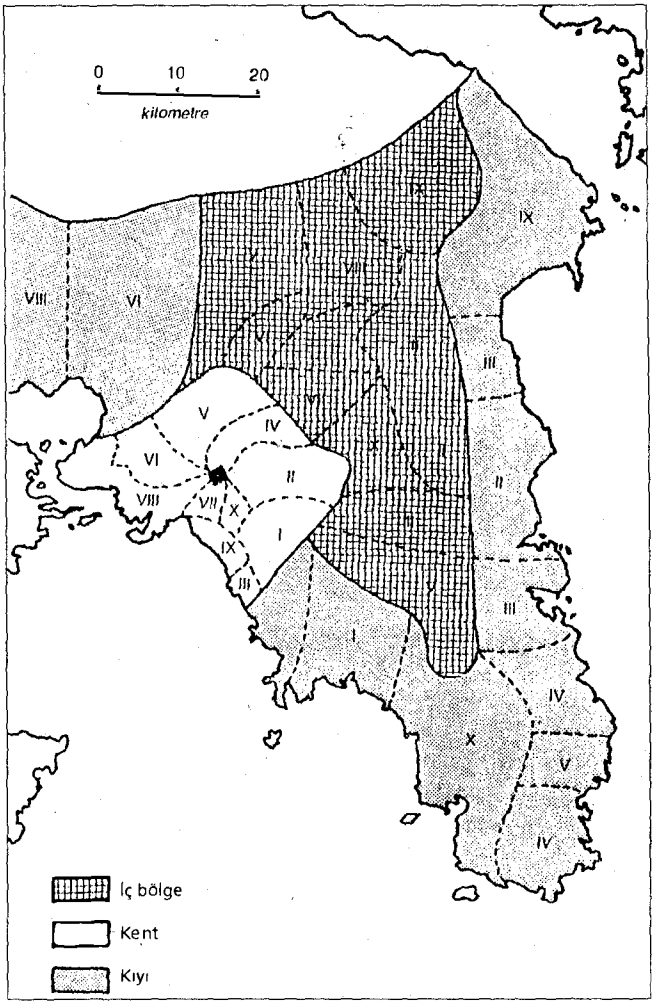
Solon'un eski Yunan siyasal yaşamına kazandırdığı kurumlar şunlardır :

1) Halk Meclisi (*Ekklesia*)
2) Soylular-Aristokratlar Meclisi (*Areopagos*)
3) Dörtyüzler Meclisi (*Bule*)
4) Halk Mahkemesi (*Heliaia*)

Solon'un reformları toplumu ve dolayısıyla kent-devletini ileriye götürecek nitelikte olmasına karşın, çok geçmeden demokratikleşme sürecinde yeni sorunlar ortaya çıkmış ve düzenlemelerin uygulanmasında aksaklıklar başgöstermiştir. Sonuçta sınıflar arası çatışmalar bitmemiştir.

Solon'un reformlarından sonra Atina'da önce Peisistratos, ardından da oğullarının tyran olarak yönetimi ellerinde tuttuklarını görüyoruz. Bu konuya yukarıda değinmiştik. Tyran'ların ortadan kalkmasından sonra ise Atina'da demokratik rejimin kurulması daha kolay olmuştur. Nitekim birkaç yıl sonra, aristokratların başında bulunan Isogoras'a karşı verdiği mücadeleden galip çıkan Kleisthenes, Atina'nın başına geçmiştir. İ.Ö. 508 yılında hazırlamış olduğu reformlarının özünde aristokratların ya da soyluların devlet yönetimindeki tekelini kırmak yatıyordu. Kleisthenes, yurttaşları coğrafî nitelikli 10 kabileye (*phyle / genos*, Lat. *tribus*) ayırmıştır. Bu 10 kabile, Atina'nın içinde yer aldığı Attika bölgesinin üç yönetim bölgesine ayrılması ile ortaya çıkıyordu:

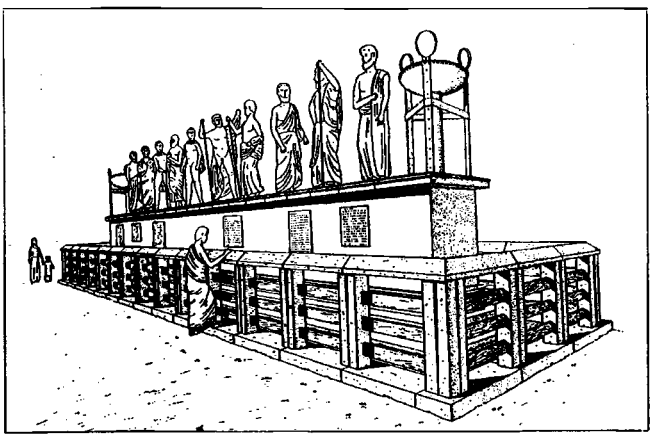
1) Kent *(asty)*
2) Kıyı *(paralia)*
3) İç bölge *(mesogeia)*

Kleisthenes'in reformlarına göre Attika'nın idari bölünmesi (R. Sowerby, *The Greeks*, fig. 5.)

Her bölge de "üçte bir" *(trittys)* anlamına gelen on bölüme ayrıldı. Böylece 30 *trittys*, üçer üçer, biri kentten, biri kıyıdan, biri de iç bölgeden olmak üzere, kur'a çekilmek suretiyle birleştirildi. Sonunda 10 kabile *(phyle)* elde edilmiş oldu. Diğer bir deyişle, her bir *phyle*'de 30 *trittys* ; her bir *trittys*'te de çok sayıda *demos* yer alıyordu. *Demos*'lar, tarımsal topraklara sahip yerleşim birimleriydi. Her *demos* , kendi arasında toplanıyordu. Bundan böyle yurttaşlar soyadı olarak , önceden olduğu gibi ait oldukları *phyle /genos* , klan ya da sülalenin değil, bulundukları *demos*'un adını alacaklardı. Toplumun bu şekilde bölünmesinden amaçlanan, uğraşı alanları farklı olan grupların (kentte, zanaatkarlar, tüccarlar; iç bölgede, çiftçiler; kıyıda, denizciler ve balıkçılar) bir araya getirilmesidir.

Yeni sistem, aristokratların egemenliğinden uzak, merkezî yönetimden kısmen bağımsız bir tür yerel yönetim biçimi olarak adlandırılabilir. Kleisthenes'in reformları ile oluşturulan Atina'nın sosyo-politik yapısı uzun süre bu şekilde korunmuştur.

Atina Agora'sındaki Eponym Kahramanlar Anıtı (Canlandırma) [J. - M. Camp, *The Athenian Agora*, s. 98]

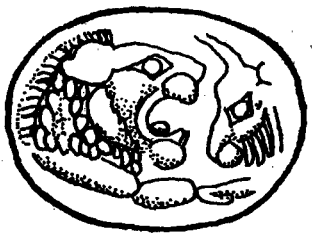
Solon zamanında kurulan Bule'nin (ya da Dörtyüzler Meclisi) üyeleri Kleisthenes zamanında 500 kişiye yükseltilmiştir.

Kleisthenes, ayrıca, demokratik sürecin tyran'larca bir kez daha kesintiye uğratılmaması için Halk Meclisi'ne bir yetki vererek, onun yılda bir kez "Çanak Çömlek Mahkemesi" *(ostrakismos)* olarak çalışmasına olanak sağlamıştır. Böylece yurttaşlar, aralarında tyran'lığa heveslenen kişilerin adlarını çanak çömlek parçaları *(ostrakon*'lar) üzerine yazarak ihbar ediyorlardı. Eğer kuşkulu kişinin adı en az 6.000 yurttaş tarafından bildirilmiş ise, o kişi herhangi bir varlık ve onur kaybına uğramaksızın 10 yıl için kent *(polis)* dışına sürülüyordu. Atinalı devlet adamı ve komutanlardan Themistokles, Kimon ve Alkibiades de bu mahkeme kararı ile Atina dışına sürgüne gönderilmişti.

Sikkenin İcadı ve Yayılımı

Tarih kitapları ilk sikkeleri meydana getirenlerin Lydialılar olduğunu yazmaktadır. Gerçekten de sikkenin icadını Lydialılar ile ilişkili görmek için elimizde yeterli kanıt vardır. Bu kanıtları iki grupta toplamak mümkündür: yazılı antik kaynaklar ve arkeolojik bulantular. Sikkenin icadı ile ilk bilgiyi, İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış ve "tarihin babası" olarak ün yapmış olan Halikarnassoslu (Bodrum) Herodotos'tan almaktayız. Herodotos (I.94), ilk kez altın ve gümüş sikke basan ve kullananların Lydialılar olduğunu söylemektedir. Herodotos'un "altın" dediği, gerçekte elektron olmalıdır. Çünkü ilk sikkeler elektrondan yapılmışlardır. Ayrıca İ.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Polluks da (*Onomastikon* , 9. 83) sikkeyi kimin icat etmiş olabileceği sorusuna yanıt ararken, Kolophonlu Ksenophanes'in sözlerini aktarır. Ksenophanes'in, sikkenin icadı ile ilgili olarak saydığı kişi

ve halklar arasında Lydialıların da adı geçmektedir. Dolayısıyla, Herodotos'un İ.Ö. 5. yüzyılda, Ksenophanes'in de İ.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı göz önüne alınırsa, verdikleri bilgileri göz ardı etmemek gerekir.

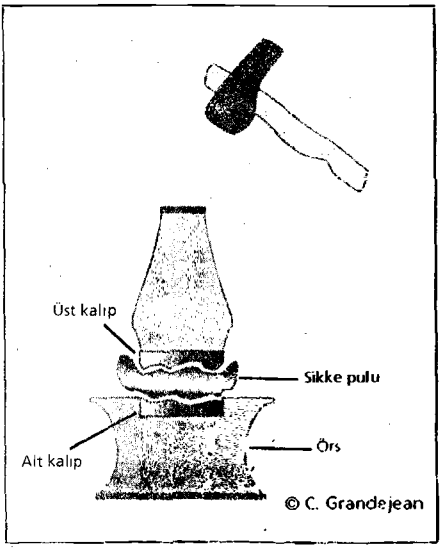
Lydia Krallığı Sikkesi (O. Tekin, *Eski-çağ'da Para*, Res. 2)

Batı Anadolu'da, özellikle Lydia Krallığı'nın egemen olduğu topraklarda yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda, ilkel forma sahip elektron sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden önemli bir kısmının üzerinde Lydia Krallığı'nın arması olan aslan başı vardır. Fakat yine çok sayıdaki sikke üzerinde ise Lydia Krallığı ile ilişkili olmayan çeşitli tipler yer almaktadır. Bu sikkeleri olasılıkla, kendi ticari faaliyetleri için, tüccarlar basmışlardı.

Sikkenin neden icat edilmiş olduğu sorusuna yanıt vermek hem kolay hem de zordur. Bir görüşe göre sikke, savaş giderleri (askerlerin ücreti, silah yapımı vb.) veya kamu çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi, kamu harcamaları (yol, köprü ve bina yapımı vb.) ve vergi toplanması gibi zorunlulukların ortaya çıkardığı bir ödeme aracı idi. Bir başka görüşe göre ise, sikkenin icadının en basit nedeni, günlük ihtiyaçlar için yapılan ödemelerde standart bir ödeme aracına gereksinim duyulması idi.

Sikkenin icadı her ne kadar Lydia Krallığı'na mal edilse de, ona kimlik ve kullanım alışkanlığı kazandıran; başka bir deyişle, model oluşturan Batı Anadolu'daki Ionia bölgesi kentleri olmuştur. Bu kentler ise Yunanistan'dan gelenlerce kolonize edilmişler ve bu yüzden de Yunan kültürünün etkisi altında gelişmişlerdi. Kısa süre içinde sikke basımı, Yunanistan'a, Ege ve

Akdeniz'in geniş bir kesimine yayıldı. Bu nedenle Arkaik, Klasik ve Hellenistik çağlarda, Cebelitarık Boğazı'ndan kuzeybatı Hindistan'a kadar Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerinde basılan sikkeler 'Yunan sikkeleri' adı altında ele alınırlar. Sikkelerin üstündeki yazı esas olarak Eski Yunanca olmasına karşın, bazı kentlerin sikkelerinde kendi yerel dil ve alfabeleri ile yazılmış yazılara da rastlamak mümkündür. Fakat bu kadar çok sayıdaki sikke grubunun tümünü "Yunan sikkeleri" adı altında toplamak tam anlamıyla doğru olarak kabul edilemez. Çünkü, bu denli geniş bir coğrafi alanda yaşayan toplumların kendine özgü kültürleri ve yaşam biçimleri vardı. Bastıkları sikkeler de, Yunan modeline göre olmasına karşın, her şeyden önce kendi sikkeleriydi ve bu yüzden de bazı farklılıklar göstermekteydiler. Fakat sikkelerin sınıflandırılması, katalogların hazırlanması ve alanı sınırlamak için Pers, Parth, Kartaca, Fenike gibi Yunan olmamakla birlikte, fakat az ya da çok Yunan kültürü etkisinde kalan devletlerin sikkeleri de "Yunan sikkeleri" adı altında ele alınırlar. Anadolu'daki kentler de, sikke basımının başlangıcından itibaren Yunan kültürünün etkisi altında bu-

Sikke Basımı (M. Kaplan [ed.], *Le monde grec*, s. 204.)

lunduklarından, bu kentlerin sikkeleri de Yunan modeline göre basılmışlardı ve bu adla anılırlar.

İlk sikkeler, daha önce de dediğimiz gibi, Lydialılar tarafından basılmışlardı. 1904-5 yıllarında Ephesos'daki Artemis Tapınağı'nda (Artemision) yapılan kazılarda çeşitli keramikler, fildişi heykelcikler ve mücevher parçacıklarıyla birlikte yaklaşık 93 adet ufak elektron (altın - gümüş alaşımı) sikke ele geçmişti. Bu sikkeler İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedirler. Bir kısmı Lydia Krallığı tarafından ve krallığın başkenti Sardes'te basılmışlardı. Fakat birçok sikkenin atribüsyonu yapılamamıştır. Atribüsyonu mümkün olmayan sikkeler, basıldıkları ağırlık sistemlerine göre ayrıma tabi tutulmuşlardır. İlk sikkelerin elektrondan basılma nedeni, Sardes yakınındaki Tmolos Dağı'ndan (Bozdağ) doğan Paktolos Irmağı'nın (Sart Çayı) alüvyonlarında bu madenin doğal halde bulunmasıdır. Herodotos (I.93 ve V.101) bu ırmak hakkında şunları söylemektedir :

"...Lydia toprağı, öbürlerinde olduğu gibi öyle pek adı anılacak olağanüstü şeylere sahip değildir, yalnız Tmolos'tan akıp gelen altın kumu vardır."...

"halk yığın yığın agoraya ve Paktolos kıyılarına koşuyordu;Tmolos'tan altın pullar taşıyan bu çay, agoranın ortasından geçer."

Sikkenin Lydialılar tarafından icat edilmesinden sonra, sikke basımı önce Ionia'ya ve giderek Anadolu'nun tüm batı kıyılarına ve oradan da Yunanistan'a geçmiş, İtalya'nın güneyindeki ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine kadar yayılmıştır. İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında Güney İtalya'da Sybaris, Metapontion , Kroton ve Kaulonia ilk gümüş sikkelerini basmışlardır. Gerek İtalya, gerekse Sicilya'da bu dönemde altın ve elektron sikke basılmamıştır. İ.Ö. 6. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu'daki elektron sikkelerin yerini gümüş sikkeler almıştır. Ancak, bazı kentlerin elektron sikke basımını daha

sonra da sürdürdüklerini görüyoruz. Buna karşılık, Batı Anadolu dışında elektron sikkenin hiç basılmamış olması dikkat çekicidir. İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda elektron sikke basan Batı Anadolu kentleri arasında Ephesos, Miletos, Phokaia, Erythrai, Klazomenai ile Khios ve Samos'u sayabiliriz. İ.Ö.6. yüzyıl ortalarından itibaren elektron sikkenin yerini gümüş sikkeler almaya başladığında Lydia Kralı Kroisos da daha önceki elektron sikke basımını bırakarak, hem altından hem gümüşten, yani iki ayrı metalden sikke bastırmıştır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde karşılıklı duran aslan ve boğa protomları vardır; arka yüzlerde ise bir kare çukur yer alır. Bir görüşe göre "aslan" Lydia hanedanının, "boğa" da Phryg hanedanının simgesiydi. Diğer bir deyişle, Lydia Krallığı'nın Phrygia Krallığı'nı egemenlik altına almış olduğu anlatılmak isteniyordu. Sardes'te yapılan arkeolojik kazılarda, elektronun ayrıştırıldığını kanıtlayan bir altın arıtma atölyesi de bulunmuştur. İ.Ö. 546 yılında Lydia Krallığı'na son veren Persler, bir süre Lydia Krallığı'nın sikkelerini basmaya ve kullanmaya devam etmişlerdir. Daha sonra üzerinde Pers Kralı'nın betiminin yer aldığı kendi altın *(dareikos)* ve gümüş *(siglos)* sikkelerini basmışlardır.

Batı ve Güney Anadolu'da Kurulan Uygarlıklar

Eski Yunan tarihini ele alırken buraya kadar daha çok Yunanistan ve Batı Anadolu'daki Yunanlılardan söz ettik. Akha Uygarlığı'nın Dorlar tarafından İ.Ö. 1200-1150 yıllarında yıkılmasından sonra Ege dünyasının bir suskunluk dönemine girdiğini söylemiştik. Homeros'un destanlarında 'Kahramanlar Çağı' olarak adlandırılan geçmişteki bu parlak dönem (Akha/Myken Dönemi) bundan böyle nostalji ile anılmaktaydı. Akha uygarlığının son bulduğu tarih ile Anadolu'nun Pers ege-

menliğine girdiği İ.Ö. 6. yüzyıl arasındaki süreçte Batı ve Güney Anadolu'da bazı önemli yöresel uygarlıklar meydana gelmiştir. Demir Çağı'na damgasını vuran ve Ege dünyası ile kısmen ilişkili olan bu uygarlıklar, Lydia, Phrygia, Karia ve Lykia uygarlıklarıdır. Ege dünyasındaki siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için, Batı ve Güney Anadolu'daki bu uygarlıklardan da söz etmemiz yerinde olacaktır. Böylece, Ege kültür ve uygarlık tarihinin hemen hemen aynı zaman süreci içindeki komşu uygarlıklarını tanıma olanağı bulacağız.

Phrygia kabaca İçbatı Anadolu bölgesinde, yani, bugünkü Kütahya, Eskişehir, Afyon, Ankara illerinin kapladığı alanda yer alır. Biraz daha doğuda kalmasına rağmen esas olarak Lykaonia bölgesi sınırları içinde kalan Konya ve Niğde illeri de Phryg yayılımının en uzak köşeleri olarak düşünülebilir. Eskiçağ'da batısında, Mysia, Karia ve Lydia; doğusunda, Halys (Kızılırmak) ve Kappadokia; kuzeyinde, Bithynia ve Paphlagonia; güneyinde ise Pisidia, Lykaonia ve kısmen Kilikia yer alıyordu. Herodotos ve Strabon'dan, Phryglerin kökeni, Anadolu'da yerleşmeleri ve kentleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Phrygia, biri "Küçük" diğeri "Büyük" olmak üzere iki bölgeden oluşuyordu. Küçük Phrygia, Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerinin arasında kalan bölgedir. Bölgenin en tanınmış kentleri, Aizanoi (Çavdarhisar), Kotiaeion (Kütahya), Dorylaion (Eskişehir-Şarhöyük) ve Midaion'dur. Büyük Phrygia ise, Maiandros'un (Büyük Menderes) yukarı havzasından Halys'e (Kızılırmak) değin uzanan bölgedir. Söz konusu bölgenin en iyi tanınan kentleri de, Gordion (Yassıhöyük), Ankyra (Ankara), Kelainai (Dinar), Kolossai (Honaz) ve biraz uzakta kalmasına rağmen, Ikonion'dur (Konya).

Phrygler Anadolu'ya İ.Ö. 11. yüzyılın ortalarında kuzeyden, Trakya ve boğazlar yoluyla girmişlerdir. Önce

bir süre Marmara denizinin güneyinde, Mysia bölgesinde oturmuşlar; daha sonra güneye, asıl bölgelerine inmişlerdir. Fakat Phryglerin güçlü bir krallık olarak siyaset sahnesinde görünmeleri ancak İ.Ö. 8. yüzyıla rastlamaktadır. Phrygia Krallığı'nın kurucusu ve ilk kralı Gordios'tur. Daha sonra, "Gordion düğümü", "her tuttuğunun altın olması" ve "eşek kulaklarıyla" ünlü oğlu Midas tahta geçmiştir. Yunanistan'daki çeşitli merkezlerde ele geçen Phryg *fibula*'ları ve diğer eşyalar, Phryglerin Yunanistan ile olan ilişkilerini göstermesi açısından kayda değerdir.

Doğudan gelen Kimmer akınlarına dayanamayan Phrygia Devleti İ.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreğinde yıkılmıştır. Bu acıya dayanamayan kral Midas, üzüntüsünden intihar etmiştir. Fakat, her ne kadar Phrygia Devleti yıkılsa da, halk birkaç yüzyıl daha varlığını, gelenek-göreneklerini ve sanatını sürdürmüştür. Örneğin, Afyon ve Eskişehir yöresindeki Phryg anıtsal kaya mezarları, Geç Phryg Dönemi'nin (İ.Ö. 575-300) eserleridir. Dağ ve tepelerdeki kayalıklara oyulmuş mezar anıtları arasında Midas'ın Kenti'ndeki "Midas Mezar Anıtı" en ünlüsüdür. Phryglerin dininde en önemli kült, Hittiler ile Luvilerin Kubaba, Yunanlılar'ın Kybele dedikleri; Phrygçe adı ise Matar, Matar Areyastin veya Matar Kubileya gibi değişik formlarda karşımıza çıkan Ana Tanrıça (Doğa Tanrıçası) kültüdür. Diğer önemli tanrılar arasında Güneş Tanrısı Sabazios ile Ay Tanrısı Men vardır. Phryglerin en önemli tapınma merkezi, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi sınırları içindeki Ballıhisar/Balahisar mevkiinde bulunan Pessinus kült merkezi idi.

Phrygler, ürettiklerine rahatlıkla pazar bulabilecek kadar maden ve ağaç işçiliği ile dokumacılıkta ileri idiler.

Phrygler de, Lydialılar gibi, Yunanlılarla ilişki içindeydiler. İ.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak kullanılan Phryg alfabesi, Yunan alfabesine benziyordu. Gordion kazıları

Phryg yazısının İ.Ö. 700'lerden önce kullanıldığını göstermiştir. Bilinen erken dönem Phryg yazıtları, kayalara oyulmuş mimari cepheler, nişler, sunaklar ve adak eşyaları gibi dinsel nitelikli yer ve objelerde karşımıza çıkmaktadır. Asurluların Muşkili Mita dediği Phryg Kralı Midas da, tıpkı Lydia kralları gibi, Yunan dünyasının en ünlü kehanet merkezi olan Delphoi'a armağanlar yollamıştı. Hatta bir Aiol kenti olan Kyme kralının kızı Demodike ile evlenmişti. Bütün bunlar Phryglerin de batıdaki Yunanlılarla olan ilişkilerini göstermektedir.

Lydia, esas olarak yukarı Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaÿstros) vadilerini kapsayan bölgedir. Kuzeyinde Mysia, güneyinde Karia, batısında Ionia, doğusunda ise Phrygia bölgeleri yer almaktaydı.

Lydia'da üç kral hanedanı hüküm sürmüştür : Atyad'lar, Heraklid'ler (veya Tylonid'ler) ve Mermnad'lar. İlk iki sülale İ.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında hüküm sürmüş olup, bu dönem ve kralları hakkında fazla bilgimiz yoktur. Fakat dilbilim çalışmaları sayesinde Lydialıların kökeninin Anadolu'nun Tunç Çağı'na kadar gittiği anlaşılmaktadır. Lydia'nın en iyi bilinen ve en güçlü olduğu dönem kabaca İ.Ö. 700-550 yılları arasındaki Mermnad'lar Hanedanı dönemidir. Lydia adı da bu hanedanın ilk kralı olan Gyges'ten itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Gyges'in Yunanlılarla ilişkisi hakkında Herodotos'tan bilgi almaktayız. Herodotos (I.14), Gyges'in, Miletos, Smyrna ve Kolophon'a karşı saldırgan bir politika izlediğini söylemektedir. Keza, Gyges (İ.Ö. c. 687-645), Lydia Krallığı tahtına geçmesi sırasında Delphoi kehanet ocağının da desteğini almış, karşılık olarak da Delphoi'a armağanlar göndermişti (Herodotos, I.13-14). Öte yandan, Gyges'in Mısır Firavunu I. Psammetikhos'a, Nil deltasındaki ayaklanmayı bastırması için Karialı ve İonialı birlikler gönderdiğini biliyoruz. Yunanlılar'ın Mısır'daki Naukratis'te kurdukları pazar da bu firavun dö-

nemine rastlamaktadır. Gyges'ten sonra sırasıyla Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos tahta geçmişlerdir. Herodotos'dan (I.16) Alyattes'in de Smyrna ve Klazomenai'a saldırdığını öğreniyoruz. Fakat, kral Klazomenailılar'a yenilmiştir. Lydialıların doğudaki Medler'le Halys (Kızılırmak) yöresinde yaptıkları savaş da gene Alyattes döneminde olmuştur. Savaş sırasındaki güneş tutulmasının tarihini Miletoslu Thales doğru tahmin etmiştir: İ.Ö. 28 Mayıs 585. Bu tarihten itibaren Lydia'nın doğu sınırını Halys (Kızılırmak) oluşturmuştur. Lydialılar'ın Yunanlılar'la en fazla ilişki kurdukları dönem ise Kroisos (İ.Ö. 560-547/6) dönemidir. O da Ionia kentlerine karşı saldırgan bir politika izledi; fakat adalarda oturanlarla iyi ilişkiler içine girdi (Herodotos I.26-27).

Kimmer akınlarıyla zaman zaman sıkıntılı günler yaşayan Lydia Krallığı'na Persler, İ.Ö. 546 yılında başkent Sardes'i ele geçirerek son vermişlerdir. Böylece, son Lydia Kralı Kroisos'un Perslere yenilmesiyle, Anadolu, 200 yıl sürecek Pers egemenliğine girmiştir.

Lydia'nın insanlık tarihine en büyük armağanı hiç kuşkusuz, sikkeyi icat etmiş olmalarıdır. Başkent Sardes'in içinden geçen Paktolos Irmağı'nın (Sart Çayı) alüvyonlarında doğal halde bulunan altın-gümüş karışımı elektron madeninden basılan ilk sikkelerin üzerinde Lydia Krallığı'nın arması olan aslan başı bulunuyordu. İlk Lydia sikkeleri olasılıkla Alyattes döneminde basılmıştı; fakat sikke basımının daha iyi bir duruma gelmesi ve elektron yerine altın ve gümüşten (iki ayrı metalden) sikke basımı son kral Kroisos döneminde gerçekleşmiştir.

Keramik kapların özelliğinden, Lydialıların batıdaki komşuları Ionialılar ile çok öncelere giden bir ilişkisi olduğu saptanmıştır. Keza, Lydialıların Yunanlılarla ticari, ve kültürel ilişkilerinin yanı sıra dinsel ilişkileri de vardı. Lydia dininde en önemli kültler, Doğa Tanrıçası Artimu

(Yunan Artemis'i) , kökeni Luvilere uzanan tanrıça Kuvava (Kybele) , tarım tanrıları Baki (Lydia Dionysos'u) ve Kore, Yağmur Tanrısı Leus (Lydia Zeus'u) ve mezarların koruyucusu Santas idi. Lydialılar'ın Yunan dinine saygı gösterdiğini ve önemsediğini, Lydia Kralı Alyattes'in Delphoi'daki Apollon kehanet ocağına armağanlar vermesinden de anlıyoruz (Herodotos, I. 25).

Hint-Avrupa kökenli bir dil yapısına sahip olan Lydialılar'ın dilinin (Lydce) çözülmesi yolunda son yıllarda yapılan çalışmalar sonucu önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Anadolu'nun güneybatı köşesi Karia olarak adlandırılmaktadır. Bölgenin kuzeyinde Ionia, doğusunda Lykia ve Phrygia vardır; batı ve güneyi ise, Ege ve Akdeniz'in kesiştiği yerdir. İ.Ö. 4. yüzyıla değin Karialılar yerel hükümdarların yönetiminde yaşamışlar ve dillerini de korumuşlardı. Olasılıkla Hitit-Luvi kökenli olan yazıları okunabilmekte, fakat tam anlamıyla anlaşılamamaktadır. Kendilerini Anadolu'nun otokton halkı olarak kabul eden Karialılar, paralı asker olarak Ionia'da ve hatta Mısır'da bulunmuşlardı. Karia'nın en ünlü yerel hükümdarı, İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında Persler adına, Karia Satrabı sıfatıyla hüküm sürmüş olan Hekatomnos oğlu Mausolos (Maussollos) idi. Mausolos'un adı, Karia Satraplığı'nın merkezi konumuna getirdiği Halikarnassos'ta (Bodrum), karısı Artemisia tarafından ölümünden bir kaç yıl sonra, İ.Ö. 350'de, inşa ettirilen ve sonradan "Dünya'nın Yedi Harikası"ndan biri olarak ünlenen "Mausoleion" (anıtsal mezar) ile özdeşleşerek ölümsüzleşmiştir. Karialılar kadın yöneticileri de yadırgamıyorlardı. Nitekim, Artemisia ve Ada, kadın hükümdarlar olarak Karia'nın yönetiminde bulunmuşlardı.

Anadolu'nun güneybatısındaki dağlık bölge (kabaca bugünkü Teke yarımadası), Eskiçağ'da Lykia olarak adlandırılıyordu. Lykialılar da, Lydialılar gibi, Anado-

lu'nun Luvice konuşan Tunç Çağı halklarındandı; Hitit metinlerinde geçen Lukka adı da, olasılıkla Lykia bölgesiyle ilişkilidir. Lykialılar , *Ilias* destanında (XVII.1.50) Troialıların müttefiki olarak geçmektedir. Pers egemenliği altında Lykia kentleri yerel hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Podalia ve Elmalı definelerinde, üzerlerinde Kuprlli, Zagaba, Mithrapata ve Perikla/Perikle gibi hanedan hükümdarlarının adlarının yer aldığı gümüş Lykia sikkeleri ele geçmiştir. Hellenistik dönemde ise bir Lykia Birliği kurulduğunu görüyoruz. Demir Çağı'nın başlıca Lykia kentleri, Ksanthos (Kınık), Pinara (Minare), Myra (Demre) , Limyra/Zemuri (Finike-Turunçova Köyü), Phellos (Çukurbağ) ve Antiphellos (Kaş) idi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KLASİK ÇAĞ: SAVAŞ, DEMOKRASİ VE KÜLTÜR

PERS SAVAŞLARI

Persler

Aslında aynı kökene dayanan Medler ve Persler kabaca bugünkü İran Devleti'nin bulunduğu topraklarda yaşıyorlardı. İ.Ö. 9. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde görülmeye başlayan Perslerin ilk kralları hakkında, adları dışında, pek fazla bilgimiz yoktur. Ancak, 'Büyük' lakaplı Pers kralı Kyros (İ.Ö. 559-529), Med Devleti'ne son vererek, Pers Krallığı'nın İ.Ö. 6. yüzyılda Önasya'nın en büyük gücü olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Kyros ya da Pers dilinde Kuraş, Pers Devleti'nin kurucusu sayılmaktadır. Perslerin ortaya çıkışına kadar bölgedeki en büyük gücü, Asur İmparatorluğu oluşturuyordu. Perslerin, Akdeniz ve Ege'deki ticareti kontrol altında tutma arzularına batıdaki tek engel ise Lydia Krallığı idi. Pers Kralı Büyük Kyros, İ.Ö. 546 yılında Lydia Kralı Kroisos'u yenilgiye uğratarak, krallığın başkenti Sardes'i ele geçirmiştir. Böylece, Anadolu 200 yıl kadar sürecek olan Pers egemenliğine girmiştir.

Kyros, yönetimde kolaylık olsun diye Anadolu'yu satraplıklara (bir tür yerel yönetim sistemi) ayırmıştır. Kyros'un, Orta Asya'da İskitlere karşı yaptığı bir sefer sırasında ölümünden sonra, Pers tahtına oğlu Kambyses (İ.Ö. 530-522) geçmiştir. Bu kral zamanında Mısır egemenlik altına alınmıştır. Ondan sonra tahta geçen "Büyük" lakaplı I. Dareios (İ.Ö. 522-486) satraplıkları

yeniden organize etmiş ve yeni bir vergi sistemi *(nomos)* meydana getirmiştir. Oluşturulan satraplıklardan elde edilen vergiler devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. Her satrap, hüküm sürdüğü toprakların adeta kralıydı.

Persler, gelişkin bir yol şebekesi de kurmuşlardı. Ephesos ve Sardes ile Susa arasındaki ünlü "Kral Yolu" nun doğu-batı ticaretinde önemli bir rolü vardı. Bu yol, Ankyra, Kappadokia , Yukarı Fırat ve Babylonia'dan geçerek Susa'ya ulaşıyordu. Yaklaşık 2.300 km'lik yol boyunca çeşitli konaklama tesisleri vardı. Yolculuk ancak üç ayda tamamlanabiliyordu. Perslerin iki başkenti Susa ile Persepolis, batı mallarının yoğun olarak girdiği ve pazar trafiğinin en yoğun olduğu kentlerdi.

I. Dareios, gemilerin yan yana dizilmesiyle oluşturulan bir köprü ile İ.Ö. 513'te Bosporos'tan (İstanbul Boğazı) Avrupa kıtasına geçerek kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Asıl hedefi Yunanistan'ı ele geçirmek olan kralın, İskit ülkesinin Avrupa'ya yakın olan batı bölgesine karşı böyle bir sefere girişmekten maksadı, bir yandan, Karadeniz'in kuzeyinden Sibirya'ya kadar uzanan geniş coğrafi alanda önemli bir güç oluşturan İskitlere gözdağı vermek; öte yandan, Yunanlıların Karadeniz ticaretini aksatarak ekonomilerine darbe vurmaktı. Bu sefer sırasında Karadeniz kıyılarından Makedonya sınırlarına değin uzanan yeni bir satraplık (Skudra - Trakya) oluşturuldu. Dareios, Daskyleion (Ergili) satrabı Megabazos'u bu yeni satraplığın başına getirdi. Otanes adlı bir Persliyi de onun yerine Daskyleion satrabı olarak atadı. Bu arada kardeşi Artaphernes de Sardes satrabı oldu.

Aslında Persler ve Yunanlılar birbirlerine o kadar uzak değildiler. Birbirlerinin kültürlerini ve siyasal-toplumsal yapılarını az çok biliyorlardı. Çok sayıda Yunanlı, Pers Büyük Kralı'nın ya da satraplarının hizmetinde ça-

lışmıştı. Kendi ülkesi ile siyasi sorunları olan bazı Yunanlı politikacıların zaman zaman Perslere sığındıklarını da biliyoruz. Gerek Kyros'un Pasargadai'daki anıtsal mezarında, gerekse Persepolis'teki büyük saray kompleksinde Yunanlı mimarlar ve taşçı ustaları çalışmışlardı.

Persler, dinsel açıdan, Zerdüşt adlı bir düşünürün etkisinde kalmışlardı. Zerdüşt dininde en büyük tanrı Ahuramazda idi. Hint-Avrupa dil grubuna dahil olan Persler, her ne kadar çivi yazısını kullanmışlarsa da, en fazla kullanılan yazı Arâmi yazısı idi. Perslerin karıştığı savaşlar ve siyasal olaylardan bundan sonraki bölümde yeri geldikçe söz edeceğiz.

Ionia Ayaklanması

Pers Kralı I. Dareios'un (Büyük Dareios), İ.Ö. 6. yüzyıl sonlarında (İ.Ö. 513/512) yaptığı İskit seferinden sonra Trakya ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers egemenliğine girmesi ile boğazların kontrolu da Perslerin eline geçmişti. Böylece, Yunanistan ve Batı Anadolu'daki kentlerin , özellikle, Karadeniz'de adeta bir deniz imparatorluğu kurmuş olan Miletos'un buradaki ticareti engellenmiş; Karadeniz'den Ege'ye akan buğday trafiğine sekte vurulmuş oldu. Ayrıca, Perslerin Batı Anadolu'da kurdukları Ionia satraplığı, bu bölgedeki kentler için pek de hoş olmayan bir durumdu. Ionia bölgesindeki bu rahatsızlık bir şekilde dışa vurmaya başlayacaktı.

O sıralar Perslerin desteği ile Miletos'un başında tyran olarak bulunan Histiaios, kent dışına çıktığı bir sırada, yerine vekâleten damadı Aristagoras'ı bırakmıştı. Demokrasi yanlılarının Naksos adasında aristokratlara karşı başlattığı ayaklanmanın bastırılması için Miletos tyran'ı Aristagoras, Sardes Satrabı Artaphernes'i ikna eder. Ada ele geçirildiğinde Perslerin Kyklad adalarında önemli bir üsse sahip olacakları düşüncesiyle İ.Ö.

499 yılında Nakşos adasına bir donanma gönderilir. Fakat düzenlenen sefer başarısız olunca, Aristagoras faturanın kendisine çıkarılacağından korkarak Miletos'ta bağımsızlığını ilan eder ve halkı Perslere karşı ayaklandırır. Bundan böyle tyran kisvesinden sıyrılarak, Batı Anadolu'daki demokratik rejimin savunuculuğuna soyunur. Ionia'daki Pers destekli diğer tyran'lara da savaş açarak, bölge kentlerinin hatta Karialı ve Lykialı gibi yerli halkların da sempati ve desteğini kazanır. Böylece Ionia bölgesindeki bazı kentler Perslere karşı ayaklanır (İ.Ö. 499). Aynı yıl içinde Pers satrabının oturduğu Sardes yakılıp yıkılır. Atina ve Eretria'dan da yardım sağlayan Aristagoras önceleri başarılı olmuşsa da, yenileceğini anlayınca Trakya'ya kaçmıştır. Dareios, ayaklanmaya destek veren Atina'ya da öylesine öfkelenmiştir ki, masaya her oturuşunda hizmetçisine üç kez, "Efendimiz, Atinalıları unutmayınız" diye seslenmesini emrettiği söylenir (Herodotos, V.105). Sonunda Miletos Perslerce kuşatıldı. İ.Ö. 494'te Lade açıklarında mevzilenmiş olan bir Ionia donanması Persler tarafından bozguna uğratıldı. Bir süre sonra da Miletos ele geçirildi ve ayaklanma bastırıldı. Miletos halkının bir kısmı sürüldü, bir kısmı öldürüldü. Diğer Batı Anadolu kentleri cezalandırılmadı; ancak vergilerini düzenli olarak ödeyeceklerdi. Persler, bazı kentlerin demokratik yönetim isteğine olumlu yaklaştı. Bu arada Miletos Satrabı Aristagoras ise Trakya'ya kaçmayı başarmıştı; fakat bir süre sonra oradaki bir çarpışmada öldürüldü.

Yukarıda her ne kadar Ionia Ayaklanması'nın nedeni olarak Perslere karşı duyulan hoşnutsuzluk ve Miletos'un ticari çıkarları ön plana çıkartıldı ise de; bir görüşe göre, Pers yönetimi altındaki Miletos, daha önce olmadığı kadar refaha ulaşmıştı. Dolayısıyla, ticari çıkarlar söz konusu olamazdı. Ayrıca Pers satrapları arasında husumet ve çıkar ilişkileri de vardı. Bütün bunlar, Ionia

Ayaklanması'nın, Perslere karşı oluştuğu düşünülen "milliyetçi" duyguların bir tepkisi olmadığının göstergesidir. Bireysel çıkarlar daha ön plandaydı. Dolayısıyla, olayları yorumlarken geniş bir bakış açısı ile yaklaşmak her zaman için daha akılcıdır.

Marathon Savaşı

Ionia Ayaklanması'nın bastırılmasından iki yıl sonra, İ.Ö. 492 yılında, Mardonios komutasındaki Pers ordusu Trakya'ya bir sefer yaparak, bölgedeki Pers egemenliğini güçlendirdi. Fakat Persler için potansiyel tehlike olan ve Ionia Ayaklanması'nı destekleyen Yunanistan hâlâ Pers egemenlik alanının dışında kalıyordu. Bu nedenle, İ.Ö. 490 yılında Datis ve Artaphernes komutasındaki Pers donanması Ege Denizi'ni aşarak Yunanistan'a ayak bastı. Persler, Yunanlılardan toprak ve su istediler; bu, "teslim olun" anlamına geliyordu. Yunanlıların çoğu

Savaşa uğurlanan bir Hoplit (C. Orrieux-P. S. Pantel, *Histoire grecque*, Fig. 65)

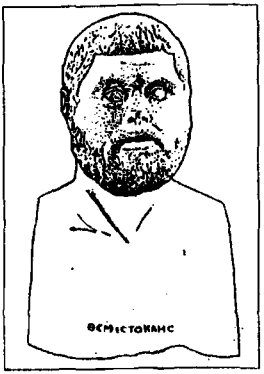
teslim olmayı kabul etti; Eretrialılar ise karşı koydu. Fakat kısa sürede kentleri yakılıp yıkıldı, halkı köleleştirildi. Perslere, sürgündeki Atinalı tyran Hippias rehberlik ediyordu. Pers ordusu Yunanistan'ın Attika bölgesinin doğu kıyısında bulunan Marathon Körfezi'ne ulaştı. Persler hem Atinalılara hadlerini bildirmek hem de Ionia ayaklanması sırasında tahrip edilen Sardes'in öcünü almak istiyorlardı. Fakat Miltiades komutasındaki Atinalılar Persleri büyük bir yenilgiye uğrattılar. Herodotos (VI.113) Atinalıların zaferini şöyle anlatır :

"...Bu Marathon ovasında çarpışma uzun sürdü; safların merkezinde üstünlük Barbarlardaydı; orayı Perslerin kendileri ve Saka'lar tutuyorlardı; bu noktada zafer barbarlardaydı, düşmanı geri atmışlardı ve içeriye doğru kovalamaya başlamışlardı.Ama iki kanatta zafer Atinalılarla Plataia'lılardaydı. Düşmanı yenmişlerdi ve onu bozgun halinde kaçmaya bırakmışlar, iki kanat birleşerek, merkezi çökertmiş olan düşmana karşı savaşa girmişlerdi; ve zafer Atinalılarda kaldı."

Atinalılar atlet Pheidippides'i Sparta'ya göndererek Spartalılardan yardım istemişlerdi. Spartalılar da, o sıra kutlamakta oldukları dinsel bir festivalin sona ermesini takiben Atina'ya yardım göndermeye söz vermişlerdi; fakat yardımı çok geç gönderdiler. Esas yardım 1.000 hoplit (*hoplites* = ağır silahlı piyade) gönderen Plataia kentinden gelmişti. Marathon Körfezi'nin hemen gerisindeki ovada yapılan savaşta Atinalılar yalnızca 200 civarında kayıp verirken, Persler'in kayıbı 6.000'den fazlaydı. Marathon zaferi , Yunanlıların barbarlara karşı kazandığı bir özgürlük simgesi niteliğini taşıyordu.

Artemision ve Thermopylai Savaşları

Marathon zaferinden sonra politik nedenlerle iktidardan indirilen Miltiades'in yerine devletin başına geçen Themistokles'in (İ.Ö. 515-450) çabasıyla, Atinalılar

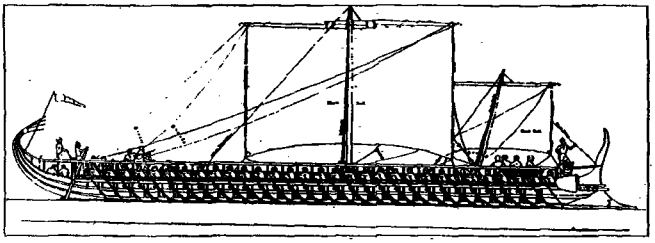

Themistokles (J. - J. Maffre, *Le siècle de Périclès*, fig. 1)

güçlü bir donanma meydana getirdiler. Sparta da, Perslere karşı Atina'nın yanında yer aldı. Fakat Persler Yunanistan'ın tamamını ele geçirmeden rahat edemeyeceklerini anladıklarından, bu kez, Marathon Savaşı'ndan on yıl sonra (İ.Ö. 480 tarihinde) Kserkses komutasında Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Trakya'ya ulaştılar ve Makedonya üzerinden güneye inerek Tesalya sınırına dayandılar. Bunun üzerine, Atinalılar güneye çekilerek Thermopylai ve Artemision'da mevzilendiler. Perslerin yaklaşık 150.000 kişilik asker gücüne karşılık, Yunanlılar 10.000 civarında bir orduya sahipti. Perslerin amacı Yunanlıları hem karadan hem denizden kuşatmaktı. Sparta kara ordusu ile Persleri durdurmaya çalışırken, Atinalılar donanmalarıyla onlara destek vereceklerdi. Fakat Atinalılar önceleri başarı kazandılarsa da fazla direnemediler ve Artemision'dan geriye çekildiler. Thermopylai geçidini tutan Spartalı komutan Leonidas da yenilgiye uğrayınca, Persler orta Yunanistan'ı ele geçirdiler ve Atina'yı yakıp yıktılar.

Salamis Deniz Savaşı

Thermopylai bozgunundan sonra Atinalılar Isthmos Körfezi ve Salamis Adası'na çekildiler. Kserkses komutasındaki Pers donanması Yunan donanmasını izleyerek Salamis'e geldi. Bu sırada Pers ordusu da Atina'ya girerek *akropolis*'i yakıp yıktı. Yapılan savaşta Yunanlılar Perslere karşı kesin bir zafer kazandılar. Kserkses Batı Anadolu'ya kaçtı. Pers komutanı Mardonios ise büyük bir or-

Savaş gemisi (*CAH* IV, Plates, 181 a.)

du ile Tesalya'da kaldı ve kışı orada geçirdi. Dolayısıyla, bir yıl içinde (İ.Ö. 480) Artemision, Thermopylai ve Salamis gibi üç büyük mücadele meydana gelmiş ve son mücadeleden zaferle çıkan taraf Yunanlılar olmuştur.

Plataia ve Mykale Savaşları

Mardonios İ.Ö. 479'da güneye inerek Boiotia ve Attika'da Yunanlılara zor anlar yaşattı. Fakat Spartalı komutan Pausanias'ın sevk ve yönetimindeki ordu, Plataia'da Persleri yenilgiye uğrattı ; Mardonios öldürüldü. Aynı gün Sparta kralı Leotykhides emrindeki Yunan donanması Ephesos'un hemen güneyindeki Mykale (Samsun) burnu üzerinde karaya çıkarak orada mevzilenmiş olan Persleri püskürtüp gemilerini ateşe verdi. Böylece, Plataia ve Mykale savaşları sonunda Batı Anadolu Perslerden temizlendi (İ.Ö. 479). Buradaki kentler, Ionia Ayaklanması'nda olduğu gibi, tekrar ayaklanarak Pers boyunduruğundan kurtuldular. Bundan böyle Yunanlılar, savunan değil saldıran taraf olacaklar, savaş Yunanistan'dan Anadolu ve İran'a taşınacaktı.

Delos Deniz Birliği

Her ne kadar İ.Ö. 490-479 arasındaki savaşlardan sonra Persler geriye püskürtülmüşlerse de, adalar ve Anadolu'daki kentler için Pers tehlikesi halen mevcut

idi. Bu nedenle Yunanlıların bir birlik kurmaları kaçınılmazdı. Birliğin önderliği için en güçlü iki aday Sparta ve Atina idi. Gerçi Sparta bir Yunan Birliği (Peloponnesos Birliği) oluşturmuş durumda bulunuyorsa da, siyasal ve sosyal yapısı (iç yapısı) dolayısıyla, denizaşırı büyük bir seferlerin yükünü kaldırmaya elverişli değildi. Üstelik donanma deneyimi de Atina'nın yanında zayıf kalıyordu. Bu nedenle, Yunanlıların tek vücut olmalarını sağlayan birlik *(symmakhia)*, Atina'nın bir deniz imparatorluğu kurma düşüncesinin temelini oluşturdu. İ.Ö. 478 tarihinde, Pers tehlikesini ortadan kaldırmak ve onların Yunanistan'da yaptıkları tahribatın öcünü almak için Atina tarafından kurulan Birliğin merkezi Delos adası idi. Sayıları giderek artan ve bir süre sonra 300'ü bulan üye müttefik kentler, birliğin hazinesinde toplanmak üzere, ekonomik güçlerine göre belirli bir yıllık katkıda (esas olarak para, fakat gemi ya da asker gibi başka katkılar da olabiliyordu) bulunuyorlardı. Hazine, Atinalı 10 görevlinin *(hellenotamiai)* denetimindeydi. Birlik hazinesi daha sonra (İ.Ö. 454'te) Delos'tan Atina'ya getirilmişti. Atinalılar bundan böyle hazinenin daha iyi korunacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Delos Birliği, 'Attika-Delos Deniz Birliği' olarak da bilinir. Fakat her iki isim de modern bir yakıştırmadır. Vergi *(phoros* ; Lat. *tributus)* ödeyen kentleri ve ödedikleri miktarı gösteren listeler Atina *akropolis*'inde mermer *stel*'ler üzerinde teşhir ediliyordu. Bu listelerden parçalar günümüze değin gelmişir.

Birliğin ilk işi Karadeniz ile olan ticaret yolunun açık tutulması için Trakya ve boğazları Perslerden temizlemek oldu; hatta Byzantion ele geçirildi.

Müttefik kentler arasında en fazla prestij ve güç sahibi Atina olduğundan, bu kent diğerleri üstünde bir hegemonya kurmak isteyecek ve bu durum zamanla hoşnutsuzluk yaratmaya başlayacaktır. Nitekim öyle de ol-

muştur; Delos Birliği, giderek Atina İmparatorluğu'na dönüşmüştür. Öyle ki, birliğin kurulmasından yaklaşık yirmi beş yıl sonra , İ.Ö. 5. yüzyılın ortalarında, Atina, birlik içinde kendi para ve ağırlık sisteminin kullanılması için bir kararname yayımlayarak müttefiklerine gümüş sikke basımını yasaklamıştır. Böylece, Atina sikke üretimini tekelinde tutarak yalnızca kendi bastığı tetradrahmilerin dolaşımını zorunlu kılıyordu. Sparta ile Atina'nın aralarının açılmasında başlıca rolü oynayan Atina'nın hegemonya sevdası İ.Ö. 431 yılında birliğin sona ermesine neden olmuştur. Perslere karşı omuz omuza mücadele veren Atina ve Sparta , bundan böyle karşı kutuplarda yer alacak ve birbirleriyle savaşacaklardır (Peloponnesos Savaşı).

Eurymedon Savaşı

Marathon zaferinde Yunanlıların başında bulunan Miltiades'in oğlu Kimon, Delos Deniz Birliği'nin Perslere karşı düzenlediği birçok operasyonu yönetti. Kimon, İ.Ö. 468'de Anadolu'nun Akdeniz kıyılarına inerek, Eurymedon ırmağının (Köprüçay) ağzında mevzilenmiş olan Pers donanmasını bozguna uğrattı. Anadolu'nun güney kıyıları Perslerden temizlendi. Bölgedeki bazı kentler bu başarıdan sonra Birlik içinde yer aldılar.

Yunanlıların Doğu Akdeniz Seferi ve Kallias Barışı

Buğday açısından zengin bir ülke olan Mısır, öteden beri Atina'nın ilgisini çekiyordu. Bu nedenle, İ.Ö. 459'da Atina donanması o sıralar Mısır'da patlak veren Pers karşıtı ayaklanmayı desteklemek üzere yola çıktı. Önceleri bazı küçük başarılar elde eden Yunanlılar, Memphis yakınında büyük bir yenilgiye uğradılar (İ.Ö. 454).

Yunanlılar, Mısır yenilgisinin öcünü almak üzere İ.Ö.

450'de Doğu Akdeniz'e iki ordu gönderdiler. Kimon komutasındaki donanma Kıbrıs'a giderken, bir ordu da Mısır'daki isyanı canlandırmak için Mısır'a gitti. Fakat Kimon'un hastalanarak ölmesi Yunanlıların savaş plânını bozdu. Zor durumda kalan Atinalı devlet adamı Perikles, Perslerle barış yapmak zorunda kaldı. İ.Ö. 449 yılında Kıbrıs ya da Susa'da yapılan görüşmelere Yunan tarafını temsilen, Atina'nın ileri gelen diplomatlarından ve aynı zamanda Olympia Oyunları'nda üç kez araba yarışı kazanmış olan Kallias katıldı. Bu nedenle söz konusu barış "Kallias Barışı" olarak anılır. Bundan böyle, Anadolu'daki kentler Perslere karşı bağımsızlıklarını elde ettiler ve Ege Denizi Pers donanmasına kapandı. İ.Ö. 490'da Marathon'da başlayan Pers-Yunan Savaşları,yaklaşık yarım yüzyıl yıl sonra Kallias Barışı ile son bulmuş oldu. Atinalı devlet adamı Perikles, savaş ekonomisi nedeniyle zor durumdaki Atina'nın bundan böyle rahat nefes alabileceğini ve Perslerle yeniden başlayacak ticaret ilişkileri sayesinde de ekonominin canlanabileceğini düşünmüş olmalıydı.

Perikles

Pers Savaşları'nın sonlarında, siyaset sahnesinde sivrilmeye başlayan Atinalı devlet adamı Perikles (İ.Ö. 490-429) , Yunan tarihinin en önemli simalarından biridir. Atina'da gerçekleştirdiği reformlar ile ünlü Kleisthenes'in yeğeni olan Perikles, İ.Ö. 462/1'de Ephialtes ile birlikte Areopagos'un devrilmesinde rol aldı. Ephialtes'in ölümünden ve Kimon'un da Atina dışına sürgüne gönderilmesinden sonra Atina'nın en güçlü kişisi oldu. Demokrasiyi yerleştirmek için çaba harcadı. Bir tür koloni olan *klerukhia*'lar kurarak fakir yurttaşların oralarda rahat bir yaşam sürmelerini sağladı. Atina'da bayındırlık faaliyetlerinde bulundu. Uzun yıllar *strategos* (baş-

komutan) seçildi. Atina'nın parasının değerini yükseltmek, onu tıpkı bugünün doları gibi Ege dünyasında yegane geçer akçe yapmak için, Delos Birliği üyelerinden Atina'nın parasını kullanmalarını isteyen bir kararname çıkardı. Spartalılarla yapılan Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarında, pasif bir savaş stratejisi izleyerek Atinalıların surların gerisine ve Peiraeus limanına sığınıp, Spartalılarla mümkün olduğunca karşı karşıya gelmemesine özen gösterdi. Perikles, Atina'da baş gösteren ve halkın önemli bir kısmının kırılmasına neden olan veba salgını sırasında, İ.Ö. 429'da öldü.

Perikles (J. - J. Maffre, *Le siècle de Périclès*, fig. 10)

PELOPONNESOS SAVAŞI - YUNANLILAR YUNANLILARA KARŞI

Savaş Öncesi

Atina ile Sparta arasında İ.Ö. 431-404 yılları arasında, yirmi yedi yıl süren savaş, 'Peloponnesos Savaşı' olarak bilinir.Aslında Atina-Sparta çatışması bu savaşın çok öncesinde başlamıştı. Atina'nın Delos Birliği'nin en güçlü üyesi olarak tüm avantajları kendi lehine kullanması, Aigina, Korinthos ve Megara gibi önemli ticaret kentlerinin çıkarına dokunuyordu. Sparta da Yunan dünyasının önderliğinin Atina'nın elinde bulunmasından rahatsızlık duymaktaydı. Gerçekte Atina'nın güçlenip bir imparatorluk haline gelmesi, Delos Birliği'nin bir sonucu idi. Atina'nın diğer Yunan kentleri aleyhine

güçlenmesi, bu kentlerin bağımsızlığı açısından ciddî bir tehlike oluşturuyordu. Atina, çıkarları doğrultusunda bir arada hareket eden Aigina ve Korinthos'u yenilgiye uğratmış (İ.Ö.456), Sparta ile de önce 5 yıllık (İ.Ö. 451), sonra da otuz yıllık bir andlaşma (İ.Ö. 445) imzalamıştı. Böylece Sparta, Atina İmparatorluğu'nu (Delos Birliği) kabullenmiş oluyordu. Fakat bu kabulleniş pek fazla sürmedi ve sonunda beklenen savaş patlak verdi. Nasıl ki Perslerle Yunanlıların savaşını esas itibariyle Herodotos'tan öğreniyorsak; Peloponnesos Savaşı hakkında da en ayrıntılı bilgiyi, tarihçi Thukydides'in, özgün adı günümüze gelmemiş olan *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı* adlı eserinde bulmaktayız.

Savaşın Nedeni

Savaşın gerçek nedeni, yukarıda da değindiğimiz gibi, Atina'nın güçlenip Delos Birliği'ni bir imparatorluğa dönüştürmesiydi. Ekonomik çıkarlar da söz konusu olunca Atina ile Sparta arasındaki savaş için bir kıvılcım yeterliydi. Bu kıvılcım, Peloponnesos Birliği üyesi Korinthos ile kolonisi Korkyra arasındaki çatışmaya Atina'nın karışması oldu. Atina, Korkyra'nın yanında yer aldı. Daha sonra Atina, yine bir Korinthos kolonisi ve aynı zamanda Delos Deniz Birliği üyesi olan Potidaia'dan sur duvarlarını yıkmasını ve Korinthos'lu magistratları kentten uzaklaştırmasını istedi. Bunun üzerine Korinthos, kolonisine yardım gönderdi. Atina da Potidaia'yı kuşattı. Korinthos, Potidaia'nın Delos Birliği'nden çıkmasına yardımcı oldu. Buna misilleme olarak Atina da, Sparta'nın başını çektiği Peloponnesos Birliği'nin üyelerinden Megara'ya ticari ambargo koydu. Sparta ise her harekette Atina'nın karşısında yer alıyordu. Çünkü, Atina'nın saldırgan tutumuna maruz kalan kentler, Sparta'nın önderlik ettiği Peloponnesos

Birliği'nin üyeleriydi. Sonunda Sparta fiilen devreye girerek Atina ile görüşmelere başladı. Bir sonuç alınamayınca, İ.Ö. 431'de Peloponnesos Savaşı başladı.

Arkhidamos Savaşı

Peloponnesos Savaşı'nın ilk on yılı (İ.Ö. 431-421) 'Arkhidamos Savaşı' olarak anılır. Sparta Kralı II. Arkhidamos, Peloponnesos Birliği üyelerinden oluşan bir ordu ile İ.Ö. 431'de Attika'ya girerek, bir ay boyunca bölgeyi yağmaladı ve ülkesine geri döndü. Fakat Atinalılar bundan pek zarar görmediler; çünkü Perikles'in savaş stratejisine uygun olarak önceden Attika'yı boşaltmışlar, Atina surlarının gerisinde ve Peiraieus (Pire) limanında toplanmışlardı. Atina ile 9 km. uzaklıktaki limanı uzun bir sur duvarı ile birbirine bağlıydı. Bu sur Peloponnesoslular için önemli bir engeldi. İ.Ö. 430'da Atina'da baş gösteren veba salgını halkın üçte birinin ölümüne neden oldu. Yine de Atinalılar İ.Ö. 429'da Potidaia'yı ele geçirdiler ve Naupaktos açıklarında iki deniz çarpışmasından zaferle çıktılar. Fakat aynı yıl (İ.Ö. 429) vebaya yakalanan Perikles'in ölümü kentte büyük üzüntü yarattı. İ.Ö. 426'da Atinalı Demosthenes, Amphilokhia'da Peloponnesosluları yendi ve bir yıl sonra da (İ.Ö. 425) Pylos'u ele geçirdi. Sparta barış istemek zorunda kaldı. Fakat Atinalılar politikacı Kleon'un anlamsız karşı çıkışı ile Spartalıların önerisini geri çevirdiler.

Arkhidamos'un ölümünden sonra, Spartalı komutan Brasidas, İ.Ö. 424 yılında Megara'yı ele geçirerek, Tesalya bölgesine girdi. Makedonya Kralı II. Perdikkas'ın desteğini sağlayarak Amphipolis'i ele geçirdi (İ.Ö.424). Bu arada Boiotia'yı egemenlik altında tutmak isteyen Atinalıların bölgeye gönderdiği ordu Delion'da bozguna uğradı. İ.Ö. 423'te bir yıllık ateşkes ilan edildi. İ.Ö. 422'de Kleon'un komutasında Tesalya'ya giren ordu Amphipo-

lis'te Brasidas tarafından yenilgiye uğratıldı. Fakat bu çarpışmada, hem Kleon, hem de Brasidas öldü. Amphipolis'teki çarpışmadan iki taraf da zararlı çıkmış oldu. Bundan böyle tek çıkar yol, barışa uzanan yoldu.

Nikias Barışı

Bu nedenle, İ.Ö. 421 yılında Atinalı politikacı ve komutan Nikias'ın çabasıyla Atina ile Sparta arasında barış imzalandı. "Nikias Barışı" olarak adlandırılan ve 50 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde yapılan bu antlaşma ile Arkhidamos Savaşı son buldu. Bu barış Atina için bir zaferdi. Çünkü Sparta, Atina'nın Delos Birliği'ndeki önderliğini tanıyordu. Fakat Nikias Barışı, Peloponnesos Savaşı'na değil, yalnızca bu savaşın bir dönemine son vermişti. Savaş çok geçmeden yeniden başlayacaktı. Nitekim, Atina İ.Ö. 417'de tarafsız Melos Adası'nı kuşattı; halkının teslim olmasından sonra ise adada büyük bir katliam yaptı. Sparta herhangi bir müdahalede bulunmadı.

Sicilya Seferi

Öte yandan, Alkibiades, beraberinde Nikias ve Lamakhos olduğu halde büyük bir ordu ile Sicilya'ya hareket etti. Amacı Peloponnesos'un batı yolunu kapatmaktı. Fakat Sicilya'ya vardığında onu kötü bir sürpriz bekliyordu. Kendisine karşıt gruplar, Atina'daki *Herme* heykellerinin tahrip edilmesi ve Eleusis misterlerine küfür ettiği gerekçesiyle yargılanması için mahkemeye başvurmuşlardı. Mahkemeye hesap vermeğe çağrılan Alkibiades kaçıp, Sparta'ya sığındı ve Sicilya seferinin planını açıkladı. Perslerin Sardes Satrabı Tissaphernes'e de danışmanlık yaptı. Bunun üzerine Gylippos komutasındaki Sparta ordusu hemen Sicilya'ya gitti. Atinalılar, La-

makhos'un ölümünden sonra çaresiz kalan Nikias'ın yanına, Demosthenes komutasında bir destek gücü gönderdiler. Fakat İ.Ö. 413 Ekim ayında Atinalılar büyük bir yenilgiye uğradı. Böylece, Sicilya seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Sicilya bozgunundan birkaç ay önce ise Sparta, Attika'daki Dekeleia'yı ele geçirmişti.

Lysandros'un Notion Zaferi

Artık Persler de, yaklaşık 35 yıl önce (İ.Ö. 449) imzaladıkları Kallias Antlaşması'nı bozarak Atina'ya karşı Spartalıların yanında yer alıyorlardı. Peloponnesoslular, Perslerden maddî destek sağlayarak büyük bir donanma meydana getirdiler. Bu arada Alkibiades, Atina'da uygun bir politik zemin bularak Sparta'dan ayrılıp tekrar Atina'nın yanında yer almaya başladı. Ionia'ya gönderilen bir ordunun başına geçti ve bazı başarılar elde etti. 410'da Peloponnesos donanmasını Kyzikos'ta yenilgiye uğrattı. İ.Ö. 407'de Atina'ya döndü. Fakat Spartalıların Perslerle yaptıkları dayanışma Atina'yı zor durumda bırakıyordu. Spartalıların başında Lysandros, Perslerin başında ise Kral II. Dareios bulunuyordu. Alkibiades'in donanmasının başında bulunmadığı bir sırada, Ionia'daki Notion'da demirlemiş olan Atina donanması Lysandros tarafından bozguna uğratıldı (İ.Ö. 406). Yenilginin sorumlusu olarak görülen Alkibiades, Phrygia'da bulunan Pers Satrabı Pharnabazos'un yanına kaçtı; fakat Lysandros'un ricası üzerine orada öldürüldü (İ.Ö. 404).

Arginussai Savaşı

Lysandros'un yerine göreve gelen Kallikratidas ise, Konon komutasındaki Atina filosunu Lesbos Adası (Midilli) açıklarında abluka altına almıştı. Bunun üzeri-

ne Atinalılar, 150 gemilik bir donanmayla bölgeye hareket ettiler. Kallikratidas, 50 kadar gemiyi abluka için bırakarak, 120 gemi ile Atina donanmasını karşılamaya gitti. Fakat Arginussai Adaları (Çandarlı yarımadasının güneybatısında) civarında Konon'a yenildi (İ.Ö. 406). Yine de Atinalılar zaferin bedelini ağır ödediler; savaş sonrası kopan bir fırtınada Atinalılar çok kayıp verdiler.

Aigospotamoi Savaşı

Bir yıl sonra tekrar göreve gelen Spartalı Lysandros, Perslerin maddî yardımı sayesinde oluşturduğu bir donanma ile Lampsakos'u (Lapseki) işgal etti. Bunun üzerine Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) gönderilen Atina donanması Aigospotamoi'da yenilgiye uğradı (İ.Ö. 405). Byzantion ve Khalkedon Sparta'nın eline geçti. Müttefikleri de Atina'nın karşısında yer almaya başladılar. Atina hem karadan hem denizden kuşatma altındaydı; üstelik kıtlık had safhadaydı. Sonunda Atina yenilgiyi kabul etti. Atina'ya kabul ettirilen antlaşmanın koşulları çok ağırdı (İ.Ö. 404) : Ele geçirdiği yerleri geri verecek, Peiraieus (Pire) limanını kente bağlayan uzun sur duvarı yıkılacak, donanmasını Sparta'ya teslim edecek ve Sparta'nın egemenliğini tanıyacaktı. Fakat yine de Atina içeride bağımsız bir kent-devleti olarak kalacaktı. Yirmi yedi yıllık savaşın sonunda Atina imparatorluğu çökmüştü. Böylece, Yunan dünyasının önderliği Sparta'ya geçti. Fakat Sparta'nın bu sevinci, Perslerin tekrar Yunan dünyasının işlerine karışmasıyla uzun ömürlü olmadı.

Her ne kadar, Peloponnesos Savaşı sırasında Persler'le Spartalılar bir dayanışma içine girdilerse de, bir süre sonra Pers Satrabı Kyros'un Pers Büyük Kralı olan ağabeyi II. Artakserkses'e karşı yaptığı sefer başarısızlıkla sonuçlanınca, Kyros'un tarafını tutan kentler Persler

tarafından cezalandırılacaklarını düşünerek, Spartalılardan yardım isteyecek ve böylece Sparta da Anadolu kentlerinin koruyuculuğunu üstlenerek Perslere savaş açacaktır.

İ.Ö. DÖRDÜNCÜ YÜZYILIN İLK YARISI

Satrap Kyros'un Başarısız Ayaklanması

Buraya kadar, Yunanlılarla Perslerin ve iki Yunan halkı olan Atinalılarla Spartalıların savaşlarını gördük. Fakat bu kez Perslerin kendi aralarındaki bir taht kavgası ile karşı karşıyayız. Gerçekte, burada ele aldığımız olay Perslerin kendi aralarındaki çatışmalarında ne ilk ne de sondur. Ancak , *Anabasis* gibi bir esere konu olması dolayısıyla Yunan tarihi içinde önemli bir yere sahiptir.

Peloponnesos Savaşı sona erdiğinde, Pers Kralı II. Dareios da ölmüştü. Yerine büyük oğlu II. Artakserkses geçti. Fakat Dareios'un karısı Parysatis gerçekte küçük oğlu Kyros'un kral olmasını istiyordu. İki kardeş, Artakserkses ve Kyros birbirlerinden hoşlanmıyorlardı. Kyros'un bir gün ağabeyi tarafından öldürüleceğinden endişe duyan Parysatis, Artakserkses'i kardeşini Batı Anadolu'ya satrap olarak göndermesi için ikna etti. Böylece Kyros uzakta, ama güven içinde olacaktı. Bu durum Artakserkses'in de işine geliyordu. Çünkü, Kyros saray çevresinden ne kadar uzakta olursa, kendisi için o kadar az tehlikeli olacaktı. Fakat Batı Anadolu'da gücünü arttıran Kyros, ağabeyi II. Artakserkses'i tahttan indirmenin zamanı geldiğini düşünerek, Sardes'te paralı askerlerden oluşan 10.000'i aşkın büyük bir ordu toplamaya başlar. Asker toplamada, dostluk kurduğu Yunanlı subayların da desteğini almıştır. Ağabeyini kuşkulandırmamak ve kendi ordusunu tedirgin etmemek için, isyan eden Pisidialı kabileleri egemenlik altına al-

mak amacıyla sefere çıktığını duyurur. İ.Ö. 401'de yola çıkar. Fakat durumun farkına varan Artakserkses'in yakın adamlarından Satrap Tissaphernes hemen Susa'ya giderek Artakserkses'i uyarır. Kyros, Kilikia üzerinden Babylon'un kuzeyindeki Kunaksa'ya varır. Artık ordusuna gerçek planını söylemiştir. Askerler şaşkındır; ama geri dönüş için de çok geçtir. İki ordu Kunaksa'da karşılaşırlar (İ.Ö. 399). Kyros, ağabeyini yaralar ama kendisi de ölür. Kyros'un öldüğünü duyan askerler, artık bir amaçları olamayacağını düşünerek geri çekilirler. Geriye çekilen 10.000 Yunanlı askerin başında, diğer birkaç komutanla birlikte, bütün bu olayların anlatıldığı *Anabasis* adlı eserin yazarı olan ünlü tarihçi Ksenophon da vardır. Ordu, Dicle (Tigris) kıyısını izleyerek kuzeye doğru ilerleyip Karadeniz kıyısına varır. Kimi zaman karadan, kimi zaman denizden yol alarak Trakya'ya gelirler ve burada Spartalı komutanların emrine girerler. Kyros'un bu başarısız seferi, sefere katılan Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserine konu olmuştur. Söz konusu uzun dönüş yolculuğu günümüzde 'Onbinlerin Dönüşü' olarak bilinmektedir.

Korinthos Savaşı

Perslerin taht mücadelesi devam ederken Yunanistan'da da olaylar kendi seyrinde devam ediyordu. Peloponnesos Savaşı'nın yenilgisinin ve getirdiği ağır yükün altından kalkmaya çalışan Atina, Boiotia'nın da desteğini sağlamıştı. Fakat bundan rahatsız olan Sparta, onların üzerine bir ordu gönderdi. İ.Ö. 395'te yapılan Haliartos Savaşı'nda Spartalılar yenilgiye uğradı; komutanları Lysandros öldü. Atina ve Boiotia'nın bu başarısı, Korinthos ve Argos'un da onların tarafında yer almalarını sağladı. Böylece, Atina, Korinthos, Boiotia ve Argos, Sparta'daki tyran'lık iktidarına karşı dörtlü bir koalis-

yon oluşturdular. Boiotia'nın en güçlü kenti ise Thebai idi. Agesilaos komutasındaki Sparta ordusu, İ.Ö. 394'te Koroneia'da yapılan savaşta koalisyon ordusunu yenilgiye uğrattı. Bundan bir süre önce de, Pers donanmasına komuta eden Atinalı Konon, Sparta donanmasını Knidos açıklarında yenilgiye uğratmıştı. Spartalılar, Koroneia zaferinin tadını çıkaramadan, Knidos yenilgisinin haberini almışlardı. Knidos zaferinden sonra Konon Atina'ya dönmüş ve Atina ile Peiraieus (Pire) limanı arasındaki uzun sur duvarının inşasını tamamlatmıştı.

Atinalıların Perslerle flörtü çok uzun sürmedi. Bu kez Spartalı Komutan Antialkidas (Antalkidas) yeniden Perslere yakınlaşmaya başladı. Amacı, bir Sparta-Pers dayanışması ile Atina'yı barışa zorlamaktı. Nitekim, Hellespontos'u kapatarak Atina ve müttefiklerini barışa zorladı (İ.Ö. 386). Kendi adından dolayı 'Antialkidas Barışı' ya da Pers kralından dolayı 'Kral Barışı' olarak anılan bu barış antlaşmasına göre, Anadolu'daki Yunanca konuşan ve Yunan kültürünün etkisi altında bulunan kentler Pers egemenliğine bırakılıyordu. Ksenophon (*Hellenika* V.I.31) kralın buyruğu niteliğindeki antlaşmanın koşullarını şöyle vermektedir :

"Ve biraraya geldiklerinde, Tribazos onlara kralın buyruğunu gösterdi ve okumaya başladı: Kral Artakserkses, Asya'daki kentlerin, Klazomenai ile Kıbrıs gibi adalar dahil, kendisine ait olduklarını düşünmektedir. Ve küçük büyük diğer Yunan kentleri de bağımsız kalmalıdırlar; Lemnos, Imbros ve Skyros hariç. Bunlar eskiden olduğu gibi Atinalılara ait olacaklardır. İki taraftan hangisi bu barış koşullarını kabul etmez ise, ben, bu antlaşmayı tanıyanlar ile birlikte, hem karadan hem de denizden o tarafa savaş açacağım."

Böylece Sparta ile Atina arasında İ.Ö. 395 yılında başlayan Korinthos Savaşı; Haliartos, Knidos ve Koroneia gibi üç önemli çarpışmadan sonra, Perslerin Sparta'ya destek vermesi ile İ.Ö. 386 yılında son bulmuş ol-

du. Korinthos Savaşı, Spartalılara yalnızca prestij kazandırdı; savaşın asıl galibi ise kuşkusuz, Perslerdi.

İkinci Deniz Birliği

Atina, İ.Ö. 378'de ikinci kez bir deniz birliği oluşturdu. Atina'nın yüz yıl önce kurduğu ilk Deniz Birliği, Perslere karşı kurulmuştu. İkinci Deniz Birliği ise Spartalılara karşı kuruldu. Atina, ilk deniz birliğindeki deneyimlerini göz önünde tutarak önceleri müttefik kentler üzerinde hegemonya kurmayı düşünmüyordu. Fakat kendini toparlayıp güçlenmeye başlaması müttefik kentleri tedirgin etmeye başladı. Bu nedenle, bir süre sonra Rhodos, Kos ve Khios'un başını çektiği isyan hareketine katılan bazı kentler birlikten ayrılmak istediler. Byzantion'dan ve Karia Satrabı Mausolos'tan da destek gören kentler ile onları Birlik içinde tutmaya çalışan Atina arasındaki çatışmalar, birlik içinde olduğu için "İç Savaş" ya da "Müttefikler Savaşı" olarak anılır. Bu çarpışmalar sırasında Embata'da yenilgiye de uğrayan Atina, Birliğin dağılmasını önleyemedi. Fakat Atina denizde hâlâ güçlü idi ve Hellespontos'u kontrol altında tutuyordu.

Thebai'ın Yükselişi

İ.Ö. 386 yılında imzalanan Antialkidas Barışı'ndan sonra Spartalılar, Boiotia'nın diğer kentlerini Thebai'dan ayırdılar ve birkaç yıl sonra da kentin kalesinde bir garnizon kurdular. İ.Ö. 378'de Thebailılar kaleyi tekrar ele geçirdiler ve İ.Ö. 371'de ünlü Leuktra Savaşı'nda topraklarını istila eden Spartalılara karşı büyük bir zafer kazandılar ve onları orta Yunanistan'dan attılar. Thebai ordusunun başında Pelopidas ve Epaminondas adlı komutanlar vardı. Epaminondas gerçekten de-

neyimli ve akıllı bir kişiydi. O zamana kadar uygulanan savaş taktiklerinde karşılıklı dizilmiş ordular birbirine saldırıyordu. Epaminondas'ın taktiğinde ordu, iki kanat şeklinde savaş düzenini alıyordu. Böylece, düşman arada bıraktırılarak kanatlardan abluka içine alınıyordu. Leuktra yenilgisinden sonra Peloponnesos Birliği üyelerinin Sparta'ya güveni kalmadı. Bu zaferden sonra büyük bir prestij kazanan Thebailılar ise komutanları Epaminondas'ın önderliğinde Peloponnesos'a akınlar yapıp, Sparta'yı kendi topraklarında zayıflattılar. Fakat İ.Ö. 362'deki Mantineia Savaşı'nda Thebai ordusu galip gelmesine karşın, Epaminondas aldığı yaralar sonucu hayatını kaybetti. Böylece, önemli bir gücünü yitiren Thebai, yaklaşık yirmi beş yıl süren parlak dönemini bir daha yakalayamadı; sıradan bir kent devleti olarak varlığını sürdürdü.

Kartaca'nın Güney İtalya ve Sicilya Seferi

Ege'de bu olayların cereyanından bir süre önce, Kuzey Afrika'da güçlü bir devlet kurmuş olan Kartacalılar, siyasi ve ticari nedenlerden dolayı Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine karşı saldırıya geçmişlerdi (İ.Ö. 409). Fakat Sicilya'daki Syrakusai kenti, Tyran Dionysios sayesinde başarılı bir şekilde kendini savundu. Onun ölümünden sonra Kartacalılar tekrar saldırılara başladılar. Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentleri için Kartaca bir tehlike olmaya devam etti.

Batı Anadolu'da Bir İttifak

Bu arada, İ.Ö. 4. yüzyılın başlarında Rhodos, Knidos, Iasos, Ephesos, Byzantion, Kyzikos ve Samos'un bir ittifak (birlik - *symmakhia)* kurduklarını görüyoruz. Yalnız-

ca sikkelerden bilgi edindiğimiz bu ittifaka üye kentlerin sikkelerinin ön yüzünde yılanlarla boğuşan çocuk Herakles tipi ve ΣΥΝ kısaltması; arka yüzünde ise ittifaka üye kentlerin kendi tipleri vardır.Bir görüşe göre birlik, Atinalı Amiral Konon'un, İ.Ö. 394'te Sparta donanmasını Knidos açıklarında bozguna uğratmasından bir süre önce, Sparta karşıtı olarak kurulmuştu. Bir başka görüş ise birliğin, Peloponnesos Savaşı sonlarında Sparta tarafından, Atina karşıtı olarak kurulduğu şeklindedir. İlk görüşü savunanlara göre sikkeler, Konon'un zaferiyle bölgedeki kentlerin Sparta boyunduruğundan kurtulmalarını simgeliyordu. Çünkü, sikkelerin ön yüzündeki, yılanlarla boğuşan Herakles tipi, onlara göre, yılanların saldırısına uğramış ve zor durumda kalmış bir Herakles'i göstermektedir. İkinci görüşü savunanlara göre ise, ön yüzdeki Herakles tipi, Peloponnesos Savaşı'ndan galip çıkan Sparta'nın, Atina'ya karşı kazandığı üstünlüğü simgelemek üzere konmuştu. Çünkü Herakles, bir Dor, yani Sparta kahramanıydı.

ALTINCI BÖLÜM

HELLENİSTİK ÇAĞ VE MAKEDONYA EGEMENLİĞİ

Makedonya

Makedonya, Balkanlar ile Yunanistan yarımadası arasında yer alır. İ.Ö. 12. yüzyıl içinde kuzey kökenli istila dalgası Dorları da yerinden oynatmış ve Dorlar arasında "Makednon Ethnos" olarak bilinen topluluk güneybatı Makedonya'dan (Makednon bölgesinden) gelmişti (Herodotos, I.56). Bir görüşe göre bu topluluktan artakalanlar, klasik dönem Makedonyalılarının çekirdeğini oluşturmuştur. İlk Makedonya kralı, I. Perdikkas'tır. II. Philippos'a değin Makedonya, Yukarı Makedonya'daki yarı-bağımsız kabilelerle, Illyrialılarla, Trakya'daki Odryslerle, Khalkidike'deki Yunan kentleriyle, Perslerle, Atinalılarla ve Sparta ile mücadele etmek zorunda kaldı. Makedonyalılar Eski Yunanca'nın bir lehçesini konuşuyorlar ve kendilerini "Yunanlı" olarak kabul ediyorlardı.

II. Philippos

Savaş her ne kadar Yunanlıların arasında eksik olmuyorsa da, onlar için en büyük tehlike ya da ortak düşman, Persler idi. Bu ortak düşmana karşı koyabilmek, hatta onu yok edebilmek için Yunanlıların ilk önce kendi aralarında birleşmeleri gerekiyordu. Bu uzlaşmanın da bir politikası olmalıydı. Böylece "panhellenizm" yani "Yunanlıların Birliği" düşüncesi doğdu. Bu, her Yunanlı'nın sempati ile baktığı, ama söz konusu birliği sağla-

yacak önderin kim olacağı sorusunu da beraberinde taşıdığı bir düşünce idi. Atinalı hatip *(rhetor)* Isokrates, İ.Ö. 346'da Makedonya Kralı II. Philippos'a yazdığı açık mektupta , Yunan ulusunun başlıca dört büyük kentinin (Atina, Argos, Sparta ve Thebai) güç birliği yaparak, onun komutasında Perslere karşı sefer düzenlemesini istiyordu.

II. Philippos (İ.Ö. 359-336) , Makedon tahtına geçer geçmez önce ülkeyi siyasi, ekonomik ve askeri açıdan güçlü bir duruma getirdi. Profesyonel bir ordu kurdu; mancınıklar, kuşatma araçları gibi savaş makineleri geliştirdi; kanatlara önem veren bir savaş planı stratejisi oluşturdu. Bisaltların topraklarındaki gümüş madenlerini ele geçirdi. Sonra Amphipolis'e yöneldi; kent, Atina'dan yardım istedi. Fakat Atina o sırada Euboia ve Khersonesos ile meşgul olduğundan Amphipolis'e yardım edemedi. Philippos, Amphipolis'i ele geçirmekle birlikte özgürlüğünü tanıdı. Ancak, Pydna'yı da kuşatma altına alınca Atina daha fazla dayanamadı ve Philippos'a savaş ilan etti. Sonunda, Pydna Philippos'un eline geçti. Bu arada Atina ve müttefikleri arasında başlayan "İç Savaş" (İ.Ö. 357-355), Atina'nın gücünü kırmıştı. İ.Ö. 356'da Khalkidike ile ittifak anlaşması yapan Philippos, bu kez Potidaia'yı ele geçirdi. Kent, Khalkidike'ye verildi, halkı da köle olarak satıldı. Philippos, ekonomik olarak da güçlüydü. Pangaion madenlerinden elde ettiği altın ile yılda 1.000 *talanton* gelir elde etti.

II. Philippos'un Sikkesi
(P. Lévêque, *Ancient Greece*, s. 106)

Philippos birkaç evlilik yapmıştı. Fakat en önemli evliliği, hiç kuşkusuz, Molossia hanedanından Olympias ile olandı. Philippos, böylece hem siyasi nüfuzunu arttırmış, hem de Molossia yönetimini etkisi altına almıştı. Philippos, bir "autokrat" olarak egemenlik sürüyordu. Makedonya'daki siyasal kurumlar gelişmiş olmadığı gibi, resmi kimlikleri de mevcut değildi. Bu nedenle, Philippos tek lider olarak neredeyse sınırsız bir davranış özgürlüğüne sahipti. Meclis'in, öneride bulunma dışında, kralın üstünde bir gücü yoktu.

Kutsal Savaş

Philippos'u Orta Yunanistan'a çeken gelişme Phokis ile Thebai ve müttefikleri (Thebai Birliği) arasında çıkan "Kutsal Savaş"tı (İ.Ö. 355-346). Delphoi Amphiktionu'nun (dinsel birlik) Thebai'ın kontrolu ve koruması altında olduğu sırada Philomelos komutasındaki Phokisliler, Delphoi'u işgal ettiler. Böylece, İ.Ö. 355 yılında Phokis ile Thebai arasındaki "Kutsal Savaş" patlak verdi. Atina ve Sparta Phokis'in yanında; Tesalya ve Lokris ise Thebai'ın yanında yer aldı. Phokisliler, Tesalyalıları yenilgiye uğrattılar; fakat İ.Ö. 354'deki çarpışmada komutanları Philomelos'u kaybettiler. Philomelos'un yerine geçen Onomarkhos, bölgeye gelen II. Philippos'u da iki kez bozguna uğrattı (İ.Ö. 353). Fakat bir yıl sonra Philippos, Onomarkhos'u Tesalya'da yendi ve öldürdü. Bu zaferden sonra Tesalya Birliği'nin *arkhon*'u seçildi. Daha sonra Phokislilerin başına geçen Phayllos ve Phalaikos da pek bir başarı elde edemediler.

Bir ara dikkatini Khalkidike'ye çeviren Philippos, oradaki Yunan kentleri ile savaştıktan sonra Thebai ve Tesalya'nın arabuluculuk çağrısı üzerine tekrar Kutsal Savaş'a döndü. İ.Ö. 346'da Phokislileri yenilgiye uğratarak, silahlarına el koydu; topraklarına bir garnizon

yerleştirdi ve haraca bağladı. Amphiktion'daki oy hakkını da kendi üzerine aldı. Aynı yıl yapılan "Philokrates Antlaşması" ile Atina, Amphipolis üzerinde hak iddiasından vazgeçti. Philippos İ.Ö. 343'de tekrar Trakya'ya yöneldi; karşı koyanları egemenlik altına aldı. Daha da doğuya giderek, Perinthos'a saldırdı (İ.Ö. 340). Fakat, Perslerin kente verdikleri destek nedeniyle burayı ele geçiremedi. Oradan Byzantion'a doğru harekete geçti. Atina, Boğaz'ı kontrol altında tutan Byzantion'un kaybedilmesinin Karadeniz'den yaptığı buğday dışalımını olumsuz yönde etkileyeceğini düşünerek savaş hazırlıklarına başladı. Buna karşın, Byzantion, Philippos'un kuşatmasına dayanamadı ve düştü.

Khaironeia Savaşı

İ.Ö. 339 yılında Lokrisliler, Delphoi'a saldırınca, Delphoi Amphiktionu, II. Philippos'tan yardım istedi. Philippos da Orta Yunanistan'a girdi; Elateia ve Amphissa'yı ele geçirdi. Atinalı aşırı milliyetçi Demosthenes, Philippos'a karşı Thebai ile ittifak yaptı. İ.Ö. 338 sonbaharında iki ordu Khaironeia Ovası'nda karşılaştı. Philippos'un *phalanks*'lardan oluşan profesyonel ordusu , Atinalı ve Thebailıların oluşturduğu geleneksel, *hoplit* ağırlıklı orduyu yendi. Atinalılar 1.000 kadar kayba uğrarken, bunun iki katı kadar da esir vermişlerdi. Bu savaştan sonra Yunanlılar, II. Philippos'un gücünü kabul ettiler. Thebai, bundan böyle Boiotia'daki hegemonyasını yitirmişti. Atina, Makedonya ile uzlaşma içine girmek zorunda kaldı.

Korinthos Birliği

II. Philippos, giderek, Yunanlıların sempatisini kazanmaya, Yunanlıların birliğini sağlayacak tek kişi ola-

rak görülmeye başladı. Philippos da bunu sezmiş olacak ki, Yunan kentlerini ulusal bir kongreye katılmaya çağırdı. İ.Ö. 337 yılında Philippos'un başkanlık ettiği kongre Korinthos'ta toplandı. Burada alınan karar gereğince Yunanlılar bir "Hellen Birliği" oluşturdular. Siyasi ve askeri nitelikli bu birlik, toplantı yerinden dolayı, "Korinthos Birliği" olarak anılmaktadır. Philippos, üye kentlerin delegelerinden oluşan ve *synhedrion* adını taşıyan bir meclis tarafından yönetilecek Birliğin *hegemon*'u (önderi) seçildi. Sparta söz konusu birliğin dışında kaldı. II. Philippos ve oğlu III. Aleksandros (Büyük İskender) Perslere karşı büyük bir sefer yapılacağını ilan ettiler. Philippos, kendisine karşı gelecek her gücü alt edeceğini biliyordu. Daha doğrusu, kendi ordusunun gücünü tanıyordu. Amaç, Batı Anadolu'daki kentleri Pers boyunduruğundan kurtarmak ve Perslere Yunan dünyasının gerçek gücünü göstermekti. Philippos'un önderliğinde Makedonyalı ve Yunanlılardan oluşan büyük bir ordu ile sefer hazırlıklarına başlanmış; hatta Batı Anadolu'ya bir öncü kuvvet bile gönderilmişti. Fakat Philippos İ.Ö. 336'da, kızı Kleopatra'nın evlilik kutlamaları sırasında 46 yaşındayken başkent Pella'da bir suikast sonucu öldürüldü. Makedonya'daki Vergina'da (antik Aigai) keşfedilen bir tümülüsün içindeki mezar odası olasılıkla Philippos'a aittir. İçerideki lahdin kapağı kaldırıldığında, iskeletin üzerindeki işlemeli kumaş parçaları hâlâ duruyordu. Mezar odasında çok sayıda kap kacak ve metal eşyaların yanı sıra, Philippos'un miğfer, zırh ve silahları bulundu.

Büyük İskender ve Doğu Seferi

Büyük İskender (III. Aleksandros), II. Philippos ile Olympias'ın oğlu idi. Plutarkhos, İskender'in doğum tarihini 6 *Hekatombaion* (yaklaşık 20 Temmuz) olarak ver-

mektedir. Babasının ölümünden sonra, İ.Ö. 336'da 20 yaşında bir delikanlı iken Makedonya tahtına geçti. İlk işi babasının katillerini cezalandırmak oldu. Daha sonra Korinthos Birliği tarafından birliğin *hegemon*'u (önderi) ve Pers seferinin de komutanı seçildi. İskender, bir yandan Trakyalıları ve Illyrialıları kontrol altında tutmaya çalışırken, öte yandan Pers İmparatorluğu'na karşı yapacağı seferin hazırlıklarıyla meşgul oluyordu. Makedonya hegemonyasını hazmedemeyen Atina ve Thebai'yı ele geçirdikten sonra, bütün düşüncesini Doğu seferi üzerinde yoğunlaştırdı. İskender'in Doğu seferine başladığı İ.Ö. 334 yılı ile son Hellenistik krallık olan Ptolemaioslar'ın Actium Savaşı ile tarih sahnesinden silindikleri İ.Ö. 30 yılı arasındaki yaklaşık 300 yıllık dönem, "Hellenistik Çağ" olarak adlandırılır. Aynı dönemde Roma, Cumhuriyet dönemini yaşıyordu.

İskender önce Trakya ve Tuna boylarında savaştı; buralardaki yerli kabileleri egemenlik altına aldı. Fakat bir süre sonra Yunanistan'da Makedonya egemenliğine karşı bir isyan başladı. Bu arada İskender'in Illyria'da öldüğü söylentisi de çıkmıştı. Thebai, bu söylentiden cesaret alarak isyanın öncülüğünü yaptı. İskender, Thebai'ye girerek kenti yerle bir etti; halkın bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da köle yapıldı. Artık sıra Perslere gelmişti. Makedonya ve Yunanistan'daki meseleleri babasının subaylarından Antipatros'a bırakarak, içlerinde okçuların da bulunduğu 30.000 piyade ve 5.000'den fazla süvari ile Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) yöneldi. Hellespontos'tan Anadolu'ya geçiş noktasının (Sestos-Abydos mevkii) güvenliği için Parmenion ve Attalos'u görevlendirmişti. İskender, İ.Ö. 334 baharında Anadolu'ya geçti. İlk iş olarak Ilion'a gidip, Athena'ya kurban sundu; Troia Savaşı'ndan artakalan adak silahlarından bazılarını alarak, onların yerine kendi silahlarını bıraktı; Troia Kralı Priamos'un mezarını ziyaret ederek kur-

Büyük İskender (Issos Mozaikinden) [S. Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, s. 165]

ban kesti. Böylece, Homeros'un *Ilias* destanının da ana konusunu oluşturan Troia Savaşı kahramanlarına karşı saygısını dile getirdi. İskender, Troia Savaşı'nı, Yunanlılar ile Yunanlı olmayanlar (barbarlar) arasındaki husumetin ilk sonuçlarından biri olarak yorumluyordu. Ona göre, Troialılar barbar değil, Asya topraklarındaki Yunanlılardı. Artık o da, Ege Denizi'nin iki yakasındaki Yunanlıları tek vücut olarak görmek istiyordu. Bu düşüncenin etkisi altında, ilk amacı, babasının da planlamış olduğu gibi, Batı Anadolu'daki Yunanca konuşan ya da Yunan kültürünün nüfuzu altında bulunan kentleri Pers sultasından kurtarmaktı. Sonra da Pers İmparatorluğu'nu ele geçirecek ve hatta bir Hellenleştirme siyaseti güdecekti.

Perslerle ilk karşılaşma Granikos (Biga Çayı) yakınında oldu. İskender'in subaylarından Parmenion 5.100 Tesalyalı süvariye komuta ediyordu. İskender de 13.000 Makedonyalının başındaydı. Persler ise piyade ve süvari olarak toplam 40.000 askerden oluşuyordu. İskender, ortaya *phalanks*'ı, kanatlara da süvarileri ve piyadeleri yerleştirdi. Savaş düzenindeki her iki ordunun Granikos Irmağı

boyunca karşılıklı sıralanışı yaklaşık 3 km'yi buluyordu. İskender'in uyguladığı taktik sonucu Persler kesin bir yenilgiye uğradılar (İ.Ö. 334). Granikos Savaşı ile Anadolu'nun kapısı İskender'e açılmış oldu. İskender, ırmağı geçerek karaya çıkmaya çalışan, fakat Persler tarafından öldürülen ilk 25 askerin bronz heykellerinin yapılması için dönemin ünlü heykeltraşı Lysippos'u görevlendirdi.

İskender, Batı Anadolu'daki kentleri ele geçirdikten sonra Phrygia'ya girdi; kışı Gordion'da geçirdi. Arrianos'tan (*İskender'in Anabasisi* , II.3) öğrendiğimize göre kral, orada Midas'ın sarayına giderek, Gordios'un efsanevi arabasını ve boyunduruğundaki kayışları görmek ister. Biliyordu ki efsaneye göre, arabanın boyunduruğundaki kayışı çözen kimse Asya'nın hâkimi olacaktı. Bundan sonrasını Arrianos'un ağzından dinleyelim :

"...Bu kayış kızılcık ağacının iç kabuğundan yapılmıştı, ne başı ne de sonu gözüküyordu. İskender kayışı çözmek imkânını göremeyince -halk kalabalığının aleyhinde bir fikre sapmaması için çözmeden bırakmayı istemediğinden- bazılarının dediğine göre, kayışı kılıçlamış, böylece onun artık çözülmüş olduğunu ilân etmiş."

İskender, daha sonra yoluna devam ederek Toroslar'ı aştı ve Pers ülkesine yaklaştı. Bu sırada geçtiği yerlerdeki bazı kentler kendiliğinden teslim oldular; bazıları ise karşı koydular. Kendisine karşı koyan kentler ağır bir şekilde cezalandırıldılar. Issos'ta (Yumurtalık) III. Dareios komutasındaki Pers ordusuyla karşılaştı . Birtakım manevralardan sonra ordusunu , ortada *phalanks;* kanatlarda süvariler ve piyadeler olmak üzere savaş düzenine soktu. Sağ ve sol kanatlarda güvendiği komutanlarını görevlendirdi. İskender'in saldırıya geçtiğini öğrenen Dareios, ordusunun bir bölümüne karşı saldırı emri verdi. Şiddetli bir savaş oldu. İskender, sayıca daha fazla askere sahip olan Dareios'un ordusu karşısında üstünlüğü ele geçirdi. Dareios, kalkanını, pelerinini ve

hatta yayını savaş arabasında bırakarak atına atlayıp kaçtı. Hava kararıncaya dek Makedonyalılar Pers askerlerini izlediler ve onlara çok sayıda kayıp verdirdiler. Havanın kararması Dareios'u İskender'in eline esir düşmekten kurtardı. İskender, Pers kralının bıraktığı eşyaları alarak karargahına döndü. Ayrıca, Dareios'un çadırında bulunan annesi, karısı ve üç çocuğunu da esir almıştı (İ.Ö. 333). Issos zaferinden sonra İskender, kendi adını taşıyan Aleksandreia (bugün İskenderun) kentini kurdu. Çok geçmeden Dareios , İskender'e haber göndererek barış yapılmasını teklif etti. Dareios'un barış önerisini geri çeviren İskender, Suriye'ye (Syria) girerek Fenike (Phoinikia) kıyısındaki Tyros kentini ele geçirdi (332); Filistin ve Mısır'ı egemenliği altına aldı. Mısır'da kendi adını taşıyan bir kent kurdu : Aleksandreia (İskenderiye).

İskender, İ.Ö. 331'de Mısır'dan ayrılarak, Pers Kralı Dareios'un asıl ordusunun bulunduğu Babylonia'ya girdi. İki ordu Mezopotamya'da Arbela (Erbil) yöresindeki Gaugemela Ovasında karşılaştı. Savaş taktiği ve İskender'in zekâsı, Pers ordusunun bozguna uğramasına neden oldu; Dareios kaçtı. Gaugamela Savaşı'ndan sonra İskender, "Asya Kralı" ilan edildi; Persler ise bir daha toparlanamadılar.

İskender, İran (Persia) içlerine girerek Pers İmparatorluğu'nun başkentleri olan Babylon, Susa, Persepolis ve Ekbatana'yı (bugün Hemedan) ele geçirdi; imparatorluğun hazinelerine el koydu. Antik kaynaklarda İskender'in eline geçen Pers servetinin 40 - 50 bin *talanton* (yaklaşık 1.000 ton altın) arasında olduğu sanılmaktadır. Bir süre sonra Dareios, kendi adamlarından biri (Baktria Satrabı Bessos) tarafından öldürüldü.

İ.Ö. 330-329 yıllarında herhangi bir karşı koyma ile karşılaşmadan Hindikuş dağlarına kadar ilerledi. Fakat Baktria ve Sogdiana'ya (Türkistan) savaşarak boyun eğ-

dirdi. Bu arada Sogdianalı prenses Roksane ile evlendi.

İ.Ö. 327-325 yılları İskender'in Hindistan seferine çıktığı yıllardır. Böylece imparatorluğun doğu sınırlarını Hyphasis ve Aşağı Indos (Sind) havzasına değin genişletti. Kuzeybatı Hindistan'da Paurava Kralı Poros'un karşı koymasıyla karşılaşan İskender, Hydaspes Irmağı yakınında Poros'u yenilgiye uğrattı. Hydaspes Savaşı zaferinden sonra Pencap'a girdi. Fakat yorgun düşen askerlerinin daha fazla ilerlemek istememeleri nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Ordusunun bir kısmı Indos ırmağından gemilerle, bir kısmı da kara yoluyla Indos deltasına vardı. Daha sonra ordunun yine bir kısmı deniz yoluyla, bir kısmı da kara yoluyla Persia'ya döndü (İ.Ö. 325/324). Ne var ki, İskender çok geçmeden ateşli bir hastalığa yakalandı. Arrianos (*İskenderin Anabasisi*, VII.25.6) kralın kroniklerine atıfta bulunarak onun son günlerini şöyle anlatır :

"...Artık hali çok fena idi. Kendisini parktan kral sarayına taşıttırdı. Kumandanları yanına girince onları tanımasına tanıdı ama ağzından hiçbir ses çıkmadı. Artık konuşacak halde değildi. Geceleyin ateşi çok fena idi. Ertesi gün de, onun gecesi de, ertesi gün de böyle oldu.".

İskender, İ.Ö. 323'te, henüz 33 yaşındayken Babylon'da (Babil) öldü.

Büyük İskender İmparatorluğu'nun Yapısı ve Niteliği

14 yaşındayken başkent Pella yakınındaki Mieza'da Aristoteles'ten felsefe ve siyaset bilimi dersleri almaya başlayan İskender, genç yaşta olmasına karşın, büyük bir komutan, zeki ve uzak görüşlü bir kişiydi. Yunan edebiyatını iyi biliyordu; Homeros'un destanlarını yastığının altından hiç eksik etmediği, Euripides'in dramalarını ezbere bildiği söylenir. Kurduğu imparatorluğunun

yönetiminde Pers sisteminden de yararlanmış, Perslerin satraplık idaresini benimsemişti. Çünkü, bu denli geniş bir coğrafyada egemenliğin tek merkezden yönetiminde güçlüklerin olacağı kesindi. Oysa bir tür yerel yönetim örgütü olan satraplıklar ile bu işi çözümlemek daha kolaydı. Satraplıkların başına önceleri Persli yöneticiler geçirmişse de, zamanla Makedonyalı yöneticileri atamıştır. İskender, imparatorluğunun başkenti olarak Babylon'u (Babil) seçmişti. Askeri ve sivil yönetimi birbirinden ayıran İskender, bir de maliye örgütü kurmuştu. Devletin resmi dilinin Eski Yunanca (Attika lehçesi) olması kararlaştırılmıştı. Pers seferi sırasında İskender'in yaptığı en büyük işlerden biri de yeni kentler kurmasıdır. Bu kentlerin çoğu Tigris'in (Dicle) doğusunda bulunuyordu. En önemlilerinin başında, hiç kuşkusuz, Mısır'daki Aleksandreia (İskenderiye) gelmektedir. İskender, ticaret ve ulaşıma da önem vermiş, Perslerin yol şebekesini daha da geliştirmiştir.

İskender, bir kültür birliği oluşumunu sağlamak için Makedonyalılar ile Perslerin evlilik yapmalarını istiyordu. Nitekim, Arrianos'tan öğrendiğimize göre 10.000 Makedonyalı asker, Anadolu ve İran'daki yerlilerle evlenmişti. İskender'in kendisi de, Susa'da yapılan bir törenle iki Persli prensesi eş olarak aldı.

İskender'in zaferlerindeki en önemli unsurlardan biri, daha önce babası II. Philippos tarafından kullanılmış olan ve *sarissa* adını taşıyan uzun mızraklı (5 m. den fazla) *hoplitler*'den oluşan *phalanks*'tır. Hızlı ve hareket yeteneği yüksek bu askeri birlik, hantal Pers güçleri karşısında kolaylıkla zafere ulaşabiliyordu. O sıralar henüz 16 yaşında olan İskender, babası II. Philippos'un Yukarı Strymon'daki Maid'lara ve İ.Ö. 339'da kuzeydeki kabilelere karşı yaptığı savaşlarda bulunmuştu. Babasının, Atina ve müttefiklerine karşı kesin zaferini elde ettiği Khaironeia Savaşı'nda sol kanatta mevzilenen Ma-

kedonialılar'a komuta etmişti. Kısacası, Doğu seferi öncesi kazandığı bir deneyimi vardı.

İskender, bir "dünya imparatorluğu" niteliğini taşıyan devletinde tek bir para sistemi kabul etmiş olup, Makedonya'dan İran ve Fenike topraklarına kadar yayılan darphanelerde bastırmış olduğu sikkelerde ön yüzde Herakles başı, arka yüzde ise tahtta oturan Zeus vardır. Büyük İskender'in Anadolu'daki ilk darphanesi olasılıkla Tarsos idi. Birim ise esas olarak drahmi ve tetradrahmi'dir. Giderek, sikkelerinde "basileus" (kral) unvanını da kullanır. Bu unvan, ölümünden sonra da pek çok kral tarafından kullanılmıştır.

C. Howgego , Büyük İskender'in sikkeleri ve para politikası ile ilgili olarak şunları söylemektedir : "İskender'in yoğun sikke üretiminin esas kaynağı, İ.Ö. 333 ve 330 arasında ele geçirilen Pers hazineleri idi. İ.Ö. 330'da Ekbatana'da fetihin ganimeti olarak 180.000 talanton (gümüş hesabıyla) toplandığı söylenmektedir. Fetih yoluyla böyle büyük miktarda bir servetin el değiştirmesi, İspanyolların 16. ve 17. yüzyıllarda Amerika'nın sömürülmesine değin bir daha olmamıştı. Kuşkusuz Pers imparatorluğundan ele geçirilen ganimetin tamamı sikke basımında kullanılmış olamazdı, fakat sikke üretimi yine de çok fazlaydı. İskender'in sikkeleri çok geniş bir coğrafik alanda tedavülde olup aynı zamanda çok sayıda basılmışlardı. Darphaneler satraplık merkezlerinde ve Makedonya'ya değin uzanan iletişim noktalarında kurulmuşlardı. İskender'in hayatta olduğu dönemde Makedonya'dan Mısır ve Susa'ya değin uzanan yirmi altı darphane saptanmıştır. Hükümdarlığının son birkaç yılında bazı bölgelerdeki yoğun sikke üretimi, İ.Ö. c. 324'ten itibaren doğudan dönen askerlere yapılan maaş ödemeleri ile ilişkilidir . Bu denli geniş bir coğrafi alanda, böylesine büyük miktardaki külçelerin standart ölçülerde altın, gümüş ve bronz sikkeye dö-

nüştürülmesi benzeri olmayan ölçüde önemli bir para olayı idi." (*Ancient History From Coins* , s. 50)

İskender, beraberinde götürdüğü bilim adamlarına, fethettiği ülkelerdeki hayvanlar ve bitkiler üzerinde gözlemlerde bulunma ve coğrafi araştırmalar yapma olanağı sağlayarak bilimsel çalışmaları desteklemiştir.

Diadokhlar ya da İskender'in Ardılları

Büyük İskender'in İ.Ö. 13 Haziran 323'te Babylon'da (Babil) ölümünden sonra, meydana getirilmiş olan imparatorluğun başına kimin geçeceği sorun oldu. Çünkü İskender, tahta varis bırakmamıştı. Bu belirsizlik nedeniyle kısa bir süre sonra taht kavgası başladı. İskender'e en yakın olan komutanlar, imparatorluğun başına geçmek ya da belirli bölgelerde yönetimi ele almak için birbirleriyle mücadeleye başladılar. Çok geçmeden, "Diadokhlar" (*Diadokhoi*) adı verilen İskender'in ardılları, yani ona yakın olan komutanlar, Babylon'da bir Devlet Konseyi oluşturarak, imparatorluğun yönetim biçiminin nasıl olacağı konusunu tartıştılar. İmparatorluğun başına vekâleten atanacak adaylar arasında adı en çok geçenler Perdikkas, Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos, Antipatros, Krateros ve Antigonos idi. Fakat, Antipatros, Krateros ve Antigonos, Konsey'e katılmamışlardı.

Bu arada, İskender'in karısı Roksane'nin doğacak çocuğunun erkek olması halinde, Konsey onu kral seçecekti. Bu bekleyiş sırasında imparatorluğun başıboş kalmaması için devletin başına geçici olarak Perdikkas atandı.

Taht için beklenen Roksane'nin bebeğinin yanı sıra, bir de İskender'in üvey kardeşi III. Philippos Arrhidaios vardı. Fakat Arrhidaios taht için henüz çocuk yaştaydı. Çok geçmeden Roksane bir oğlan bebek dünyaya getirdi; babasından dolayı adını Aleksandros (IV.) koy-

dular. Bundan böyle tahtın meşru mirasçısı olan Aleksandros ve Arrhidaios büyüyünceye değin, Devlet Konseyi, imparatorluk topraklarının yönetimini komutanlar arasında bölüştürdü. İmparatorluk ordusunun ve Asya'nın yönetimi Perdikkas'a verildi. Dolayısıyla, en büyük güç Perdikkas'ın elinde toplanmış oluyordu. Krateros ve Antipatros, Makedonya ve Yunanistan'ı ; Antigonos Monophthalmos (tek gözlü), Büyük Phrygia, Lykia ve Pamphylia'yı; Leonnatos, Hellespontos Phrygiası'nı (Küçük Phrygia); Menandros, Lydia'yı; Lysimakhos, Trakya'yı; Philotas, Kilikia'yı; Laomedon, Suriye'yi; Eumenes, Kappadokia ve Paphlagonia'yı; Ptolemaios da Mısır'ı aldı. Seleukos ise şimdilik bu paylaşımın dışında kaldı. Kendisine, Perdikkas'ın sağ kolu olarak, Süvari Birliği'nin komutası verildi.

Triparadeisos'taki Devlet Konseyi

Perdikkas'ın güçlenmesi diğer komutanları rahatsız ediyordu. Perdikkas, İskender'in cesedini Babylon'dan Makedonya'ya götürmek isteyince, Ptolemaios, İskender'in Mısır'da (Siva'da) gömülmesini vasiyet ettiğini öne sürerek, cesedi Memphis'te alıkoydu ve Aleksandreia'da (İskenderiye) bir mezar anıtı inşa ettirmeye başladı. Böylece Diadokhlar arasındaki ilk sürtüşme başladı. Bu arada, bir iç savaş yaşayan Kyrene, Ptolemaios'tan yardım isteyince, Ptolemaios bunu fırsat bilerek (Perdikkas'ın iznini almaksızın) Kyrene'ye girdi ve kenti ele geçirdi. Ptolemaios'un, kendisine karşı bir tavır takındığını sezen Perdikkas, İ.Ö. 321 baharında Mısır'a girdi. Böylece İskender'in cesedini de almayı düşünüyordu. Fakat Nil nehrini geçmek üzere Memphis yakınında kurduğu kampta, içlerinde Seleukos'un da olduğu subayları tarafından öldürüldü. Perdikkas'ın askerleri Ptolemaios'un tarafına geçtiler. Bundan böyle devle-

te yeni bir düzen vermek ve yönetim şeklini belirlemek üzere aynı yıl (İ.Ö. 321) Suriye'deki Triparadeisos'ta, Antipatros ve Antigonos'un da katılmasıyla ikinci bir Devlet Konseyi toplandı. Bu toplantıda alınan karar uyarınca Antipatros imparator vekili; Antigonos ise Asya'daki büyük ordunun komutanı seçildi. Seleukos, Babylonia Satraplığı'nı; Ptolemaios da Mısır ve Kyrenaika'yı aldı.

Gaza Savaşı

Fakat birkaç yıl sonra, İ.Ö. 319'da Antipatros öldü. Antigonos en güçlü kişi durumuna geldi. Mısır'da Ptolemaios, Trakya'da Lysimakhos, Makedonya'da ise Kassandros, Antigonos'a karşı bir koalisyon oluşturdular. O sıralar Ptolemaios'un yanında bulunan Seleukos da koalisyonda yer aldı. İskender'in fethettiği yerlerden daha fazla pay isteyen, hüküm sürdükleri toprakların sahipliğini isteyen müttefikler, İ.Ö. 315'te Antigonos'a bu isteklerini ileten bir heyet gönderdiler. Antigonos bu isteği reddedince, savaş başlamış oldu. Antigonos, Makedonya'daki Kassandros'a karşı savaş hazırlıkları yaparken, oğlu Demetrios'u da Suriye'ye gönderdi. Amacı güneydeki kanadı da Ptolemaios'a karşı güçlendirmekti. İ.Ö. 312'de Ptolemaios, Demetrios'un üzerine yürüdü. Filistin'de Gaza'da yapılan savaşta Demetrios yenildi ve kaçtı. Gaza Savaşı'ndan sonra Diadokhlar arasındaki savaş devam etti.

Diadokhların Egemenlik Mücadelesi

Bu arada Seleukos, Media'ya gitti. Tekrar toparlanan Demetrios da büyük bir ordu ile Babylon'a döndü. İ.Ö. 311'de bir barış antlaşması yapıldı. Seleukos'un dışında gerçekleşen bu antlaşmaya göre, Antigonos Asya'nın en

büyük komutanı oluyordu; Kassandros da, o sıralar 13 yaşında bulunan İskender'in oğlu IV. Aleksandros tahta geçinceye dĕğin krallığa vekalet edecek ve Avrupa'nın hükümdarı olacaktı. Lysimakhos Trakya'da, Ptolemaios Mısır'da hüküm sürecekti. Seleukos bu antlaşmanın dışında kalmakla birlikte, o da Suriye, Fenike ve Karia'yı almıştı. İmparatorluğun başına vekil olarak geçen Kassandros aynı yıl, yani İ.Ö. 311'de, İskender'in oğlu ile annesi Roksane'yi öldürttü. Böylece tahtın yasal varisi ortadan kalkınca, kendisi vekil olarak imparatorluğun başına geçecekti. Fakat bu hesap tutmadı. Bundan böyle Büyük İskender'in devletini tek bir kralın yönetiminde bütünüyle koruma politikası kalmadı. Diadokhlar arasındaki mücadele daha kızıştı; yeni savaşlar kaçınılmazdı.

Ptolemaios, Batı Anadolu kentlerini Antigonos'un egemenliğinden kurtarmak için bölgeye bir ordu gönderdi. Antigonos'un oğlu Demetrios, bu ordu ile savaştı. Fakat sonunda Ptolemaios ile Demetrios bir anlaşma yapıp aralarındaki savaşa son verdiler. Bundan sonra Ptolemaios, Avrupa'nın hükümdarı durumundaki Kassandros ile karşı karşıya gelmek üzereydi ki, Yunanistan'da destek bulamayınca geri dönmek zorunda kaldı. Bu kez Ptolemaios'un yapamadığını Antigonos yapmak istedi ve Kassandros'a savaş açtı. Oğlu Demetrios'un başarılı mücadelesi sonunda Kassandros, Atina, Megara ve Khalkis'i boşaltmak zorunda kaldı. Demetrios kendini Yunanlıların kurtarıcısı olarak ilan etti. Antigonos ve Demetrios kral kabul edildiler ve "Kurtarıcı Tanrı" olarak saygı gördüler.

Demetrios, İ.Ö. 306'da Kıbrıs'a gitti. Adanın yönetimi Ptolemaios'un kardeşi Menelaos'un elindeydi. Demetrios adaya çıktı ve Menelaos'u yendi. Ptolemaios da kardeşine yardım için yola çıktı. Salamis açıklarında yapılan deniz savaşında Demetrios, Ptolemaios'u yenilgiye uğ-

rattı. Böylece stratejik açıdan çok önemli olan Kıbrıs'ı ele geçirdi. Bu zaferden sonra Antigonos ve Demetrios resmen "kral" (*basileus*) unvanını aldılar. Bir yıl sonra da Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros da aynı unvanı kazandılar. İ.Ö. 305'te Demetrios, Ptolemaios'un müttefiki olan Rhodos Adası'na sefer yaptı . O zamana değin bilinen en gelişmiş savaş makinelerinin kullanıldığı kuşatma bir yıl sürdü; fakat Rhodos alınamadı. Demetrios bu uzun kuşatma harekâtından dolayı "Poliorketes" (kuşatıcı) lâkabıyla anılmaya başladı .

Ipsos Savaşı

Aynı yıl Yunanistan'ı Kassandros'un elinden kurtarma planını tamamlamak için Tesalya'ya giren Demetrios, çok geçmeden Yunanistan'ı ele geçirdi. Böylece Antigonos ve oğlu Demetrios batıda büyük bir güç oluşturmuşlardı. Çok geçmeden Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios'un Antigonos'a karşı yeni bir koalisyon oluşturduğunu görüyoruz.

Bu arada Seleukos, Baktria'dan Hindistan içlerine kadar ilerlemişti. Pencap'ta Kral Çandragupta (Eski Yun. Sandrakottos) 3.000 savaş filiyle onu bekliyordu. Fakat savaş olmadı; Seleukos kral ile bir dostluk antlaşması yaparak bölgenin hükümranlığını ona bıraktı ve karşılığında 500 savaş fili aldı.

Lysimakhos, Antigonos'un ortadan kaldırılması için bir plân hazırlamıştı. Kendisi, Anadolu'yu istila edecek ve Kassandros üstündeki baskıyı hafifletecekti. Yani Antigonos ve oğlu Demetrios, yalnızca Kassandros ile değil, fakat aynı zamanda Lysimakhos'un ordusuyla da uğraşmak zorunda kalacaktı. Ertesi yıl da Seleukos'un ordusu gelip Lysimakhos'un ordusu ile birleşecek; böylece Seleukos ve Lysimakhos'un gücü, Antigonos ve Demetrios'un gücü ile hemen hemen dengelenmiş olacak-

tı. Bu arada Ptolemaios, Antigonos'un Filistin ve Suriye'deki güney kanadına saldıracaktı.

Gerçekten de Lysimakhos'un planı işledi. Lysimakhos'un Hellespontos'tan (Çanakkale Boğazı) Anadolu'ya geçtiği haberini alan Demetrios, Anadolu'ya girdi. Seleukos da filleriyle Kappadokia'ya geldi; kışı orada geçirdi. O sıralar Suriye'deki yeni başkenti Antigoneia'nın kuruluş kutlamalarında bulunan Antigonos ise Demetrios ile birleşmek üzere Kilikia üzerinden Phrygia'ya girdi. Lysimakhos, Antigonos ve oğlunu oyalarken; Seleukos da Lysimakhos'un kuvvetleriyle birleşti. Phrygia'nın batısında Ipsos'ta (Sipsin/Çayırbağ Köyü) yapılan savaşta (İ.Ö. 301) Lysimakhos ve Seleukos'un birleşik ordusu, Antigonos ve Demetrios'un ordusunu bozguna uğrattı; Antigonos öldü, Demetrios ise kaçtı. Bu savaşta Seleukos'un filleri âdeta tank vazifesi görerek savaşın kazanılmasında çok etkili oldular. Diadokhlar, Antigonos'un topraklarını paylaştılar. Toros (Tauros) dağlarına dek Anadolu'nun büyük bir kısmını Lysimakhos aldı; Seleukos'un payına da, Toroslardan Indos'a kadar doğu ülkeleri ve Yukarı Suriye düştü. Ptolemaios ise Aşağı Suriye ve Filistin'i aldı. Fakat Seleukos, savaşta aktif rol almayan Ptolemaios'un bu payına karşı çıktı. Bu toprak sorunu Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında uzun süren mücadelelere neden olacaktı. Böylece, Ipsos Savaşı'ndan sonra Büyük İskender İmparatorluğu'ndan doğan Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios devletlerine, Kassandros'un Makedonya Devleti'ni de eklemeliyiz. Ipsos Savaşı'ndan birkaç yıl sonra (İ.Ö. 283) Demetrios öldü.

Kurupedion Savaşı

İ.Ö. 281 yılında Anadolu'nun bazı kentleri Seleukos'u Lysimakhos'a karşı yardıma çağırdılar. Seleukos, büyük bir ordu ile Torosları aşarak Anadolu toprakla-

rında ilerlemeye başladı. Son yıllarda Lysimakhos'un kötü yönetimine maruz kalan kıyı kentleri Seleukos'a kucak açtılar. Bergama'da (Pergamon) Philetairos kenti teslim etti ve 9.000 *talanton* verdi. Sardes teslim oldu; Bithynia'da Zipoites ordusu ile Seleukos'a katıldı. Smyrna'nın kuzeyinde Hermos (Gediz) vadisindeki Kurupedion'da yapılan savaşta, Seleukos, 80 yaşındaki Lysimakhos'u yenilgiye uğrattı ve öldürdü (281). Böylece, "Diadokhlar Savaşı" sona erdi. Kurupedion zaferinden sonra Seleukos, Anadolu'nun ve Indos'a değin Doğu'nun egemeni oldu. Bu, hemen hemen Mısır ve Hindistan dışında, İskender'in fethettiği topraklara eşitti.

Kurupedion Savaşı galibi Seleukos, ertesi yıl (280) Ptolemaios Keraunos tarafından öldürüldü. Artık İskender'in üniter devlet politikası tamamen ortadan kalkmış oldu. Onun yerine, devletin paylaşılan topraklarında şu krallıklar oluşturuldu :

Mısır'da, Ptolemaioslar (I. Ptolemaios Soter'in yönetiminde)

Önasya'da, Seleukoslar (I. Antiokhos Soter'in yönetiminde)

Makedonya'da, Antigonoslar (I. Antigonos Gonatas'ın yönetiminde)

Bu arada kuzeyden Kelt akınları başladı. Makedonya'ya giren Keltlere karşı koymaya çalışan Ptolemaios Keraunos öldü (279). Antigonos Gonatas ise Keltleri Lysimakheia'da yenilgiye uğrattı (277). Böylece, Yunanistan ve Makedonya Keltlerden kurtuldu. İ.Ö. 274/273'de bu kez I. Antiokhos, Keltleri bozguna uğrattı; fakat Keltler (Galatlar) yine de Orta Anadolu'da (Galatia) yerleştiler .

Anadolu'da Seleukos egemenliğinin başlamasıyla birlikte daha küçük bazı krallıklar da kuruldu : Bergama (Pergamon), Bithynia, Pontos, Kappadokia ve Armenia krallıkları. İ.Ö. 280 yılından sonra ortaya çıkan bu kü-

çük devletlere, Anadolu dışında kurulmuş bir devlet olarak, Pyrrhos yönetimindeki Epeiros (Epir) Krallığı'nı da eklemeyiz gerekir.

Sona Doğru

Son olarak, Hellenistik krallıklar içinde cereyan eden siyasal ve tarihsel olayları eniné boyuna ele almak yerine, yalnızca birkaç cümle ile bu krallıkların sona ermelerinden söz edilecektir. Aşağıda da görüleceği üzere, Hellenistik krallıkların Roma ile mücadelesi başarısız olmuş, sonunda tümü Roma'nın egemenliğine geçmiştir.

İ.Ö. 190 yılında Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Magnesia (Manisa) Savaşı'nda Romalılara yenilmesi sonucu imzalanan Apameia Barış Antlaşması (İ.Ö. 188) hükümlerine göre, Seleukos toprakları Roma müttefikleri Bergama ve Rodos (Rhodos) arasında paylaştırıldı. Bu yenilgiden sonra Seleukoslar bir daha eski güçlerine kavuşamadılar. İ.Ö. 146 yılında Romalıların Makedonya ve Akhaia Konfederasyonu'nun gücünü kırarak, bu toprakları, Yunanistan ile birlikte, Roma Cumhuriyet yönetiminin bir eyaleti (*Provincia Macedonia* = Makedonya Eyaleti) haline getirmesiyle, askeri, siyasal ve kültürel alandaki gücün Yunanistan'dan Roma'ya ve doğudaki Hellenistik merkezlere geçtiğini söyleyebiliriz. Bir süre sonra, İ.Ö. 133'te de, Anadolu'nun güçlü devletlerinden Bergama Krallığı, son kral III. Attalos'un vasiyeti ile Roma topraklarına katılmış; Roma, İ.Ö. 129 yılında, adı geçen krallığın toprakları üzerinde Asya Eyaleti'ni (*Provincia Asia*) kurmuştur. Roma'nın başına dert olan en önemli Hellenistik hükümdarlardan biri de Pontos Kralı "Büyük" lâkaplı VI. Mithridates Eupator (İ.Ö. 120-63) idi . Tarihe "Mithridates Savaşları" olarak geçen Roma ile Mithridates arasındaki savaşların so-

nunda Roma; Mithridates'in gücünü kırmayı başarmıştır. İ.Ö. 31 yılında, Yunanistan'ın doğu kıyısı açıklarında yapılan Actium Savaşı'nda ise Roma, Ptolemaios Krallığı ile karşı karşıya gelmiş ve Romalı Marcus Antonius'u da yanına çeken Ptolemaiosların Kraliçesi Kleopatra'nın, Romalı Octavianus karşısında yenilgiye uğramasıyla son Hellenistik krallık da tarih sahnesinden silinmiştir. Bu savaştan sonra Akdeniz dünyasının en büyük gücü , İ.Ö. 27'den itibaren Augustus tarafından bir imparatorluk haline getirilen Roma olmuştur.

YEDİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİH

Din ve Mitoloji

Eski Yunan dininin kökeni Girit Adası'nın Minos Dönemi'ne, yani Tunç Çağı'na değin uzanmaktadır. Fakat Girit dininin de biçimlenmesinde Anadolu ve diğer Eski Yakındoğu kültlerinin rolü yadsınamaz. Girit Adası'nda ibadet mağaralarda ya da ev ve sarayların içlerinde, bu iş için ayrılmış kutsal bölümlerde yapılırdı; henüz tapınaklar yoktu. En önemli kutsal semboller arasında çifte balta görülmektedir. En önemli tanrıça , genel olarak Neolitik Çağ'dan itibaren Ege dünyasında tapınıldığı bilinen ve Tunç Çağı'nda *Rhea* olarak karşımıza çıkan Doğa Tanrıçası ya da Ana Tanrıça idi. Dağ Tanrıçası kültü de Girit'te saygı görüyordu. Knossos'ta bulunan, iki elinde yılan tutan kadın figürü, olasılıkla bir tanrıçayı ve bir kültü simgeliyordu. Tarımın bereketini sağlayan, hayvanları koruyan ve onların hakimi olan tanrıçalar da vardı. Olasılıkla, bütün bu ikinci derecede tanrı ve tanrıçalar, esas olarak Doğa Tanrıçası kültünün varyasyonları idiler. İşte Girit'in bu dinsel inançları, biraz değişerek ve gelişerek Yunanistan'a, yani Akhalara geçmiş, onlar aracılığıyla da Yunanlıların dinsel inançlarını etkilemiştir.

Eski Yunan dini çok tanrılı (polytheist) bir dindir. Yunanlılar tanrıları insan biçiminde (anthropomorphik) düşünmüşler ve onları o şekilde betimlemişlerdir. Toplumun diğer üyeleri gibi tanrılar da çeşitli olaylara karışmakta, savaş gibi bazı olağanüstü olaylarda belirleyici

rol oynamaktadırlar. Tanrıların insanlardan tek farkı ölümsüz olmaları ve kutsal besinleri olan "ambrosia" ve "nektar" ile beslenmeleridir. Asıl mekânları ise Yunanistan'ın en yüksek dağlarından biri olan Olympos Dağı'dır. Olympos Tanrıları'ndan önce Titan adı verilen yaratıkların egemenliği vardı. Kronos ve Rhea adlı Titanlardan doğan Zeus, Titanların egemenliğine son vererek, Olympos Tanrıları'nın egemenliğini kurar. Aşağıda belli başlı tanrı ve tanrıçalar, sanatta (vazo resimlerinde, sikkelerde, kabartmalarda vb.) betimlendikleri şekilde kısaca tanıtılacaktır:

Zeus, tanrıların tanrısı, tanrıların babasıdır. Gökyüzüne hükmettiğinden aynı zamanda şimşek ve gök gürültüsünün tanrısıdır. Beraberinde kutsal kuşu kartal ile betimlenir. Elinde asa ve şimşek demeti tutar. Karısı ve kız kardeşi Hera, kadına ilişkin tüm özellikleri taşır. Zeus'un karısı olduğundan, bir anlamda, tanrıların kraliçesidir. Zeus'un kardeşi deniz (ve aynı zamanda deprem) tanrısı Poseidon, genellikle yunus ve *tridens* (ucu üç çatallı mızrak) tutarken betimlenir. Aphrodite, aşk ve güzellik tanrıçasıdır. Daha çok çıplak veya yarı çıplak betimlenen tanrıça, bazen Eros ile birlikte görülür. Ara sıra elinde elma tutar. *Odysseia*'da anlatılan efsanelerinden birinde, Aphrodite'nin kocası demirci tanrı Hephaistos, karısının kendisini savaş tanrısı Ares ile aldattığını öğrenince, yatağın altına bir tuzak hazırlar. Bu tuzaktan habersiz olan Aphrodite ve Ares sevişirlerken tuzağın içinde mahsur kalırlar. Bu olay, tanrılar arasında alay konusu olur. Zeus ve Hera'nın oğlu olan demirci tanrı Hephaistos, genellikle dizinde kalkan döverken betimlenir; başında konik bir başlık vardır. Zeus'un kızı olan akıl ve zanaat tanrıçası Athena, aynı zamanda Atina kentinin de koruyucusu idi. Sanatta, kutsal kuşu baykuş ile betimlenir; miğferli, giyimli, mızrak ve kalkanlıdır. Göğsünün üzerinde, ayrıca, *aigis* adı verilen

bir göğüslük taşır. Savaşta zor durumda kalanların yanında yer alır, onlara yol gösterir. Zeus ve Leto'nın oğlu olan Apollon, güneş tanrısıdır. Aynı zamanda kehanet, müzik ve zanaat tanrısı; sürülerin ve çobanların da koruyucusudur. Daha çok bir *kithara* (*lyra* =lir) ile betimlenen tanrı, bazen yay veya defne dalı tutarken de görülür. Zeus ile Hera'nın oğlu olan Ares, savaş tanrısıdır. Miğferli, zırhlı, mızrak ve kalkanlı tasvir edildiği gibi, bazen çıplak da betimlenmiştir. Artemis, Apollon'un kız kardeşidir. Ay ve av tanrıçası, aynı zamanda gençlerin koruyucusudur. Genellikle ok ve yay tutarken betimlenir; bazen yanında geyiği vardır. En ünlü tapınağı Ephesos'tadır. Asklepios, sağlık ve şifa tanrısıdır. Sakallı, olgun bir erkek olarak betimlenir. Elinde, üzerine yılan dolanmış bir asa tutar. Bazen yanında Telesphoros adlı çocukla betimlenir. Hermes, Zeus ile Maia'nın oğludur. Tanrıların habercisidir. Aynı zamanda, zanaatçıların, seyahat edenlerin, tüccarların ve hırsızların koruyucusudur. En belirgin atribüsü ya da simgesi, *kerykeion* denen yılanlı asasıdır. Kanatlı sandaletler giyer. Güneş tanrısı Helios, başında güneş ışınlarını simgeleyen bir taç giyer. Bazen atlı arabasıyla gökyüzünde dolaşmaya çıkar. Demeter, bereket, tarım ve evlilik tanrıçasıdır. Asa ya da buğday başakları tutarken ve başı örtülü tasvir edilir. Şarap ve bağ bozumu tanrısı Dionysos, *kantharos* , *thyrsos* ve üzüm salkımı tutarken betimlenir. Bazen ayakları dibinde bir panter vardır. Başına asma yapraklarından bir taç giyer. Hades; Zeus ve Poseidon'un erkek kardeşidir. Yeraltı dünyasının ve aynı zamanda ölüler diyarının egemenidir. Bazen, üç başlı köpek Kerberos ile birlikte gösterilir. Sağlık tanrıçası Hygieia, Asklepios'un kızı veya karısıdır. Elinde tuttuğu *phiale*'den yılan beslerken betimlenir.

Tanrı ve tanrıçalar dışında, eski Yunan mitolojisinde kahramanlar da önemli yer tutarlar. En ünlüleri Herak-

les, Theseus, Odysseus, Iason, Oidipus, Perseus ve Bellerophontes'tir. Zeus ile Alkmene'nin oğlu olan Herakles, güç, cesaret ve kahramanlığın simgesidir. Cinnet getirerek çocuklarını öldürmesinin cezası olarak kendisine verilen 12 görevi (Nemea Arslanı ve Lerna Ejderi'nin öldürülmesi, Kerberos'un Ölüler Ülkesi'nden kaçırılması vb.) başarı ile tamamlamıştır . Sopası ve arslan postu ile betimlenir. Theseus, Girit'teki Minotauros'u öldürerek, gençlerin bu canavara yem olarak atılması uygulamasına son vermiştir. Odysseus'un kahramanlıkları, Homeros'un *Odysseia* adlı destanında anlatılır. Odysseus'un Troia Savaşı'ndan sonra yurdu Ithaka'ya dönerken başından gelen felâketlere göğüs gerip onları atlatmasında, gücünün olduğu kadar akıl ve zekâsının da payı vardır. Iason, Argonautlar seferinin kahramanıdır. Argo gemisiyle çıktığı yolculuk ve ünlü "altın post"un Yunanistan'a getirilmesi sırasında başından geçenler mitolojinin en acıklı öykülerindendir. Oidipus ise Yunan mitolojisinin en trajik kahramanıdır. Başına gelen felâketler, istemeyerek işlediği suçlar, Antik Çağ'da dramatik bir şekilde kulaktan kulağa aktarılmıştır. Thebai kentinin kralı olur ama , gelişen olumsuz olaylar sonucunda kör bir kahraman olarak yaşama veda eder. Zeus ile Danae'nin oğlu olan Perseus, baktıklarını taşa çeviren Gorgo kardeşlerden Medusa'nın kafasını keser; dönüşte de bir canavara kurban edilmek üzere kayaya bağlanmış olan prenses Andromeda'yı kurtarır. Bellerophontes, kanatlı at Pegasos'un yardımıyla, ağzı ateş saçan Khimaira'yı öldürmüş; böylece ün salmış ve adı âdeta Lykia bölgesiyle özdeşleşmiştir. Fakat Pegasos ile tanrıların yurdu Olympos Dağı'na çıkınca, Zeus tarafından aşağıya atılmıştır.

Hellenistik dönemden itibaren Isis gibi Mısır tanrı ve tanrıçaları da Yunan dünyasında tapınım görmeye başlamıştır.

Edebiyat

Eski Yunan edebiyatının ilk dönemi olan Epik Çağ'da, ilk önce şiiri buluyoruz. "Hymnos" denen dinsel nitelikli şiirleri yaratan ve şarkı gibi okuyanlar "aoidos" adını taşıyan rahiplerdi.

Aoidoslardan sonra, "rhapsodosları" görüyoruz. Rhapsodoslar ellerinde tuttukları bir değnekle, kentten kente dolaşarak kahramanlık türküleri okuyorlardı. "Epos" adını taşıyan kahramanlık destanı Batı Anadolu'da gelişmiştir. Bu türün en iyi bilinen temsilcisi, kör bir ozan (rhapsodos) olduğu söylenen Homeros'tur. Homeros'un yaşamı hakkında fazla bir şey bilinmemesine karşın, onun İ.Ö. 750 yılları civarında yaşadığı kabul edilmektedir. Eskiçağ'da , Homeros'un yurdu olduğunu iddia eden yedi kent vardı. Fakat bugüne değin en fazla benimsenen görüş, ozanın Ionia bölgesinde yaşadığı ve Smyrnalı (Eski İzmir) olduğudur. *Ilias* ve *Odysseia* adlı iki kahramanlık destanının yaratıcısı olarak Homeros gösterilmektedir. Homeros'a mal edilen destanlar ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşarak, sonunda Tyran Peisistratos zamanında (İ.Ö. 6. yüzyıl) yazılı hale getirilmiştir. Sonradan (İskenderiye Dönemi'nde) kendi içinde 24 kitaba bölünen *İlias* ve *Odysseia* destanları, Aiol ve Ion lehçelerinin karışımı niteliğindeki bir Eski yunanca ile ve *heksametron* vezninde yazılmışlardır. *Ilias* destanında bir Aiol kahramanı olan Tesalyalı Akhilleus'un öfkesi ile gelişen olaylar anlatılır; fakat destanın ana konusu Troia Savaşı'dır. Destanın ilk dizeleri şöyledir (*Il.* I.1-7) :

"Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle.
Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi,
ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin,
gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.
Buyruğu yerine geliyordu Zeus'un,

ilk açıldığı günden beri araları
erlerin başbuğu Atreusoğluyla tanrısal Akhilleus'un."

Odysseia'da, ünlü kahraman Odysseus'un Troia Savaşı'ndan sonra yurdu Ithaka'ya dönüşü ve bu sırada başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Bu destanın da ilk dizeleri konu hakkında bilgi vermektedir (*Od.*I.1-5) :

"Anlat bana, tanrıça, binbir düzenli yaman adamı,
kutsal Troya'yı yerle bir etmişti hani,
sonra sürünmüş durmuştu ordan oraya,
ne çok yerler görmüş, ne çok insan tanımıştı,
ne de çok acı çekmişti denizlerde yüreği,
kurtarayım derken kendi canını,
yoldaşlarına dönüş yolunu açayım derken..."

Eski Yunan edebiyatının erken dönem ozanlarının en önemlilerinden biri de, İ.Ö. yak. 8. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl başlarında (700 yılları civarı) yaşadığı kabul edilen Hesiodos'tur. Hesiodos, "didaktik epos"un kurucusudur. İki ünlü eseri vardır:

1) *Theogonia* (*Tanrıların Doğuşu*)
2) *Erga kai Hemerai* (*İşler ve Günler*)

Theogonia'da evrenin ve tanrılar dünyasının oluşumu ele alınır. *Khaos* (boşluk), Gaia (toprak), Ouranos (gök) ve Pontos'un (deniz) oluşumundan başlayıp, tanrısal yaratıkların meydana gelişleri ve Zeus'un Titanlarla mücadelesi sonunda tanrılar dünyasının egemenliğini ele geçirmesine kadarki süreç anlatılır. İlk dizeler Musa'lara sesleniş ile başlar . Daha sonra yer, gök ve tanrıların yaratılışı anlatılır (*Theogonia*, 120):

"Khaos'tu hepsinden önce var olan,
Sonra geniş göğüslü Gaia, Ana Toprak,
Sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin,
Onlar ki tepelerinde otururlar karlı Olympos'un
Ve yol yol toprağın dibindeki karanlık Tartaros'ta,
Ve sonra Eros, en güzeli ölümsüz tanrıların,
O Eros ki elini ayağını çözer canlıların,

Ve insanların da tanrıların da ellerinden alır
Yüreklerini, akıl ve istem güçlerini.
Khaos'tan Erebos ve kara Gece doğdu
Erebos'la sevişip birleşmesinden."

Erga kai Hemerai'da (*İşler ve Günler*) işlerin nasıl yapılması gerektiği (çiftçilik, bağcılık, ticaret, ev yönetimi, gemicilik) anlatılmaktadır; yer yer mitolojik öykülere (Prometheus'un ateşi çalması, Pandora'nın kutusu gibi) yer verilmiştir. Pandora söylencesini küçük bir alıntı ile anımsayalım (*İşler ve Günler*, 90-95):

"Eskiden insanoğulları bu dünyada
Dertlerden, kaygılardan uzak yaşarlardı,
Bilmezlerdi ölüm getiren hastalıkları.
Pandora açınca kutunun kapağını,
Dağıttı insanlara acıları dertleri.
Bir tek Umut kaldı dışarı çıkmadık
Kapağı açılan dert kutusundan."

İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllar arası, Eski Yunan edebiyatının Lyrik Çağı'dır. Bu dönemde şiirler artık müzik ve dans eşliğinde okunmaya başlamıştır. Dönemin önemli ozanları arasında Kallinos, Tyrtaios, Mimnermos, Solon, Hipponaks, Alkaios, Sappho (kadın şair), Arion, Bakkhylides ve Pindaros'u sayabiliriz.

Edebiyatta şiir türünden düz yazıya (nesir) geçiş, İ.Ö. 6. yüzyılda olmuştur. İlk örnekler "Yedi Bilgeler" adını taşıyan düşünürlerin eserlerinde karşımıza çıkar. Yedi Bilgeler'den Miletoslu Thales diyor ki :

"Kefaletin yoldaşı felâket. Kötü yoldan zengin olma.

Babadan kötü şeyi kapma. Ana babana ne gibi yardımlarda bulunmuşsan ihtiyarlığında kendin de öylelerini bekle. İşsiz-güçsüzlük üzücü bir şeydir. Kendine hâkim olamama zararlı bir şeydir. Acınmaktan çok kıskanıl. Ölçülü ol."

(W. Kranz, *Antik Felsefe. Metinler ve Açıklamalar I-II* , çev.S.Y. Baydur, s. 27).

Keza, ilk filozofların eserlerinde de düz yazı mevcut-

tur. Ayrıca, İ.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Aisopos'un hayvan masalları da eski Yunan dünyasının en güzel ve en eski düz yazı örnekleridir.

Edebiyatın önemli bir türünü oluşturan ve "keçi şarkısı" anlamına gelen tragedyayı da İ.Ö. 6. yüzyılda görüyoruz. Tragedya'nın Dionysos için yapılan şenliklerden doğduğu kabul edilmektedir. Önceleri tragedya'da teke postuyla satyr (satir) kılığına girmiş *khoro* şarkıcıları yer alıyordu. Fakat zamanla Dionysios ile ilgili unsurlar azalmıştır. En ünlü tragedya temsilcileri arasında Aiskhylos, Sophokles ve Euripides başta gelmektedir. Aiskhylos (İ.Ö. 525-456) soylu bir aileye mensuptur; Pers Savaşları'na katılmıştır.Tragedya'ya ikinci oyuncuyu eklemiştir. En önemli eserleri arasında, *Hiketides* (*Yalvarıcılar*), *Persai* (*Persler*) ve *Agamemnon* gösterilebilir. Sophokles (İ.Ö. c. 496-406), bir silah imalatçısının oğluydu. Tragedya'ya üçüncü oyuncuyu eklemiştir. Yapıtlarından bazıları, *Aias, Antigone, Elektra, Kral Oidipus*'tur. Euripides (İ.Ö. c. 485-406), iyi eğitim görmüş biriydi. Erken sayılabilecek yaşta eserler vermeye başlamıştır. Tragedyalarında insan yaşamını en gerçekçi biçimiyle yansıtmıştır. Yapıtlarından bazıları, *Alkestis, Medeia, Hippolytos, Hekabe, Andromakhe* ve *Helene'dir.*

Tragedya'da giderek azalan Dionysos ile ilgili unsurlara yeniden yer açmak için, oyuna "satirik drama" eklenmiştir. İ.Ö. 5. yüzyıla ilişkin satirik drama örnekleri günümüze kalmıştır. Satirik drama, tragedya ile komedya arasında bir türdür.

İ.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkan önemli bir oyun türü de komedia'dır. Kökeni yine Dionysos şenliklerine dayanmaktadır. En ünlü komedia yazarları arasında başta, Aristophanes ve Menandros'u sayabiliriz. Aristophanes (İ.Ö. c. 450-c. 385) Atinalıdır. Yaklaşık 40 eserinden 11'i günümüze gelmiştir. Yapıtlarından bazıları, *Nephelai* (*Bulutlar*), *Sphekes* (*Yaban Arıları*), *Eirene* (*Barış*), *Or-*

nithes (*Kuşlar*), *Batrakhoi* (*Kurbağalar*) ve *Lysistrata*'dır. Menandros (İ.Ö. 342-292) da Atinalıdır. Zengin bir ailenin çocuğu olan Menandros, (Euripides gibi) erken sayılacak bir yaşta eser vermeye başlamıştır. Eserlerinden bazıları, *Epitrepontes* (*Hakeme Başvuranlar*), *Perikeiromene* (*Kısa Saçlı Kız*) ve *Samia* (*Samoslu Kız*)'dır.

İ.Ö. 5. yüzyıl sonlarında hitabet türünün gelişmeye başladığını görüyoruz. En önemli ustaları ise İ.Ö. 4. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Adını bildiğimiz hatipler arasında Antiphon (İ.Ö. 480-411), Lysias (İ.Ö. 455-380), Isokrates (İ.Ö. 436-338) ve Lykurgos (İ.Ö. 390-324) vardır. Fakat en ünlüleri hiç kuşkusuz, Atinalı Demosthenes (İ.Ö. 384-322) idi. Demosthenes, ülkesini çok seven biri olarak ömrünü Atina'nın bağımsızlığına adamıştır. Ancak, aşırı milliyetçi duyguları yüzünden "Hellen Birliği" nin kurulmasının gecikmesine neden olmuştur. Yunanlıların, dönemin en güçlü askerî ve politik kişisi olan Makedonya Kralı II. Philippos'un önderliğinde birleşmesine karşı çıkmıştır. Fakat sonuçta, Yunanistan Makedonya'nın egemenliğini ve önderliğini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Hellenistik Çağ'da Yunanistan askeri ve siyasal alanda olduğu gibi, kültürel alanda da önemini yitirmişti. Yunanistan'daki kentlerin yerini, Hellenistik Çağ'ın ünlü merkezleri almıştır; Ephesos, Pergamon (Bergama), Aleksandreia (İskenderiye), Antiokheia (Antakya) gibi. Dolayısıyla, edebiyat da Yunanistan'da gerilemiş; Hellenistik merkezlerde ise parlak bir dönem içine girmiştir.

Tarih Yazımı

Tarih yazımı İ.Ö. 6. yüzyılda başlamıştır. "Logographos" olarak anılan kişiler arşiv malzemelerini kullanarak eserler yazıyorlardı. Düz yazı yani nesir olarak kaleme alınan bu yapıtların konularını, kentlerin kuruluşu,

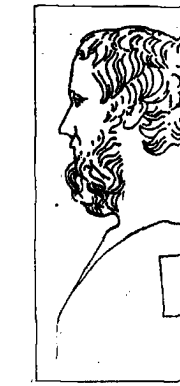
tarihi; kahramanlar ve aristokrat ailelerin soyları (*genealogia*) ile dış ülkelere seyahatler oluşturuyordu. Logographlar arasında Miletoslu Kadmos, Dionysios ve Hekataios; Lampsakoslu Kharon ve Syrakusailı Antiokhos'un adlarını sayabiliriz. Bunların içinde en ünlüsü hiç kuşkusuz, Miletoslu Hekataios idi. Hekataios İ.Ö. 6. yüzyılda yaşamıştı. Perslere karşı İ.Ö. 500'de yapılan Ionia Ayaklanması'nda, Miletosluları ayaklanmadan vazgeçirmeye çalışmıştır. Hekataios, tarihçi olduğu kadar, coğrafyacıdır . En ünlü eseri olan *Perihegesis* veya *Perihodos Ges* (*Yeryüzünün Tasviri* ya da *Dünyanın Çevresinde Yapılan Yolculuk*) yazarın gezmiş olduğu ülkeler hakkında bilgiler içerir; adeta bir rehberdir. Hekataios'un ayrıca, geçmişteki mitolojik olayların eleştirisini yaptığı ve hükümdar sülalelerinin soyağaçlarını ele aldığı *Genealogia*'lar adlı bir eseri de vardı.

Tarih yazımında en büyük isimlerden biri hiç kuşkusuz, Romalı tanınmış hatip Cicero'nun taktığı "tarihin babası" lâkabıyla ünlü Herodotos'tur (İ.Ö. c. 484-424). Soylu bir ailenin çocuğu olan Herodotos, Pers Savaşları'ndan kısa bir süre önce Karia bölgesi kentlerinden Halikarnassos'ta dünyaya geldi. Çocukluğu Pers-Yunan Savaşları içinde geçen Herodotos, Halikarnassos'taki iç çatışmalar sırasında amcası ozan Panyassis'in Tyran Lygdamis tarafından öldürülmesi üzerine Samos'a göçmüştür. Bir süre Atina ve Güney İtalya'daki Thurioi kentinde yaşamıştır. Trakya, Anadolu ve Önasya ülkelerini dolaşmıştır. En ünlü eseri *Historiai* (*Araştırmalar*) adını taşımaktadır; ancak söz konusu eser günümüzde daha çok 'Herodotos Tarihi' olarak anılmaktadır. Bu eseri yazmaktaki amacını, birinci kitabının hemen başında şöyle anlatır :

"Bu, Halikarnassos'lu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların gerekse Barbar'ların meydana ge-

tirdikleri harikalar bir gün adsız kalmasın, tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın."

Herodotos, Ionia lehçesi ile yazdığı tarihini, Kroisos'un Lydia Krallığı tahtına çıkışından başlatır; Mısır'a ait bilgiler verdikten sonra, Perslerin yönetim biçimine geçer ve Ionia Ayaklanması ile birlikte Pers-Yunan Savaşları'nı anlatır. Sonradan (İskenderiye Dönemi'nde) 9 kitaba ayrılan eserinin son kitabında Sestos'un Atinalılar tarafından ele geçirilmesi olayına değinir.

Herodotos ve Thukydides (J. - J. Maffre, *Le siècle de Périclès*, fig. 1)

Herodotos, tarihini yazarken, kendinden önce yaşamış olan ilk tarih yazarlarından, yani logographlardan, özellikle Hekataios'tan yararlanmıştır. Herodotos, bir tarihçi olmasına karşın, olayların neden-sonuç ilişkileri üzerinde durmamıştır. Bu haliyle, olayları yalnızca kaydeden bir tarihçi görünümündedir. Fakat yine de İ.Ö. 5. yüzyıldaki Pers ve Yunan dünyalarını tanımamıza olanak sağlayan bilgileri verdiği için çok önemlidir.

Herodotos'tan sonra eski Yunan tarihçiliği en yüksek aşamasına Thukydides (İ.Ö. 460-400) ile ulaşmıştır. Thukydides, soylu bir Thrak annenin çocuğu idi. İ.Ö. 424 yılında Atina donanmasının komutanı (*strategos*) olduğu sırada Amphipolis'i Spartalıların elinden kurtaramadığı için Atina'dan Trakya'ya sürgüne gönderildi. Peloponnesos Savaşı'nı yazmaya da 20 yıllık sürgün yaşamı sırasında başlamıştır. Thukydides'in özgün adı günümüze ulaşmayan *Peloponnesoslularla Atinalıların Sava-*

şi konulu eseri Ion unsurlarıyla karışık eski bir Attika lehçesiyle yazılmış olup, 8 kitaptan oluşmaktadır. Tarihçi, yapıtını İ.Ö. 411 yılına dek getirmiştir; o tarihten itibaren ise Ksenophon'un *Hellenika* adlı yapıtında bilgi vardır. Thukydides'in tarihi, bilimsel tarih yazımının ilk örneğidir. Savaşa tanık olduğundan yazdıkları oldukça ayrıntılıdır. Eserini kaleme alış amacını kendisinin ağzından dinleyelim (Thuk., s.16) :

"Savaşta olmuş olayları ise, ne herhangi birinden aldığım gibi, ne de kendi kafamın dediğine göre yazmam lâzım geldiğine inandım. Bilâkis ben, gerek bizzat yaşamış, gerekse başkalarından almış olduğum şeyleri mümkün mertebe sıhhate bakarak gözden geçirdikten sonra anlattım.

Araştırma zahmetli oldu. Çünkü tek tek olayların göz şahitleri aynı şeyler hakkında aynı şeyi söylemiyorlardı; bilâkis, biri nasıl şu veya bu tarafa hayırhah davranır, yahut da hatırası kendisine ne kadar sadık kalırsa öyle söylüyorlardı.

Esasen sırf dinlemek için, onların efsanevî olmayan mahiyeti belki de az cazip görünecektir. Fakat gerek geçmiş, gerekse bir gün insan mukadderatının gidişine göre şöyle veya böyle benzer bir şekilde tecelli edecek olan gelecek içindeki katı'i, değişmeyen şeyi müşahede etmek isteyen herkesin bunu faydalı bulması kâfi gelecektir. Çünkü bu, geçici olarak kulağa hoş gelen süslü bir müsabaka olmaktan ziyade, daimî bir hazine olsun diye yazılmıştır."

Kendi yazdıklarından da anlaşılacağı üzere,Thukydides, olayları anlatırken ön yargılı olmaktan kaçınmış; olayların birbiri ile olan ilişkilerini saptamış, gerçek ve görünür nedenlerini ortaya koymuştur. Tanık olduğu olaylara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış; tarafsız (nesnel) davranmaya özen göstermiştir.

Herodotos ve Thukydides'ten sonra, eski Yunan tarihçiliğinin en önemli ismi Ksenophon'dur (İ.Ö. 430-355). Atinalı Gryllos'un oğlu olan Ksenophon'un iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Peloponnesos Savaşı'ndan

birkaç yıl sonra, Batı Anadolu Satrabı Kyros'un, ağabeyi Pers Kralı II. Artakserkses'i tahttan indirip onun yerine geçmek için yaptığı sefere Ksenophon da katılmıştır. Fakat İ.Ö. 401'de Kunaksa'da yapılan savaşta Kyros yenilgiye uğrayarak ölünce,Yunanlı paralı askerlerin komutasını Ksenophon almış ve onları önce Karadeniz kıyılarına oradan da Trakya'ya getirmiştir. Ksenophon bu seferi *Anabasis =Kyru Anabasis* (*Kyros'un Anabasis*'i ya da daha çok tanınan şekliyle *Onbinlerin Dönüşü*) adlı eserinde anlatır. Yapıt, 7 kitaptan oluşmaktadır. *Anabasis* , o dönem Anadolu halkları, coğrafyası, gelenek ve görenekleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Fakat özellikle, daha az bilgiye sahip olduğumuz Doğu Anadolu için çok değerli bir bilgi kaynağıdır. Ksenophon bu eserinde olayları bir 'günlük' ya da "anı defteri" tutar gibi kronolojik bir düzen içinde kaydetmiştir. Zevkle okunan akıcı bir üslubu vardır.

Ksenophon'un bir diğer önemli eseri de *Hellenika*'dır (*Yunan Tarihi*). 7 kitaptan oluşan eser, Thukydides'in, *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı* adlı eserinde bıraktığı İ.Ö. 411 yılından başlayarak, İ.Ö. 362'deki Mantineia Savaşı'na kadar olan süreyi kapsamaktadır. Ksenophon'un diğer eserleri, *Kyru Paideia* (*Kyros'un Eğitimi*), *Apomnemoneumata Sokratus* (*Sokrates'ten Anılar*), *Apologia Sokratus* (*Sokrates'in Savunması*), *Symposion* (*Şölen*), *Lakedaimonion Politeia* (*Lakedaimonialıların Devleti*), *Peri Hippikes* (*Binicilik Üzerine*), *Kynegetikos* (*Avcılık Hakkında*).

Hellenistik Çağ'ın en büyük tarihçisi ise Polybios'tur (İ.Ö. 202/1-120). İ.Ö. 168 yılında Pydna Savaşı'ndan sonra rehin alınarak Roma'ya götürülmüş ve yaklaşık 15 yıl Roma'da yaşamıştır. Birçok yeri dolaşmış, yazacağı tarih kitabı için malzeme toplamıştır. Yapıtının adı *Historiai*'dır (*Araştırmalar*). 40 kitaptan oluşan yapıtın yalnızca 5'i günümüze kalmıştır. Kitap, İ.Ö. 3. yüzyıl

sonlarından 2. yüzyıl ortalarına kadar olan olayları kapsamaktadır. Yani Roma Cumhuriyet Dönemi ve Hellenistik Çağ olaylarından kesitler yer almaktadır.

Roma Çağı'nda Eski Yunanca eser veren tarihçiler ve eserleri şunlardır : Sicilyalı Diodoros (İ.Ö. 90-20), *Bibliotheke Historike* (*Tarihi Kitaplık*); Halikarnassoslu Dionysios (İ.Ö. 30-8/7), *Romaike Arkhaiologia* (*Roma Tarihi)* ; Plutarkhos (İ.S. 46-120), *Bioi Paralleloi* (*Paralel Yaşamlar)*; Arrianos (İ.S. 95-175/80), *Aleksandru Anabasis* (*İskender'in Anabasis*'i); Appianos (İ.S. 2. yüzyıl), *Romaika* (*Roma Tarihi)*; Cassius Dio (İ.S. 155-235), *Romaike Historia* (*Roma Tarihi*).

Felsefe

Günümüz Batı felsefesinin temeli Eski Yunan felsefesine dayanır. İ.Ö. 6. yüzyılda Batı Anadolu'da Ionia bölgesinde olgunlaşmaya başlayan Eski Yunan felsefesi, Homeros ve Hesiodos ile filizlenmeye başlamıştı. Evrenin ve tanrıların oluşumunu anlatmaya çalışan Homeros ve Hesiodos, belki felsefi düşünceye zemin hazırlamışlardı. Ama Ionia'da, özellikle Miletos'ta ortaya çıkan ilk filozoflar, evrenin oluşumu, doğa olayları, varlığın ve nesnenin kökeni gibi sorulara doğayı inceleyerek yanıt bulmaya çalıştıklarından, "doğa filozofları" olarak da anılırlar. Ionia Okulu'na mensup ilk doğa filozofları Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Diogenes ve Herakleitos'tur.

Miletoslu Thales (İ.Ö.624-545) evrendeki her şeyin kökünün 'su' olduğunu ileri sürmüştür. İ.Ö. 28 Mayıs 585'deki güneş tutulmasını önceden hesaplayan da odur.

Anaksimandros (İ.Ö. 610-547) da Miletosludur. Ona göre herşeyin özünde "apeiron" yani "sonsuzluk" vardır. "Arkhe" (ilk şey, başlangıç) kavramını ortaya koyan; güneş saatini bulan da Anaksimandros'tur.

Bir başka Miletoslu filozof Anaksimenes (İ.Ö. 580-525/520) ile Apolloniali Diogenes (İ.Ö. 460-390) herşeyin kaynağının hava olduğunu kabul ediyorlardı.

Ephesoslu Herakleitos (İ.Ö. 550-480) ise her şeyin başlangıcı olarak "ateş"i kabul etmektedir. Ona göre hiçbir şey aynı kalmaz; sürekli bir değişim söz konusudur.

Kuşkusuz, felsefe yalnızca Ionia ile sınırlı kalmadı. Başka okullar da kendi felsefi söylemlerini ve düşüncelerini ortaya koyuyorlardı. Bunlardan İtalya Okulu'nun en önemli ismi hiç kuşkusuz, Pythagoras'tır (İ.Ö. 6. yüzyıl). İ.Ö. yak. 530'da Samos (Sisam) Adası'ndan Aşağı İtalya'daki Kroton'a göç ettikten sonra orada yarı dinsel-yarı bilimsel bir cemaat oluşturdu. Pythagoras, her şeyin başının sayı olduğunu söylüyordu. Matematiksel oranların müzikteki gamların başlıca fasılalarını belirlemedeki önemine dikkati çekmekteydi. Dünyanın yuvarlaklığına dair ilk hipotez de olasılıkla onun idi.

Gözlemden çok, araştırma, akıl ve mantıkla her şeyin kaynağını açıklamaya çalışan Elea Okulu'nun en önemli temsilcileri Kolophonlu Ksenophanes (İ.Ö. 570-475), Parmenides (İ.Ö. 515-445) ve Zenon'dur (İ.Ö. 490-430).

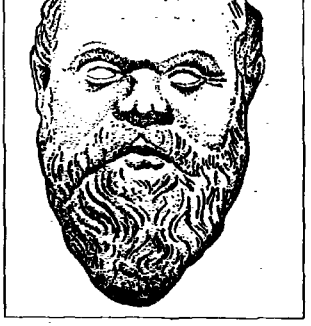
Cisimlerin, daha küçük parçaya bölünmesi imkansız olan atom'lardan meydana gelmiş olduğu prensibine dayanan "Atomculuk" felsefesinin en önemli temsilcileri Leukippos (İ.Ö. 5. yüzyıl) ve Demokritos (İ.Ö. 460-370) idi.

Farklı düşünce sistemlerinden unsurların ayrılma ve birleşmesini (karışımını) içeren bir felsefi düşünüş olan "Eklektizm"in (Seçicilik) en önemli temsilcileri Empedokles (İ.Ö. 490-430) ve Anaksagoras (İ.Ö. yak. 500-428)'dır. Her ikisi de doğuşu (oluş) reddederek ve elementlerin ayrılma ve birleşmeleri prensibini kabul ediyorlardı. Anaksagoras, *nus*'un (akıl) evrenin oluşumunda harekete geçirici bir güç olduğuna inanıyordu.

Eski Yunan felsefesinin en önemli kesitlerinden biri

de sofistlerdir. Sofist (*sophistes*) sözcüğü ancak İ.Ö. 5. yüzyıldan itibaren gerçek anlamını bulmuştur. Daha önce, akıllı kişi ya da herhangi bir konuda usta kişi anlamında kullanılıyordu. Gerçekte sofistler, felsefî bir okul mensubu değil, bir meslek grubu idi. Bu kişiler, para karşılığında bilgi satıyorlardı. Sofistler, günlük yaşamla ilgili bilgilere önem vermişler, dinsel ve mitolojik kaygılardan uzak, çağdaş bir görüş ortaya koymuşlardır. Sofistlere göre en önemli şey, insandı; her şey onun için vardı, ona göre düzenlenmeliydi. İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış en önemli sofistler arasında Protagoras (İ.Ö. yak. 485-411) ve Gorgias'ı (İ.Ö. yak. 483-376) sayabiliriz. Abderalı Protagoras'a göre "insan her şeyin ölçüsüdür". Dolaştığı yerlerde erdemi (*arète*) öğretmeyi amaçlamıştır. Tanrıların varlığı hakkında kuşku duyduğu için dinsizlikle suçlanmış ve Atina'dan sürgün edilmiştir. Protagoras'ın çağdaşı olan Leontinoilu (Sicilya'da) Gorgias, daha çok hitabet (rhetorik) dersleri vermiştir. İ.Ö. 427'de Leontinoi'dan Atina'ya elçi olarak gelen Gorgias, en etkili (ikna edici) sofistlerden biridir. Ona göre "hiçbir şey mevcut değildir; eğer mevcut olan bir şey varsa da biz onu bilemeyiz".

Eski Yunan felsefesinin en önemli isimlerinden olan Sokrates (İ.Ö. 469-399), Sophroniskos ile Phainarete'nin oğlu idi. Potidaia, Amphipolis ve Delion'da savaşa katılmıştı. Sokrates'in yazılı eseri yoktur; düşüncelerini Ksenophon ve Platon'dan öğreniyoruz. Bilginin ancak araştırılarak elde edilebileceğini söylemiştir. "Hiçbir şey bilmedi-

Sokrates (J. - J. Maffre, *Le siècle de Périclès*, fig. 1.)

ğimi biliyorum" sözü, onun düşüncesini çok iyi anlatır. Sokrates, diyalog içine girdiği kişiye önce çeşitli sorular sorarak onun gerçekte hiçbir şey bilmediğini ortaya koymaya çalışır (*eironeia* = Sokratik alay); sonra, sorduğu sorularla, karşısındakinin bilgisini ortaya çıkarır (*maieutike* = doğurtma). Sokrates İ.Ö. 399'da dine karşı suç işlediği gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Eski Yunan felsefesinin önde gelen temsilcilerinden Platon (İ.Ö. yak. 429-347), Atinalı Ariston ile Periktione'nin oğludur. Sokrates ile tanıştıktan sonra onun öğrencisi olmuş ve etkisi altında kalmıştır. Hocasının ölümünden sonra seyahate çıkıp, Megara, Mısır, Kyrene, Güney İtalya ve Sicilya'ya gitmiştir. Güney İtalya'da Pythagorasçılarla tanışmış ve onlardan etkilenmiştir. Atina'da "Akademeia" adında bir felsefe okulu kuran Platon'un önemli eserleri şunlardır : *Apologia, Lakhes, Kharmides, Eutyphron, Kriton, Küçük Hippias, Phaidon, Symposion, Politeia (Devlet), Sophistes, Politikos (Devlet Adamı), Philebos, Timaios* ve *Nomoi (Yasalar)* .

Platon gibi Aristoteles (İ.Ö. 384-322) de Eski Yunan felsefesinin en önemli simalarından biridir. 17 yaşında Platon'un Atina'daki ünlü okuluna girdi ve onun ölümüne değin orada kaldı. Büyük İskender'in hocası olarak uzun süre Makedonya'da Pella'daki krallık sarayında yaşadı. Atina'ya döndükten sonra "Lykeion" adıyla kurduğu okul ve öğretisi, dolaşarak ders verdiğinden, "Peripatetik Okul" olarak da anılmaktadır. Yapıtları: *Organon, Ethika Nikomakheia (Nikomakhos'a Ahlâk), Politika, Athenaion Politeia (Atinalıların Devleti), Peri Rhetorikes (Hitabet Üzerine).*

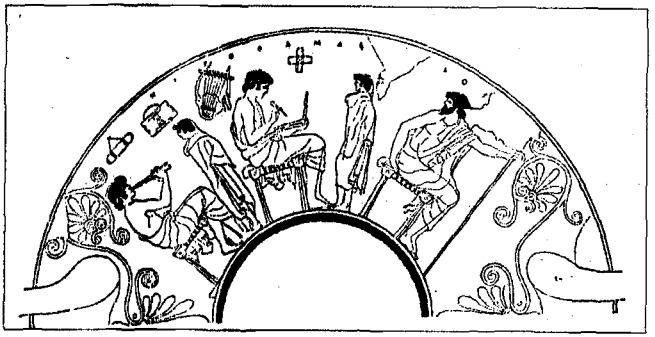
Hellenistik Çağ'da yeni akımlar ve okulların ortaya çıkışının yanı sıra, bazı akımlar ile okullar da öncekilerin devamı niteliğinde gelişerek sürmüştür.Bunlardan Akademeia, Peripatetik Okul, Kynizm, Epikurosçuluk, Stoacılık ve Septisizm en önemlileridir. Peripatetik

Okul'un en önemli temsilcisi, Aristoteles'ten sonra söz konusu eğitim kurumunun müdürlüğünü yapan, biyoloji alanında çalışmaları ve yapıtlarıyla ünlü bilgin Theophrastos'tur (İ.Ö. 372-287). Kynik Okul'un kurucusu Antisthenes'tir (İ.Ö. 444-365); fakat en ünlü kynik, bir fıçı içinde yaşadığı söylenen Sinopeli Diogenes'tir (İ.Ö.412-323). Epikurosçuluğun en önemli ismi, kurucusu Epikuros'tur (İ.Ö. 343-270). Stoa Okulunun kurucusu ise Zenon'dur (İ.Ö.336-264). Septisizmin (Şüphecilik) kurucusu Pyrrhon'dur (İ.Ö. 360-270). Septiklere göre hiçbir şey kesin olarak bilinemez.

Roma döneminde felsefe, Hellenistik Çağ felsefesinin bir devamı olmakla birlikte, yine de bir çeşitlilik söz konusudur.

Eğitim ve Spor

"Paideia" sözcüğüyle tanımlanan eğitim, Eski yunanlıların yaşamında önemli bir yer tutuyor ve üç alanda temel eğitim veriliyordu. *Grammatistes* ismini taşıyan eğitimciler okuma, yazma, aritmetik ve edebiyat; *kitharistes* adlı eğitimciler müzik ve lyrik şiir; *paidotribes* diye anılan eğitimciler ise jimnastik, oyunlar ve fiziksel eğitim alanlarında faaliyet gösteriyorlardı. Çocuklar 7 yaşından itibaren okula gidip bu eğitimleri alırlardı. Fakat eğitim para karşılığında verildiğinden, çocukların üç eğitimi birden almaları mümkün olmayabilirdi. Olasılıkla kızlar da aynı eğitimi (erkek çocuklardan ayrı bir yerde) alıyorlardı. Çocukları okula *paidogogos* götürüyordu. Temel eğitimden sonra daha üst düzeyde eğitim almak da mümkündü. Gençler, tıp, hukuk, felsefe, hitabet gibi konularda eğitim görürlerdi. Bilginin insan karakterinin biçimlenmesindeki gücünü ve önemini bilen sofistler, para karşılığında ders veriyorlardı. En ünlü yüksek eğitim kurumları Isokrates, Platon ve Aristoteles'in okulları idi.

Eğitim Sahnesi (vazo resmi) [P. Lévêque, *Ancient Greece*, s. 106]

Sparta'da ise çocuklar 7 yaşından itibaren devletin kontrolunda idi. Ailelelerinden uzakta, barakalarda yaşıyorlardı. Sıkı bir eğitim alıyorlardı. Eğitimin amacı onları askerliğe hazırlamaktı.

Eski Yunan toplumunda atletizm de eğitimin bir parçasıydı. Atleti yarışmaya çeken, kazandığı zaman verilecek ödülün maddi değil, manevî değeridir. Kimi zaman kazanılan ödülün alınıp götürülmesi yerine, tapınağa bağışlanması atlete daha büyük bir onur sağlıyordu. Herodotos (I.144) bu konuda şunları söylemektedir :

"...Apollon onuruna düzenlenen törenlerde kazananlara eskiden bronz üçayaklar verilirdi, ödül olarak; bunu kazanan alıp tapınaktan dışarıya çıkaramaz, tanrıya adak olarak orada bırakırdı. Halikarnassos'lu Agasikles adında birisi, bu âdeti umursamamış, kazandığı üçayağı evine götürmüş, duvara asmıştı. Bunun üzerine öbür beş kent, Lindos, İalysos, Kameiros, Kos ve Knidos, altıncısına, Halikarnassos'a tapınağın kapılarını kapatmışlardı. Onlar da onu işte böyle cezalandırmışlardı."

Gerçekten de Eski Yunan yaşamında üstün olma ve onur, en büyük erdemlerden sayılıyordu. Yarışma yaşamlarının her alanına girmişti; müzik, dram, şiir, sanat, hatta güzellik yarışmaları bile yapılıyordu.

Atletizm ruhu, doğal olarak, gücün aristokrasinin elinde bulunduğu toplumlarda ortaya çıkmıştır. Böyle ortamlarda döğüşmek ve yarışmak aşkıyla koşut olarak üstünlüğü kabul ettirme isteği de gelişmiştir. Homeros Çağı Akhaları arasında böyle koşullar vardı. Oyunların yapılması, özellikle ölünün ruhunun hoşnut edilmesi içindi. Fakat bu, oyunların yapılması için yalnızca bir nedendi. Homeros'ta oyunların yapılışı altında herhangi bir dinsel düşünce bulamayız. Homeros'ta oyunlar, günlük yaşamın parçası olup, tamamen dünyevidir; dinle doğrudan ilişkisi yoktur. Herhangi önemli bir olay yarışma düzenlenmesi için vesile demekti: savaş için ordunun toplanması, önemli kişilerin evlenmeleri, cenaze törenleri vb. Toplanan insanları ağırlamak için en doğal ve pratik yol, yarışma düzenlemekti.

Atletizmin belli bir disiplin ve kurallar içinde uygulanması için atletizm eğitimcilerine gereksinim vardı. Bu eğitimciler "paidotribes" olarak adlandırılıyorlardı. *Palaistra*'larda ya da güreş alanlarında görev yapan bu eğitimciler, mor bir pelerin giyiyorlardı. Ellerinde taşıdıkları uzun, ucu çatallı sopaları onların görevlerine işaret etmekteydi. Bu sopayı söz dinlemeyen, kurallara aykırı davranan veya hata yapan öğrencileri uyarmak için kullanıyorlardı. Bütün beden eğitimi çalışmaları çıplak yapılırdı. Öğrenciler banyo yapar, yağlanır ve pudralanırlardı. Antrenmanlarda koşu, disk atma, uzun atlama, cirit atma ve güreş çalışıyorlardı. Antrenmandan sonra öğrenciler soyunma odalarına (*apodyterion*) dönerlerdi. *Strigilis* denen bronz kazıma aletleriyle, vücutlarında biriken kir, yağ ve teri temizlerlerdi. Son olarak da banyolarını alıp günlük eğitimlerini bitirirlerdi. Beden çalışmalarının çoğu müzik eşliğinde yapılmaktaydı. Çünkü Yunanlılar, fiziksel uyum kadar zarafet ve ritme de önem veriyorlardı.

Eski Yunan dünyasındaki belli başlı (panhellenik) fes-

tivalleri şöyle sıralayabiliriz : Olympia Oyunları, Pythia Oyunları, Isthmos Oyunları ve Nemea Oyunları. Bu oyunların en önemlisi ve ünlüsü kuşkusuz, Olympia Oyunları'dır . İlk Olympia (Olimpiyat) festivali İ.Ö. 776'ya tarihlenmektedir. Festivalin düzenlenmesinden, içinde bulunduğu bölgeyle aynı adı taşıyan Elis kenti sorumlu idi. Festival boyunca, bu büyük spor organizasyonuna katılacak olan kent-devletleri arasında bir barış antlaşması yapılırdı. Elis'ten yola çıkan haberciler bu kutsal antlaşmayı duyurmak için kentten kente dolaşır, yarışmacıları ve izleyicileri festivale davet ederlerdi. Saldırmazlık antlaşması üç ay sürerdi. Antlaşma sırasında tüm yarışmacılar ve çağrılılar, baştanrı Zeus'un koruması altındaydılar. Oyunlar sırasında barış içinde olup, huzursuzluk yaratacak her türlü davranıştan kaçınılırdı. Hiçbir askeri gücün oyunların düzenlendiği sırada "kutsal" sayılan topraklara girmesine izin verilmezdi. Bir keresinde Spartalılar, bir Olympia festivali sırasında saldırıya geçmişler ve bu yüzden ağır para cezasına çarptırılmışlardı; ceza ödemeyi kabul etmeyince de oyunlardan ihraç edilmişlerdi. Festival düzenleyicileri *hellanodikai* olarak adlandırılıyordu. Festival yaz aylarında düzenlenmekte ve beş gün sürmekteydi. Kadınlar oyunlara yalnızca izleyici olarak katılıyorlardı. Günün oyunları düzenleme komitesinin (*hellanodikai*) *stadion*'a girişleri ile başlardı. Mor cüppeli ve başlarında çelenk taşıyan bu komite üyelerinin oturacakları yerler ayrılmıştı. Her yarışma sonunda kazanan sporcuların adları duyurulurdu. Düzenleme komitesi başkanı, ödül olarak, yabanî zeytinden bir baş çelengi sunardı. Bu çelenk, Zeus Tapınağı'nın hemen arkasında bulunan kutsal zeytin ağacından, anne ve babası sağ olan safkan bir Yunanlı çocuk tarafından, altın bir orakla kesilirdi. Oyunların programı şöyleydi :

1. gün : kurbanların kesilmesi ve şenlikler,

2. gün : büyüklerin *pentathlon*'u, at ve araba yarışları,

3. gün : çocukların yarışı,

4. gün : büyükler koşusu, atlama, güreş, boks, pankras ve silâhlı koşu,

5. gün : kurbanların sunulması, kazananlara ziyafet, ödüllerin dağıtımı.

Tüm Yunan dünyasının en büyük spor organizasyonu niteliğini taşıyan; Eski Yunanlıları kültürel açıdan birleştirici unsurlardan biri olarak önemli bir fonksiyona sahip bulunan; hatta Eski Çağ'da -özellikle edebi alanda- çok kullanılan bir kronoloji (tarihleme) sistemine temel oluşturan Olympia Oyunları İ.S. 393/4'te imparator I. Theodosius tarafından yasaklanarak son bulmuştur.

Eski Yunan tarihini kapatmadan önce bu toplumda kadının yeri konusuna da bir paragrafle değinmek yararlı olacaktır. Yukarıda, beden eğitimi çalışmalarının ve oyunların çıplak olarak yapıldığından söz etmiştik. Nitekim, birçok Eski Yunan vazo resminde ve diğer sanat dallarında erkek atletler çıplak olarak betimlenmişlerdir. Fakat kadınlar için çıplak yarışmak normal bir davranış değildi. Yunanlılar cinsiyet ayırımı gözeten bir toplum yapısına sahipti . Bu nedenle, Spartalı kadınların toplum içinde özgür davranışları, hatta atletizm oyunlarında yer almaları diğer Yunanlıların hoşuna gitmiyordu. Örneğin, Atina'da bir kadının, tanımadığı erkeklerin önünde kendi hemcinsleri hakkında konuşmalar yapması, hatta onların adlarını anması uygunsuz bir davranış olarak kabul edilmekteydi. Oturdukları evlerde odaları ayrıydı (*gynaikonitis*) ve halk içine pek sık çıkmazlardı. Kızların okula gitmesi zorunlu değildi. Fakat kadınlar din alanında geri planda kalmıyorlardı. Örneğin, Atina'daki Demeter Festivali (*Thesmophoria*) erkeklere kapalı olup, ve festivalin önde gelen sorumlularından biri kadındı.

KRONOLOJİ CETVELİ
(Tarihler İsa'dan öncedir)

2. binyıl başları	Yunanca konuşan Akhaların Yunanistan'a gelmeleri
1200/1150	Ege ve Dor göçleri; Akha Uygarlığının çöküşü
8. yüzyıl başları	Eski Yunan alfabesinin oluşturulması
7. yüzyıl sonları	Sikkenin icadı
750-550	Büyük Kolonizasyon dönemi
624/621	Drakon Kanunları
560	Atina'da Peisistratos'un tyran olması
594	Atina'da Solon'un reformları
508	Atina'da Kleisthenes'in reformları
546	Perslerin Lydia Krallığı'na son verilmesi
499	Ionia Ayaklanması
490-479	Pers-Yunan Savaşları
478-477	Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulması
468	Kimon'un Eurymedon'da Pers donanmasını bozguna uğratması
449	Kallias Barışı
431-404	Peloponnesos Savaşı
421	Nikias Barışı
386	Antialkidas Barışı
378	Atina'nın İkinci Deniz Birliği'ni kurması
371	Leuktra Savaşı
362	Mantineia Savaşı
4. yüzyılın başları	Batı Anadolu'da Yedi Kent İttifakı
359-336	II. Philippos
338	Khaironeia Savaşı; Korinthos Kongresi
336	B. İskender'in Makedonya tahtına geçmesi
323	B. İskender'in ölümü
190	III. Antiokhos'un Romalılara yenilmesi (Magnesia Savaşı)
146	Yunanistan'ın Roma Eyaleti olması
133	III. Attalos'un Bergama Krallığı topraklarını Roma'ya vasiyeti
31	Actium Savaşı ve Son Hellenistik Krallık olan Ptolemaiosların topraklarının Roma'ya ilhakı

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

Burada yer verilen antik kaynaklar, kitapta yararlanılan ya da Eski Yunan tarihi ile doğrudan ilgili olabilecek, Türkçeye çevrilmiş olan bazı eserlerdir.

Aristo, *Atinalıların Devleti* (çev.S.Y.Baydur), M.E.B. Yayınları, Ankara 1943.

Aristo, *Politika*, (çev. M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993[4].

Arrianos, *İskender'in Anabasisi I-II* (çev. H. Örs), M.E.B. Yayınları, İstanbul 1945, 1949.

Eflâtun (Platon), *Devlet* (çev. S. Eyüboğlu-M.A. Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul 1988[6].

Herodotos, *Herodot Tarihi* (çev. M. Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul 1992[7].

(Hesiodos), *Hesiodos. Eseri ve Kaynakları* (çev. S. Eyüboğlu-A. Erhat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991[2].

Homeros, *İlyada* (çev. A. Erhat-A. Kadir) , Can Yayınları, İstanbul 1996[8].

Homeros, *Odysseia* (çev. A. Erhat-A. Kadir) , Can Yayınları, İstanbul 1996[8].

Ksenophon, *Anabasis* (çev. H.Örs), İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1975[3].

Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* (çev. T. Gökçöl), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1984[2].

Ksenophon, *Yunan Tarihi I-III* (çev. S. Sinanoğlu), M.E.B. Yayınları, Ankara 1963.

Xenophon, *Şölen - Spartalıların Anayasası* (çev. B. Umar), Sergi Yayınevi, İzmir 1984.

Xenophon, *Yunan Tarihi. Hellenika, IV. Kitap* (çev.B.Umar), Sergi Yayınevi, İzmir 1984.

Strabon, *Coğrafya - Anadolu (Kitap XII-XIV)* (çev. A.Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991[2].

Thukydides, *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı I - III* (çev. H.Demircioğlu), A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1969, 1972[2], 1975[2].

Modern Eserler

Türkçe

Ağaoğulları, M. A. , *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi* , V Yayınları, Ankara 1989.

Ağaoğulları, M. A. , *Kent Devletinden İmparatorluğa* , İmge Kitabevi, Ankara 1994.

Akurgal, E. , *Anadolu Uygarlıkları* , Net Turistik Yayınlar, İstanbul 19955.

Akurgal, E. , *Eski Çağda Ege ve İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1993.

Alexiou, S., *Minos Uygarlığı* (çev. E.T. Tulunay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991.

Bean, G. E., *Eskiçağda Ege Bölgesi* (çev. İ. Delemen), Arion Yaymevi, İstanbul 1995.

Bean, G. E., *Eskiçağda Güney Kıyılar* (çev. İ. Delemen - S. Çokay), Arion Yaymevi, İstanbul 1997.

Bean, G. E., *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (çev. H. Kökten), Arion Yaymevi, İstanbul 1997.

Blunt, A.W.F. , *Batı Uygarlığının Temelleri* (çev. M. Erim), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984[3].

Bosch, E., *Helenizm Tarihinin Anahatları I : Büyük İskender İmparatorluğu* (çev. A. Erzen), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1942.

Çelgin, G. , *Eski Yunan Edebiyatı* , Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.

Diakov, V. - S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi I: Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan* (çev. Ö. İnce), V Yayınları, Ankara 1987.

Dinçol, A. M. , "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* , Görsel Yayınlar (İstanbul 1982), cilt 1, s. 17-120.

Droysen, J. G., *Büyük İskender I-IV* (çev. B.S. Baykal), M.E.B. Yayınları, Ankara 1945-1949.

Dürüşken, Ç., *Eskiçağ'da Spor*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1995.

Erhat, A. , *Mitoloji Sözlüğü* , Remzi Kitabevi, İstanbul 1993[5].

Fınk, G., *Antik Mitolojide Kim Kimdir* (çev. Ü. Öztürk), Kabalcı Yaymevi, İstanbul 1997.

Gökberk, M. , *Felsefe Tarihi* , Remzi Kitabevi, İstanbul 1994[7].

Grimal, P., *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma* (çev. S. Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.

Hense-Leonard, *Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi I* (çev.S.Y. Baydur), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948.

İplikçioğlu, B., *Eskiçağ Tarihinin Anahatları II* , Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul [1996].

İplikçioğlu, B., *Eskibatı Tarihi I :Giriş , Kaynaklar, Bibliyografya* , TTK Yayınları, Ankara 1997.

Levi, P., *Eski Yunan* (çev. N. Erdilek), İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul 1987.

Lloyd, S., *Türkiye'nin Tarihi* (çev. E. Varinlioğlu), Tübitak, Ankara 1997.

Mansel, A. M. , *Ege ve Yunan Tarihi* , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995[6] (Gözden geçirilmiş 1971 baskısının tıpkıbasımı).
Özsait, M., "Anadolu'da Hellenistik Dönem", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* , Görsel Yayınlar (İstanbul 1982), cilt 2, s.333-378.
Sevin, V. , *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si* , Sınavı Yayınları, İstanbul 1991.
Sevin, V. *Anadolu Arkeolojisi. Başlangıçtan Perslere Kadar* , Der Yayınları, İstanbul 1997.
Sevin, V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* , Görsel Yayınlar (İstanbul 1982), cilt 2, s. 309-332.
Sevin,V. , "Anadolu'da Yunanlılar", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* , Görsel Yayınlar (İstanbul 1982), cilt 2, s.221-246.
Sevin,V. , "Frygler", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* , Görsel Yayınlar (İstanbul 1982), cilt 2, s.247-274.
Sevin, V. , "Lydialılar", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* , Görsel Yayınlar (İstanbul 1982), cilt 2, s.275-308.
Şenel, A. , *Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş* , A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
Şenel A., *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.
Şenel A., *Siyasal Düşünceler Tarihi. Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş* , A.Ü. Siyasal bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982; kıs. 6. bas: Ankara 1997.
Tanilli, S. , *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. İnsanlık Tarihine Giriş. I : İlk Çağ*, Say Yayınları, İstanbul 1994[5].
Tekin, O., *Eskiçağ'da Para*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1996[2].
Tekin, O., *Antik Nümismatik ve Anadolu* , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1997[2].
Thomson, G. , *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler - Tarih Öncesi Ege* I-II (çev. C. Üster) , Payel Yayınevi, İstanbul 1988[2], 1991[2].
Tunçay, M., *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi - Seçilmiş Yazılar 1 :Eski ve Orta Çağlar*, Teori Yayınları, Ankara 1985.
Umar, B., *Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi*, I/A-I/B, İlke Yayıncılık, Ankara 19912; II, Sergi Yayınevi, İstanbul 1984.
Umar, B. , *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* , İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.
Yıldırım, R., *Eskiçağ'da Anadolu* , İzmir 1996.
Yonarsoy, K., *Grek Edebiyatı Tarihi* , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991.

Yabancı Dilde

Atlas of Classical History (ed. R.J.A. Talbert), Routladge, London-New York 1994.
Bayer, E., *Griechische Geschichte in Grundzügen* , Darmstadt 1988[6].

Bengtson, H., *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Römische Kaiserzeit*, München 1977[5].

Blois, L. de - R. J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient History*, Routhedge, London 1997.

Boardman, J., *The Greeks Overseas : Their colonies and trade* , Thames and Hudson, London 1980[3].

Bosworth, A. B., *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*, Cambridge University Press, Cambridge 1993[3].

Briant, P., *Alexander the Great. The Heroic Ideal* , New Horizons, Thames and Hudson, New York 1996.

The Cambridge Ancient History , cilt II/1 (1973); cilt II/2 (1975); cilt III/1 (1982[2]); cilt III/3 (1982[2]); cilt IV (1988[2]); cilt V (1992); cilt VII/1 ((1984[2]).

Camp, J. - M., *The Athenian Agora*, Thames and Hudson, London 1986.

Cartledge, P., *The Greeks: A portrait of self and others* , Oxford University Press, Oxford-New York 1993.

Dickinson, O., *The Aegean Bronze Age*; Cambridge University Press, 1994.

Davis, N.- C.M. Kraay, *The Hellenistic Kingdoms: Portrait coins and history* , Thames and Hudson, London 1980.

Green, P., *Alexander to Actium. The Historical Evolution of the Hellenistic Age, Hellenistic Culture and Society* , University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1993[2].

Hammond, N.G.L., *History of Greece to 322 B.C.* , Oxford 1967[2].

Howgego, C., *Ancient History From Coins* , Routledge, London 1995.

Kaplan, M. (ed.), *Le Monde grec. Histoire Ancienne* , Collection Grand Amphi, Breal, Paris 1995.

Lévêque, P., *Le monde hellénistique* , Paris 1969.

Lévêque, P., *Ancient Greece. Utopia and Reality* , New Horizons, Thames and Hudson, London 1994.

Maffre, J. - J., *Le siècle de Périclès*, Que sais-je?, PUF, Paris 1994.

Meiggs, R., *The Athenian Empire* , Oxford University Press, Oxford 1992[5].

Morkot, R., *The Penguin Historical Atlas of Ancient Greece* , Penguin Books, London 1996.

Orrieux, C. - P. S. Pantel, *Histoire grecque* , Press Universitaires de France, Paris 1995.

The Oxford Classical Dictionary (ed. S. Hornblower - A. Spawforth), Oxford University Press, Oxford - New York 1996.

The Oxford History of the Classical World (ed. J. Boardman-J. Griffin-O. Murray), Oxford University Press, Oxford-New York 1986.

The Penguin Dictionary of Ancient History (Ed. G. Speake), Penguin books, London 1995.

Schuller, W., *Griechische Geschichte* , München 1991[3].

Smith, J. S., *Greece and the Persians* , Classical World Series, Bristol Classical Press, Bristol 1990.

Sowerby, R., *The Greeks. An Introduction to Their Culture* , Routledge, London 1996.